

Proef ingediend met het oog op het behalen van de graad van
Master of Science in de Criminologische Wetenschappen

**Niet veroordeeld, wel opgesloten.
Een kwalitatief onderzoek naar ervaringen met
intrede in de gevangenis van beklaagden.**

Tess VAN SANTVOORT
0536816

Academiejaar 2017-2018

Promotor: Kristel BEYENS
Jury: Diète HUMBLET
Rechten & Criminologie

Dat heb ik deze weken hier in ieder geval al geleerd. Vrijheid is het grootste bezit dat je niet hébt, maar ervaart. Voor mij is het huis van bewaring vooral een huis van ervaring. Daar ervaar je pas wat vrijheid is door de intensiteit van onvrijheid te voelen en te ondergaan.

Ik observeer, leer en anticipeer.

Heleen de Waal - Halve Lucht

Inhoudstafel

Inhoudstafel.....	2
Abstract (NL).....	3
Abstract (ENG).....	4
Een dankwoord	5
Leeswijzer	6
De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een inleiding.....	7
De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een literatuurstudie.....	11
Deel I - De overgang van vrijheid naar onvrijheid.....	11
Hoofdstuk 1: De arrestatie door de politie.....	12
Hoofdstuk 2: De aanhouding door de onderzoeksrechter	13
Hoofdstuk 3: De handhaving van de voorlopige hechtenis	17
Hoofdstuk 4: Besluit deel I.....	19
Deel II - Het leven in de gevangenis	20
Hoofdstuk 1: De detentie en haar bijkomende deprivaties	20
Hoofdstuk 2: Het gevangenispersoneel als centrale actor in de detentiebeleving	23
Hoofdstuk 3: Besluit deel II.....	33
Methodologie.....	35
Hoofdstuk 1: Onderzoekseenheden	35
Hoofdstuk 2: Onderzoeksstrategie- en methode.....	36
Hoofdstuk 3: Onderzoekslocatie en -periode	38
Hoofdstuk 4: Middelen - organisatorische en logistieke aspecten.....	38
Hoofdstuk 5: Methodologische kwaliteit.....	39
Hoofdstuk 6: Ethische aspecten	41
De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een empirisch onderzoek	43
Hoofdstuk 1: Arrestatie door de politie.....	43
Hoofdstuk 2: Aanhouding door de onderzoeksrechter	45
Hoofdstuk 3: Intrede in de gevangenis	47
Hoofdstuk 4: Besluit	64
De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een conclusie	67
Belangrijkste resultaten uit het onderzoek	68
Mogelijke oplossingen en aanbevelingen	70
Referentielijst	73
Wetenschappelijke bronnen	73
Niet-wetenschappelijke bronnen.....	77
Juridische bronnen	78
Bijlagen	i
Bijlage 1: Topiclijst (NL).....	i

Abstract (NL)

Tijdens de tweede helft van vorige eeuw zijn er in het buitenland - en dan voornamelijk de Verenigde Staten - verschillende sociologische en psychologische onderzoeken uitgevoerd met betrekking tot detentiebeleving. Goffman (1961) en Sykes (1970) zijn hierin pioniers. Hun werk wordt vandaag de dag nog steeds als relevant beschouwd binnen academisch onderzoek naar de gevangenis(werking). Zij bewezen dat het leven in een gevangeniscontext alles behalve gemakkelijk is. Echter, literatuur over detentiebeleving legt vaak de nadruk op veroordeelden of langgestraften. Ook in België is er nog maar weinig empirisch onderzoek uitgevoerd naar personen in voorlopige hechtenis. Als studente criminologische wetenschappen stel ik mij vragen over hoe Belgische beklaagden deze zaken beleven, waardoor ik ben gaan kijken in welke mate de bestaande literatuur op hen toegepast kan worden. Deze masterproef brengt dus in kaart hoe personen in voorlopige hechtenis het proces met betrekking tot hun intrede in de gevangenis ervaren. Dit doe ik aan de hand van een literatuurstudie en interviews met gedetineerden uit een Vlaamse gevangenis. Ik focus mij hierbij op drie thema's: de arrestatie door de politie, de aanhouding door de onderzoeksrechter en het leven in de gevangenis. Per thema zijn er verschillende topics, die aan bod komen. Voorbeelden hiervan zijn: de omstandigheden van de arrestatie, het gedrag van de politie, contact met de advocaat, gevoelens omtrent de aanhouding, verwachtingen over het gevangenisleven, samenstelling van de cel, aanpassing aan het leven in de gevangenis, omgaan met emoties, de relatie met de penitentiair bewakingsassistenten en ervaringen met medege-detineerden. Iedere respondent vertelt zijn eigen verhaal, waardoor het interessant is om te horen waar de gelijkenissen en de verschillen precies zitten. In veel gevallen kan de bestaande literatuur over veroordeelden uitgebreid worden naar de groep van beklaagden, aangezien er geen grote afwijkingen zijn. Hierdoor zou men zich de vraag kunnen stellen, waar net het verschil zit tussen de ervaringen van een beklaagde en die van een veroordeelde. Dit is een mogelijk onderwerp voor verder, meer diepgaand onderzoek.

Kernwoorden: voorlopige hechtenis, beklaagden, detentiebeleving

Abstract (ENG)

During the second half of the last century various sociological and psychological studies on detention experience were carried out, mainly in the United States. Goffman (1961) and Sykes (1970) are the pioneers. Their work is still considered relevant in academic research into prisons. They proved that life in a prison is anything but easy and comfortable. However, literature on detention experience often emphasizes convicts or long-term prisoners. There is not much empirical research on people in pre-trial detention. Belgian literature on this topic is also scarce. Because of this lack of knowledge, I - as a student Criminological Sciences - wanted to learn more about how Belgian defendants experience their detention, more specifically their pains of entering prison. That's why I looked at the extent to which the existing literature can be applied to defendants. By carrying out a literature review and interviews with detainees from a Flemish prison, I try to map out how people in pre-trial detention experience the process with regard to their entry into prison. I discuss three major themes: the arrest by the police, the decision by the investigating judge and life in prison. Each theme explores different topics, for example: the circumstances of the arrest, the behaviour of the police, contact with the lawyer, feelings about the arrest, expectations about prison life, composition of the prison cell, adaptation to life in prison, dealing with emotions, the relationship with the prison officers and experiences with fellow inmates. Every interviewee tells his own story, which makes it interesting to learn the similarities and differences between their experiences. I found out that in many cases, the existing literature on convicts can be extended to the group of defendants, since there are no major deviations. This raises the question whether there are differences between the experiences of a defendant and those of a convict, but this is a potential subject for more in-depth, follow-up research.

Keywords: pre-trial detention, accused persons, detention experience

Een dankwoord

Het is een cliché, maar ook ik wil van deze pagina gebruik maken om enkele mensen extra te bedanken. Het schrijven van een masterproef vraagt immers veel werk, en dat niet alleen door mijzelf. Ten eerste, mijn promotor, prof. dr. Kristel Beyens: bedankt om mij de mogelijkheid te geven dit onderwerp uit te werken tot wat het nu is. Bedankt om mij antwoorden te geven op alle vragen die ik had. Bedankt voor de complimenten als het goed was en voor de tips hoe het beter kon.

Verder wil ik ook bijzondere aandacht schenken aan de gevangenisdirecteur en penitentiair bewakingsassistenten. Bedankt om de gevangenis open te stellen voor mijn onderzoek en om alle gedetineerden persoonlijk tot bij mij te brengen. Ik weet dat ik jullie hierdoor extra werk bezorgde, maar toch stonden jullie klaar met een lach op het gezicht. Ook aan alle respondenten: merci om jullie ervaringen met mij te delen. Jullie bijdrage vormt de basis van deze masterproef en zonder jullie zou het dus een flop zijn geworden.

Ten derde: dankjewel mama en papa. Bedankt voor de kansen, die jullie mij bieden om verschillende studies te volgen en dat in verschillende steden (lees: mijn koten te betalen). Zowel tijdens mijn opleiding Sociaal Werk als de opleiding Criminologische Wetenschappen stonden jullie klaar om naar mijn gezaag te luisteren, hebben jullie huilbuien opgevangen en er mee voor gezorgd dat alles altijd tot een goed einde kwam. Ook aan mijn Bonma: dankjewel om tientallen papers na te lezen. Ik beloof het, deze was de laatste!

En dan: merci aan alle vriendinnen. Ook jullie stonden klaar met tips, ideeën en suggesties. Bedankt voor jullie hulp, troost en luisterende oren. Hopelijk was ik voor jullie een even grote steun als jullie voor mij. *Last but not least* wil ik ook mijn lief in de kijker zetten. Ik weet dat het voor jou niet altijd gemakkelijk is om mijn perfectionistisch kantje te volgen, maar toch ben je al zes jaar mijn grootste steun en toeverlaat. Ik ben je daar zo ongelooflijk dankbaar voor!

Leeswijzer

Deze masterproef begint met een inleiding, waarin de probleem- en doelstelling van het onderzoek worden geschetst. Het geeft een referentiekader over de thema's 'voorlopige hechtenis' en 'detentiebeleving' door bestaande literatuur te verwerken en hiaten aan te halen.

Daarna volgt er een uitgebreide literatuurstudie, bestaande uit twee grote delen. Het eerste betreft een theoretisch deel over de overgang van buiten naar binnen. Het gaat dieper in op de wettelijke bepalingen met betrekking tot een voorlopige hechtenis. Het tweede deel is gericht op literatuur over detentiebeleving en de rol die het gevangenispersoneel hierin kan spelen.

Vervolgens volgt er een methodologisch luik, waarin ik kader hoe ik dit onderzoek heb aangepakt. Ik heb het over zes aspecten, namelijk: onderzoekseenheden, onderzoeksstrategie en -methode, onderzoekslocatie en -periode, onderzoeksmiddelen, methodologische kwaliteit en deontologie in de vorm van (plicht)ethiek.

Aansluitend bespreek ik de ervaringen van de respondenten. Dit vormt het eigenlijke empirisch onderzoek en is volledig gebaseerd op de belevingen van de respondenten. Het eerste hoofdstuk gaat over ervaringen met de politie, het tweede over ervaringen met de onderzoeksrechter en het derde over ervaringen met het leven in de gevangenis. Dit laatste wordt nog verder onderverdeeld in zes subthema's.

Als laatste volgt er in de conclusie een antwoord op mijn onderzoeksvraag en deelvragen. Ik maak hierbij enkele bedenkingen en opmerkingen, die eveneens door sommige respondenten werden aangehaald tijdens de interviews.

De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een inleiding

In Belgische gevangenissen zitten drie grote categorieën van gedetineerden, namelijk veroordeelden, geïnterneerden en beklagden. Deze laatste groep zijn personen in voorarrest of voorlopige hechtenis. De voorlopige hechtenis kan omschreven worden als “een maatregel van voorlopige vrijheidsberoving ten aanzien van personen die ervan verdacht worden een misdrijf van een zekere ernstgraad gepleegd te hebben” (Bursens, Tange & Maes, 2015: 5). De wet betreffende de voorlopige hechtenis bespreekt enkele criteria, waaraan men moet voldoen, opdat een voorlopige hechtenis kan worden uitgesproken. Zo moet er een volstrekte noodzakelijkheid zijn voor de openbare veiligheid en moet het gaan om een feit met een correctionele gevangenisstraf van minstens één jaar. Indien de feiten strafbaar zijn met vijftien jaar of minder, moet er een bijkomende motivatie opgesteld worden met betrekking tot recidivegevaar, onttrekkingsgevaar, collusiegevaar of gevaar voor het verduisteren van bewijzen. De onderzoeksrechter kan hierbij de keuze maken tussen de uitvoering van de voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht, dan wel in de gevangenis. Toch mag de maatregel niet worden toegepast met het oog op bestraffing of een andere vorm van dwang¹.

Het leven in een gevangeniscontext is dus alles behalve evident, zo ook tijdens de voorlopige hechtenis. Sykes (1970) heeft het hier over *the five pains of imprisonment* of het verlies van menselijke waardigheden in zwaar beveiligde gevangenissen: het verlies van vrijheid, goederen en diensten, heteroseksuele relaties, veiligheid en autonomie. Deze vijf psychologische deprivaties kunnen even pijnlijk zijn als fysieke klachten, waardoor er volgens hem moe(s)jt worden onderzocht wat de impact ervan kan zijn op de persoonlijkheid en eigenwaarde van de gedetineerden (Sykes, 1970: 64). Het werk van Sykes (1970), maar ook dat van Goffman (1961) met betrekking tot de gevangenis als totale institutie, wordt gezien als één van de klassieke werken binnen academisch onderzoek naar het gevangeniswezen. Toch wordt er zelden gekeken naar het intreden in de gevangenis. Deze fase betreft echter een significante overgangperiode met een sterke impact op de verdere detentieperiode (Schliehe, Mjåland, & Laursen, 2017²).

De overgang van buiten naar binnen verloopt erg abrupt en zonder voorbereiding (Jewkes, 2002: 132). Binnen een periode van 24 uur wordt iemand gearresteerd, voorgeleid bij de onderzoeksrechter en opgesloten in de gevangenis. Gedetineerden beschrijven daarom dat ze zich in de beginperiode van hun detentie in twee werelden bevinden: ze doen nog geen afstand van hun leven buiten de gevangenis en kunnen eveneens hun nieuw leven binnen de

¹ Wet 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis, BS 14 augustus 1990.

² Online literatuuronderzoek bracht mij tot een abstract van een paper over *the pains of entry* door Kristian Mjåland, Anna Schliehe en Julie Laursen. Na contactname met dr. Schliehe werd duidelijk dat de paper tot op dit moment slechts een presentatie is. Dr. Schliehe stuurde daarom een link door waar ik de presentatie, die zij gaf op een conferentie, kon beluisteren. Informatie met betrekking tot hun onderzoek komt daarom zowel uit het abstract als uit de presentatie. Na navraag bij dr. Schliehe, zal ik naar beide documenten als volgt verwijzen: Schliehe, Mjåland & Laursen, 2017.

gevangenis nog niet accepteren (Harvey, 2005: 239). Daarboven komt dat hoe groter het verschil is tussen het leven in de gevangenis en het leven in de samenleving, hoe moeilijker ze zich kunnen aanpassen (Snacken, Casier & Devynck, 2017: 310). De voorlopige hechtenis vormt hierdoor een extreem stressvolle en instabiele periode (Liebling & Ludlow, 2016: 229). De eerste dagen in de gevangenis zijn vaak de moeilijkste (Schliehe et al., 2017). De overgang van vrijheid naar detentie gaat gepaard met onder andere geïnstitutionaliseerde onzekerheid (Chantraine, 2004: 42; Harvey, 2005: 240), 'role stripping' en mortificatieprocessen (Goffman, 1961: 24-26, 30), een verhoogde kwetsbaarheid voor automutilatie (Harvey, 2005: 237) en disproportioneel veel zelfmoorden (Liebling & Ludlow, 2016: 229). Er is bijgevolg nood aan normalisering van het regime: het moet een weerspiegeling zijn van de normale (gemiddelde) standaard in de maatschappij, zonder dat er sprake is van extra leed. Hulp- en dienstverlening moet bijgevolg met dezelfde kwaliteit en toegankelijkheid intramuraal aangeboden worden, zowel aan de gedetineerden als aan hun directe sociale omgeving. Op deze manier kunnen ze voorbereid worden op hun re-integratie en verdere ontplooiing in de samenleving³ (Strategisch plan, 2015: 7-23).

Een gevangenis blijft echter een totale institutie met als doel het beschermen van de maatschappij. Na de eerste shock domineren drie kenmerken het leven in een totale institutie: uniformiteit, conformiteit en onvoorziene omstandigheden (Jewkes, 2002: 132). Gedetineerden komen terecht in een wereld waarin het dagelijks gebeuren voor hen geregeld wordt, waarbij ze worden ontdaan van hun verscheidenheid aan sociale rollen (Goffman, 1961: 17, 24-26, 30). Dit dehumaniseringsproces begint reeds bij de intrede in de gevangenis, aangezien gedetineerden hun persoonlijke bezittingen moeten afgeven, standaardproducten in de plaats krijgen en verschillende fouilles moeten ondergaan (Sykes, 1970: 73-76). Hierdoor worden de nieuwkomers een deel van het systeem, zonder al te veel persoonlijke elementen. Het blijft evenwel belangrijk om de persoon achter de gedetineerde te (h)erkennen. Hierin kunnen verschillende actoren een rol spelen, waaronder de penitentiair bewakingsassistenten (PBA's), de psychosociale dienst (PSD) en het justitieel welzijnswerk (JWW). Binnen deze masterproef zal extra aandacht worden geschonken aan de werking van de PBA's. Zij staan namelijk dagelijks in direct contact met de gedetineerden en vormen op die manier een soort 'eerstelijns personeel'. PBA's en gedetineerden zijn wederzijds afhankelijk zijn van elkaar en zijn dus beiden verantwoordelijk voor een humane detentie (Coyle, 2005: 86, 139; Liebling, 2000: 335, 338). Verschillende onderzoeken tonen aan dat contact tussen gedetineerden en personeel van groot belang is voor een veilige en positieve beoordeling van de detentie (zie o.a.: Beyens & Boone, 2013; Liebling, 2011; Moerings, Boone & Franken, 2008). Daarnaast

³ Art. 9, §2-3, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

heeft ook de PSD de taak om gedetineerden bij te staan bij hun dagelijkse problemen en waar nodig verder door te verwijzen. Binnen een arresthuis heeft de PSD dus een ondersteunende functie, waarbij zorg centraal staat (Decoene, 2017: 589; Storme & Boelaert, 2012: 265, 269-270). Als laatste zijn er de trajectbegeleiders van het JWW. Zij vormen de rode draad doorheen het detentieproces en moeten ervoor zorgen dat het volledige aanbod van hulp- en dienstverlening voor de gedetineerden op elkaar afgestemd is (Ouald Chaib, 2005: 62; Van Campfort, Demeersman & Nuyts, 2009: Deel 1, 1, p. 7-8).

Bovenstaande theorieën en onderzoeken komen vooral uit het buitenland. Zo zijn er tijdens de jaren '50 tot '80 verschillende sociologische en psychologische onderzoeken in de Verenigde Staten uitgevoerd, terwijl onderzoek in Europese gevangenissen de laatste jaren pas een groei kent (Snacken et al., 2017: 295). Omtrent detentiebeleving in Belgische gevangenissen vind ik dus weinig informatie, waardoor ik mij afvraag in welke mate bovenstaande kenmerken ook hier van toepassing zijn. Als studente criminologische wetenschappen stel ik mij vragen over hoe Belgische gedetineerden deze zaken beleven en hoe zij omgaan met het proces van een voorlopige hechtenis. Dit alles brengt mij tot de volgende onderzoeksvraag: *“Hoe ervaren personen in voorlopige hechtenis het proces met betrekking tot hun intrede in de gevangenis?”*. Hieruit kan ik volgende bijvragen afleiden:

- Hoe ervaren ze de arrestatie door de politie
- Hoe ervaren ze de aanhouding door de onderzoeksrechter?
- Hoe ervaren ze het leven in de gevangenis?

De antwoorden op bovenstaande onderzoeksvragen worden geformuleerd op basis van een literatuurstudie en een bevraging bij mannelijke gedetineerden. Zij krijgen de mogelijkheid om anoniem te antwoorden. Ik leg de focus op personen die voor de eerste keer in de gevangenis terechtkomen, omdat zij in de meeste gevallen voor een grotere emotionele uitdaging staan dan gedetineerden die reeds in de gevangenis hebben gezeten (Schliehe et al., 2017). Voor dit onderzoek is het dus belangrijk dat de gedetineerden zo snel mogelijk na hun intrede in de gevangenis worden geïnterviewd. Het opzet van dit onderzoek is bijgevolg kwalitatief van aard, met als doel na te gaan welke indruk deze beginperiode nalaat op de gedetineerden en op welke vlakken het leven van de gedetineerden hierdoor wordt beïnvloed. Het is de bedoeling om gedetineerden een stem te geven door hen te laten participeren aan het onderzoek.

Er wordt op basis van praktische overwegingen, waaronder de bereikbaarheid met het openbaar vervoer, gekozen voor een Vlaamse gevangenis, die grotendeel dienst doet als arresthuis (Belgische Federale Overheidsdiensten, 2017). Om de anonimiteit van de respondenten te bewaren, wordt er niet vermeld om welke gevangenis het precies gaat. Het onderzoek heeft niet de intentie om gegevens te veralgemenen, maar wil een beeld schetsen

over hoe het er aan toe gaat in dit arresthuis. Dit beeld kan echter herkenbaar zijn voor gedetineerden uit andere gevangenissen.

Dit praktijkgericht onderzoek kan een zekere impact hebben op verschillende groepen in de samenleving en bijgevolg relevant zijn voor zowel praktijkmedewerkers (o.a. penitentiair bewakingsassistenten, gevangenisdirecteurs, psychosociale dienst) als beleidsmakers binnen en buiten de gevangenis. Door gedetineerden te interviewen wordt duidelijk wat hun ideeën, verwachtingen en knelpunten zijn met betrekking tot de werking van de gevangenis. Die kennis kan men gebruiken om het beleid hierover te informeren en op die manier de werking te verbeteren. Daarnaast kan het onderzoek bijdragen aan het verhogen van inzicht bij gevangenisdirecties en penitentiair bewakingsassistenten (PBA's) over de gedachten en gevoelens van de gedetineerden. De PBA's staan dagelijks in contact met de gedetineerden, zodat ze hier – waar mogelijk – rekening mee kunnen houden.

De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een literatuurstudie

Deze literatuurstudie bestaat uit twee grote delen. Als eerste volgt er een theoretisch deel, waarin ik dieper zal ingaan op de wettelijke bepalingen met betrekking tot de overgang van vrijheid naar onvrijheid, ofwel de overgang van buiten naar binnen. Ik bespreek met andere woorden het proces dat iemand doormaakt: de arrestatie door de politie, de aanhouding door de onderzoeksrechter en de periodieke controle van een voorlopige hechtenis. Ik zal me hierbij richten op de procedure en de verschillende actoren, die hierbij betrokken zijn. Het is belangrijk om dit als geheel te kaderen, aangezien personen in voorlopige hechtenis de doelgroep zijn van dit onderzoek.

Het tweede deel is gericht op de ervaringen van gedetineerden en op het aanpassen aan het leven in de gevangenis. Er volgt een beschrijving van het werk van Goffman (1961) en Sykes (1970) over de gevangenis als totale institutie en gevolgen daarvan in de vorm van *the pains of imprisonment*. Daarna ga ik dieper in op het gevangenispersoneel en hun rol in de detentiebeleving van gedetineerden.

Deel I - De overgang van vrijheid naar onvrijheid

Dit deel bespreekt de wettelijke bepalingen met betrekking tot de intrede in de gevangenis in het kader van een voorlopige hechtenis. Ik baseer me hiervoor op de Wet van 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis⁴. Bepaalde artikelen in deze wet kenden enkele wijzigingen, waaronder artikelen die betrekking hebben op de rechten van personen die verhoord worden. Deze aanpassingen worden verwoord in de Wet van 21 november 2016⁵.

De voorlopige hechtenis is een vrijheidsberoving van een verdachte, voordat er een definitieve veroordeling heeft plaats gevonden. Deze vrijheidsberoving mag bijgevolg niet gebruikt worden als straf. Het wordt gezien als een ultimum remedium, waarbij het vermoeden van onschuld blijft gelden. Hierdoor zijn er bepaalde waarborgen en rechten aan verbonden en kan de tijd in voorlopige hechtenis in mindering worden gebracht bij de definitieve straf. Dit heeft tot gevolg dat de tijd in voorlopige hechtenis kan worden afgetrokken van de uiteindelijke gevangenisstraf (Maes, Jonckheere, Deblock & Hovine, 2016: 13).

De voorlopige hechtenis bestaat uit vier fasen: 1) de arrestatie door de politie in uitvoering van de procureur des Konings, 2) de aanhouding door de onderzoeksrechter, 3) de handhaving van de voorlopige hechtenis door de raadkamer en 4) het hoger beroep door de kamer van inbeschuldigingstelling. De laatste fase (hoger beroep) komt niet bij elke zaak voor en komt daarom niet aan bod in deze literatuurstudie. Informatie met betrekking tot het hoger beroep

⁴ Wet 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis, BS 14 augustus 1990.

⁵ Wet 21 november 2016 betreffende bepaalde rechten van personen die worden verhoord, BS 24 november 2016.

tegen beslissingen van de raadkamer is terug te vinden in artikelen 30-31 van de Wet betreffende de voorlopige hechtenis van 1990.

Hoofdstuk 1: De arrestatie door de politie

1. De vrijheidsberoving

De vrijheidsberoving door middel van arrestatie kan gebeuren in twee gevallen: een op heterdaad ontdekt wanbedrijf/misdaad of buiten het geval van heterdaad.

1.1. Een op heterdaad ontdekt wanbedrijf of misdaad

Indien een misdrijf op heterdaad wordt ontdekt, gebeurt de vrijheidsberoving van de verdachte door de politie. Dit is een agent van de openbare macht, die de verdachte ter beschikking stelt van de officier van de gerechtelijke politie. Zodra deze op de hoogte is gebracht, stelt hij de procureur des Konings in kennis. Van de aanhouding wordt een proces-verbaal opgesteld, waarbij het juiste uur van de effectieve vrijheidsbeneming, de omstandigheden en de mededelingen/beslissingen van de procureur worden vermeld. Het juiste uur is belangrijk, omdat in België de vrijheidsbeneming slechts maximum 24u mag duren vanaf het moment dat iemand officieel van zijn vrijheid wordt beroofd.

1.2. Een wanbedrijf of misdaad buiten heterdaad

Indien er geen sprake is van een betrapping op heterdaad, kan iemand slechts ter beschikking worden gesteld van een rechter in geval van ernstige aanwijzingen van schuld. De beslissing tot vrijheidsbeneming is een keuze van de procureur en deze beslissing wordt meteen meegedeeld aan de betrokkene. Ook hier wordt een proces-verbaal opgesteld, waarin de beslissing van de procureur, het juiste uur van de effectieve vrijheidsbeneming en het juiste uur van de kennisgeving aan de betrokkene worden vermeld. Hier geldt eveneens de 24-urenregel vanaf het moment dat de persoon in kennis is gesteld of, in geval van bewarende dwangmaatregelen, vanaf het moment dat iemand niet meer beschikt over de vrijheid van komen en gaan.

2. Het vertrouwelijke overleg met een advocaat

Iedereen die van zijn vrijheid wordt beroofd, heeft vanaf dat ogenblik en voor het eerstvolgende verhoor door de politiediensten recht op een vertrouwelijk overleg met een advocaat naar keuze. Als deze zelf gekozen advocaat niet bereikbaar is, wordt er beroep gedaan op de permanentiedienst van de 'Orde van Vlaamse balies' of de 'Ordre des barreaux francophones et germanophones'.

Het overleg met de advocaat moet plaatsvinden binnen de twee uur na contactname. Het overleg kan zowel telefonisch als in persoon plaatsvinden en mag 30 minuten duren. Nadien kan het verhoor door de politie beginnen. Een meerderjarige verdachte kan echter afstand doen van bijstand van een advocaat tijdens het verhoor, nadat er een telefonisch overleg is

geweest. Als dit het geval is, wordt dit duidelijk weergegeven in het proces-verbaal. De opname van het verhoord wordt digitaal bewaard en overgemaakt aan de procureur of onderzoeksrechter.

Als de verdachte bijstand heeft van een advocaat tijdens het verhoor, mag dit in volgende gevallen voor 15 minuten onderbroken worden voor een bijkomende overleg: 1) op verzoek van de te horen persoon, 2) op verzoek van zijn advocaat en 3) wanneer er nieuwe feiten aan het licht komen, die niets te maken hebben met de feiten waarvoor de verdachte op dat moment wordt ondervraagd.

3. Andere rechten van verdachten tijdens het verhoor

3.1. Kennisgeving aan derden

De verdachte kan zijn ondervrager of een andere door hem aangewezen persoon vragen om een derde over zijn aanhouding in te lichten. Zo kan iemand bijvoorbeeld aan zijn advocaat vragen om zijn/haar moeder op de hoogte te brengen, zodat zij weet wat er aan de hand is. Echter, de procureur des Konings of de gelaste onderzoeksrechter kan dit weigeren bij bepaalde dwingende redenen.

3.2. Medische bijstand

Iedereen die van zijn vrijheid wordt beroofd, heeft recht op medische bijstand. De kosten van deze bijstand, verleend tijdens de 24u vanaf de vrijheidsberoving, vallen onder de gerechtskosten. De verdachte kan daarenboven ook vragen naar een onderzoek door een arts naar keuze, maar de kosten van dit onderzoek zijn voor hem zelf.

Hoofdstuk 2: De aanhouding door de onderzoeksrechter

1. Criteria met betrekking tot de aanhouding

Om een aanhouding onder voorlopige hechtenis uit te spreken, zijn er verschillende voorwaarden die vervuld moeten worden. Zo moet de verdachte binnen de 24 uur na de vrijheidsbeneming voor de onderzoeksrechter verschijnen en moet deze laatste binnen diezelfde 24 uur zijn bevel tot aanhouding tekenen. Wanneer de onderzoeksrechter beslist om na het horen van de verdachte geen bevel tot aanhouding te tekenen, moet hij de procureur des Konings meteen een met redenen omklede beschikking meedelen.

1.1. Het bevel tot aanhouding

Verder zijn er ook enkele criteria met betrekking tot het bevel tot aanhouding. Het bevel kan slechts worden verleend, indien dit noodzakelijk is voor de openbare veiligheid én indien het feit een correctionele gevangenisstraf van minstens één jaar met zich meebrengt. Daarbij komt dat wanneer de straf niet hoger is dan 15 jaar er bijkomende ernstige redenen moeten zijn om tot aanhouding te kunnen overgaan. Hier zijn vier mogelijkheden: recidivegevaar (het plegen van nieuwe feiten), vluchtgevaar (het zich onttrekken aan het optreden van het gerecht),

verduistergevaar (het laten verdwijnen van bewijzen) of collusiegevaar (het overleggen met derden). De onderzoeksrechter beslist of de uitvoering van het bevel tot aanhouding wordt uitgevoerd in de gevangenis dan wel onder elektronisch toezicht (zie verder).

Het bevel tot aanhouding beschrijft het (de) feit(en), de wetsbepaling die aangeeft dat dit een wanbedrijf of misdaad is en het bestaan van ernstige aanwijzingen van schuld. Het gaat hier over zowel feitelijke omstandigheden, zoals bijvoorbeeld de naam van de verdachte, als over kenmerken met betrekking tot de persoonlijkheid van de verdachte, zoals bijvoorbeeld recidivegevaar.

De betekening of afgifte van het bevel aan de verdachte gebeurt eveneens binnen de 24 uur na de vrijheidsbeneming. De beslissing wordt mondeling meegegeven. Daarnaast krijgt de verdachte een volledig afschrift van zowel het proces-verbaal van het verhoor door de onderzoeksrechter als alle processen-verbaal, die werden afgenomen tussen het tijdstip van zijn vrijheidsbeneming en het tijdstip waarop hij naar de onderzoeksrechter werd verwezen.

2. Rechten tijdens het verhoor door de onderzoeksrechter

2.1. Bijstand van een advocaat

Tijdens het verhoor door de onderzoeksrechter heeft de verdachte recht op bijstand van een advocaat, maar ook hier kan een meerderjarige afstand doen van dit recht. De onderzoeksrechter moet de advocaat op de hoogte brengen van de plaats en het uur van de ondervraging, maar het verhoor mag beginnen ook al is de advocaat nog niet aanwezig. Indien dit het geval is, mag de advocaat het verhoor bijwonen wanneer hij ter plaatste aankomt. Wanneer de verdachte nog geen advocaat heeft, moet de onderzoeksrechter hem herinneren aan dit recht en wordt er contact opgenomen met de permanentiedienst, zoals hierboven beschreven.

Tijdens het verhoor moet de onderzoeksrechter meedelen dat de mogelijkheid bestaat dat de persoon in voorlopige hechtenis kan genomen worden. De onderzoeksrechter moet daarna de bedenkingen en opmerkingen van de verdachte en eventueel van zijn advocaat horen. Zo kan de advocaat bijvoorbeeld pleiten voor een hechtenis onder elektronisch toezicht (ET) of een vrijheid onder voorwaarden (VOV). Al deze gegevens worden vermeld in het proces-verbaal.

2.2. Recht op vertaling van het bevel tot aanhouding

Wanneer de verdachte de taal van de procedure niet machtig is, dan heeft hij het recht op een vertaling van de relevante passages. De verdachte moet namelijk in staat zijn te begrijpen welke feiten hem ten laste worden gelegd, zodat hij zich effectief kan verdedigen.

3. Tenuitvoerlegging van het bevel tot aanhouding

Het bevel tot aanhouding wordt onmiddellijk ten uitvoer gebracht en is niet vatbaar voor hoger beroep. De verdachte wordt met andere woorden meteen overgebracht naar een arresthuis.

Na het eerste verhoor door de onderzoeksrechter heeft de verdachte vrij verkeer met zijn advocaat. Indien dit voor het onderzoek noodzakelijk is, kan de onderzoeksrechter voor maximum drie dagen wel een verbod tot vrij verkeer met andere personen opleggen. Daarnaast kan hij bevelen om de verdachte gescheiden te houden van andere verdachten, wanneer er redenen zijn om te vrezen dat de verdachte bewijzen zou laten verdwijnen of zich zou verstaan met derden. Zowel bezoek, briefwisseling en telefonische contacten worden dan verboden. Deze beslissing geldt echter voor een strikt noodzakelijke duur en moet worden gemotiveerd door de onderzoeksrechter.

4. Overzicht van keuzemogelijkheden voor de onderzoeksrechter

Naast het uitspreken van de voorlopige hechtenis door middel van een aanhoudingsbevel, heeft de onderzoeksrechter ook andere mogelijkheden waaruit hij kan kiezen. Deze alternatieven werden ingevoerd met het oog op het bewerkstelligen van een daling van de gevangenispopulatie, maar het gemiddeld aantal personen in voorhechtenis is sinds hun invoering niet significant gedaald. Er is hierdoor sprake van *net widening*: er zijn namelijk steeds meer mensen die onderworpen worden aan een of meerdere (voorlopige) maatregel(en). De alternatieven worden door advocaten gezien als een compromis, als iets waarover ze kunnen onderhandelen met de onderzoeksrechter, in plaats van dat ze pleiten voor een vrijlating zonder meer (Maes et al., 2016: 29-30, 48). Ik bespreek hieronder de drie alternatieven: elektronisch toezicht, vrijheid onder voorwaarden en het gebruik van een borgsom.

4.1. Elektronisch toezicht

Het elektronisch toezicht (ET) werd hierboven reeds kort aangehaald. Het is eigenlijk geen alternatief voor de voorlopige hechtenis, maar een uitvoeringsmodaliteit ervan. De onderzoeksrechter moet dus in de eerste plaats bepalen of er een aanhoudingsbevel nodig is en zal nadien beslissen onder welke modaliteit dit wordt uitgevoerd. De handhaving van het elektronisch toezicht wordt regelmatig herbekeken, maar kent geen tijdsbeperking.

De verdachte is verplicht om 24/7 op een bepaald adres te verblijven en mag deze plaats slechts uitzonderlijk verlaten voor toegestane verplaatsingen, zoals bijvoorbeeld het verschijnen voor de rechtbank. De controle gebeurt via een GPS-signaal, dat wordt gemonitord door het Nationaal Centrum voor Elektronisch Toezicht (NCET). In tegenstelling tot een VOV is er geen enkele vorm van begeleiding. Wanneer de voorwaarden niet correct worden nageleefd, bestaat de mogelijkheid dat de voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht wordt omgezet naar een voorlopige hechtenis, die wordt uitgevoerd in de gevangenis.

Daartegenover staat dat bij een correcte naleving ook in dit geval de tijd in voorhechtenis onder elektronisch toezicht kan worden afgetrokken van de uiteindelijke gevangenisstraf (Maes et al., 2016: 10-11, 13; Ministeriële omzendbrief, 2014: 2).

Voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht is echter nog niet zo ingeburgerd. Hiervoor zijn enkele verklaringen terug te vinden. Ten eerste zijn sommige onderzoeksrechters nog niet vertrouwd met de technologische ontwikkelingen, die de maatregel met zich meebrengt. Ten tweede kunnen risico's zoals recidive, onttrekking, verduistering en collusie niet volledig worden uitgesloten. Ten derde bestaat er geen mogelijkheid tot individualisering van de maatregel, zoals dat wel het geval is bij een VOV (zie verder). Het is bijgevolg een enorm strikt regime, waarbij de persoon de hele dag verplicht thuis moet zitten en dus niet kan gaan werken, een opleiding volgen of zelfs boodschappen doen. Er is dus sprake van een paradox, aangezien alle negatieve gevolgen van een gevangenisstraf blijven. Hierdoor kan men de vraag stellen of een voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht effectief een groter voordeel biedt dan een voorlopige hechtenis in de gevangenis. Een vierde verklaring is het zogenaamde *short-sharp-shock-effect* van een korte kennismaking met detentie. Onderzoekers, maar in het bijzonder ook jeugdrechters, zien dit als een mogelijk voordeel (Franssens, Put & Deklerck, 2010: 273-274). Vooral bij jonge overtreeders laat het leven in de (jeugd)gevangenis vaak een grote impact na, waardoor er een kans bestaat dat ze in de toekomst geen nieuwe feiten plegen uit angst voor de gevolgen. Toch wijzen sommige onderzoeken het tegengestelde uit (zie o.a.: Kraus, 1978). Een voorlopige hechtenis zou eigenlijk niet gezien mogen worden als een straf, maar desondanks wordt het soms ingezet omwille van dit afschrikkend effect. Hierdoor krijgt het toch een punitief en disciplinerend karakter (Kraus, 1978: 285; Maes, Mine, De Man & Van Brakel, 2011: 10; Maes & Jonckheere, 2017: 405-406; Zedner, 2016: 8)

4.2. Vrijheid onder voorwaarden

De Wet betreffende de voorlopige hechtenis (art. 35, §1) beschrijft eveneens de mogelijkheid op een vrijheid onder voorwaarden (VOV). De onderzoeksrechter oordeelt hierbij dat de verdachte kan worden vrijgelaten onder één of meerdere voorwaarden. Deze maatregel mag niet langer duren dan drie maanden, maar kan wel verlengd worden.

Om de voorwaarden te kunnen bepalen, wordt er een beknopt voorlichtingsrapport of een maatschappelijke enquête uitgevoerd door de Dienst Justitiehuisen. Echter, dit gebeurt niet zo vaak, daar de onderzoeksrechter slechts 24 uur de tijd heeft om een beslissing te nemen. De voorwaarden hebben betrekking op de eerder vernoemde en bewezen redenen (recidivegevaar, vluchtgevaar, verduisteringsgevaar of collusiegevaar) en worden aangepast naargelang de omstandigheden van de zaak. Enkele voorbeelden zijn: het land niet verlaten, begeleiding of behandeling volgen, omgangsverbod met bepaalde mensen of plaatsen, werk

zoeken/behouden of een huisarrest tussen bepaalde uren (Maes et al., 2016: 42). De controle en het nazicht op de voorwaarden gebeurt enerzijds door de Dienst Justitiehuisen (gebodsvoorwaarden) en anderzijds door de politie (verbodsvoorwaarden). Wanneer de voorwaarden niet worden nageleefd, kan de onderzoeksrechter een bevel tot aanhouding uitvaardigen. Hierna bestaat de mogelijkheid dat de VOV wordt omgezet in een voorlopige hechtenis in de gevangenis.

Ook bij dit alternatief worden enkele kritieken gevormd. Zo duurt een VOV vaak langer dan een voorlopige hechtenis in de gevangenis, terwijl het bedoeld is om dit te vervangen. Een mogelijke verklaring hiervoor is de voorziene en wettelijke termijn van drie maanden: het lijkt erop dat onderzoeksrechters een VOV niet voortijdig opheffen, maar telkens volledig laten aflopen en eventueel zelfs nog verlengen. Daarbij komt dat de tijd, die men doorbrengt onder een VOV-maatregel, niet wordt afgetrokken van een mogelijke gevangenisstraf (Maes et al., 2016: 45).

4.3. Borgsom

Artikel 35, paragraaf 4, van de Wet betreffende de voorlopige hechtenis geeft de onderzoeksrechter eveneens de mogelijkheid om een borgsom uit te spreken. Hierbij bepaalt de onderzoeksrechter zelf het bedrag dat wordt gevraagd, aangezien er geen wettelijke criteria zijn. De verdachte kan dan worden vrijgelaten, op voorwaarde dat het bedrag vooraf volledig wordt betaald. Als de verdachte telkens aanwezig was bij de proceshandelingen en als hij zich vrijwillig aanmeldt om het vonnis ten uitvoer te brengen, dan wordt de som aan hem teruggegeven. Als de verdachte – zonder wettige verschoningsredenen – niet verschijnt op proceshandelingen of de tenuitvoerlegging, wordt de som overgemaakt aan de staat.

In de praktijk wordt deze maatregel zeer weinig toegepast. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het een gevaar vormt voor de gelijkheid tussen burgers, omdat enkel zij met voldoende financiële middelen in de mogelijkheid zijn om de borgsom in één keer en volledig te betalen (Maes et al., 2016: 40).

Hoofdstuk 3: De handhaving van de voorlopige hechtenis

Het bevel tot aanhouding geldt voor een termijn van vijf dagen, te rekenen vanaf de tenuitvoerlegging. Binnen deze vijf dagen moet de raadkamer beslissen of de voorlopige hechtenis gehandhaafd moet blijven en of dit onder dezelfde modaliteit moet plaatsvinden. De beslissing van de raadkamer wordt genomen op basis van het verslag van de onderzoeksrechter en na het horen van zowel de procureur des Konings als de verdachte en/of zijn advocaat.

De raadkamer oordeelt op basis van dezelfde criteria als de onderzoeksrechter. Als de raadkamer van oordeel is dat de voorlopige hechtenis moet worden verder gezet, dan geldt

deze beslissing voor één maand vanaf de dag waarop ze wordt gegeven. Zolang er geen einde wordt gemaakt aan de voorlopige hechtenis en het gerechtelijk onderzoek niet wordt afgesloten, oordeelt de raadkamer maand tot maand. Vanaf de derde beslissing (of vanaf drie maanden in voorlopige hechtenis) beslist de raadkamer om de twee maanden over de handhaving en de uitvoeringsmodaliteit. Op die manier is er dus sprake van een periodieke controle door de raadkamer. Er is geen maximumduur voor de tijd in voorlopige hechtenis, maar men moet rekening houden met een redelijke termijn. Volgens de Europese Commissie (2011: 9) zouden de zaken met betrekking tot personen in voorlopige hechtenis gezien moeten worden als prioriteit bij het inplannen van rechtszaken.

Ook in deze fase heeft de verdachte recht op bijstand en vertrouwelijk overleg met een advocaat. De rechtspleging door de raadkamer gebeurt achter gesloten deuren en de verdachte kan persoonlijk of vertegenwoordigd door zijn advocaat verschijnen. De raadkamer kan echter een persoonlijke verschijning bevelen zonder dat men daar tegenin kan gaan.

De raadkamer kan eveneens de kwalificatie van de feiten, die worden vermeld in het bevel tot aanhouding, wijzigen. Ze moet hiervoor wel de verschillende partijen de mogelijkheid geven om hun standpunt hierover mee te delen en mag geen andere feiten in de plaats stellen.

De raadkamer kan niet beslissen over de opheffing van het bevel tot aanhouding. Dit is een beslissing van de onderzoeksrechter. Hij moet een met redenen beklede beschikking meedelen aan de procureur des Konings. Tegen deze beschikking bestaan geen rechtsmiddelen: men kan hier niet tegen in beroep gaan. De verdachte blijft echter wel verplicht om te verschijnen bij proceshandelingen als dit van hem verwacht wordt.

Hoofdstuk 4: Besluit deel I

Nadat iemand van zijn vrijheid wordt beroofd en voor de onderzoeksrechter wordt geleid, heeft deze laatste verschillende opties waaruit hij kan kiezen: voorlopige hechtenis in de gevangenis, voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht, vrijheid onder voorwaarden, betalen van een borgsom of de vrijlating van de verdachte zonder meer. De invoering van de alternatieven bracht een *net widening* met zich mee. Er zijn steeds meer mensen die onder een van deze maatregelen staan, namelijk omdat advocaten eerder geneigd zijn te pleiten voor een compromis in de vorm van een alternatief dan voor een vrijlating zonder meer.

Dit staat in contrast met het idee dat een voorlopige hechtenis een ultimum remedium is. Het is een maatregel waarbij verdachten van hun vrijheid worden beroofd, voordat er een definitieve veroordeling wordt uitgesproken. Bijgevolg is het een inbreuk op het recht van vrijheid van een persoon en kan het slechts worden opgelegd bij feiten die van een zekere ernst zijn. De voorlopige hechtenis bestaat uit vier fasen, waarvan ik er drie verder heb toegelicht: de arrestatie, de aanhouding en de handhaving. In elke fase van het proces hebben verdachten verschillende waarborgen en rechten. Tijdens de arrestatie wordt er een onderscheid gemaakt tussen al dan niet op heterdaad betrapte feiten. Verder is het bevel tot aanhouding een beslissing van de onderzoeksrechter: enkel hij kan dit opleggen en opheffen. De handhaving van de voorlopige hechtenis gebeurt door de raadkamer, die net zoals de onderzoeksrechter, rekening houdt met verschillende criteria.

Deel II - Het leven in de gevangenis

Dit deel bespreekt literatuur met betrekking tot het leven in de gevangenis. Er is veel geschreven over de detentiebeleving van veroordeelden, maar veel minder over die van personen in voorlopige hechtenis. Ik heb daarom gekozen om de literatuur met betrekking tot veroordeelden te gebruiken als inspiratiebron en om tijdens mijn empirisch onderzoek na te gaan in welke mate deze informatie en theorieën gelden voor beklaagden.

Dit deel bestaat uit twee hoofdstukken en een besluitend hoofdstuk. Als eerste volgt een hoofdstuk over de gevangenis als totale institutie en gevolgen daarvan in de vorm van *the pains of imprisonment*. Goffman (1961) en Sykes (1970) zijn hierin pioniers. Hun werk wordt vandaag de dag nog steeds als relevant beschouwd binnen academisch onderzoek naar de gevangenis(werking). Toch werden er recent nog andere “pijnen” beschreven, die eveneens verwerkt zullen worden. Een tweede hoofdstuk betreft het gevangenispersoneel, hun werking en hun rol bij de detentiebeleving van gedetineerden. Ik beschrijf hierbij drie groepen van werknemers: de penitentiair bewakingsassistenten (PBA), de psychosociale dienst (PSD) en het justitieel welzijnswerk (JWW).

Hoofdstuk 1: De detentie en haar bijkomende deprivaties

Sykes (1970) beschreef in de tweede helft van vorige eeuw *the five pains of imprisonment* en gaf hierbij aan dat deze deprivaties een invloed kunnen hebben op de persoonlijkheid en eigenwaarde van de gedetineerden. Het gaat hier over het verlies van vrijheid, autonomie, goederen en diensten, veiligheid en heteroseksuele relaties. Deze psychologische aspecten kunnen namelijk even zwaar doorwegen als de fysieke aspecten, die verbonden zijn aan een detentie (Sykes, 1970: 64). Recenter onderzoek toont echter aan dat er nog meer vormen van *pains of imprisonment* bestaan. Deze ontstaan doordat er steeds minder fysiek geweld wordt gebruikt en doordat de vooruitzichten op een invrijheidsstelling onduidelijker zijn geworden (Snacken et al., 2017: 313-314). Crewe (2011a: 512) spreekt hier over een *softening of penal powers*. Dit brengt nieuwe frustraties met zich mee, zoals “pijn” met betrekking tot onzekerheid, psychologische beoordeling en zelfbestuur en -controle. De aanpak binnen de gevangenis kan dan wel minder direct en brutaal zijn, toch blijft het erg aangrijpend. Het leven in de gevangenis heeft op verschillende manieren een invloed op het ‘zelf’ van het individu: “*It turns the self into a vehicle of power rather than a place of last refuge*” (Crewe, 2011a: 524). Onderstaande *pains* zijn van toepassing op veroordeelden, maar ik ben van mening dat ze op bepaalde vlakken kunnen worden doorgetrokken naar personen in voorlopige hechtenis. Zoals reeds aangegeven, gebruik ik deze literatuur dan ook als invalshoek voor mijn empirisch onderzoek om na te gaan in welke mate de *pains* bij beklaagden voorkomen.

Het grootste verlies is het verlies van vrijheid, dat gepaard gaat met het verlies van persoonlijke relaties, eenzaamheid en verveling vanuit het standpunt van de gedetineerden. Daarnaast is

er vanuit de bevolking een morele afwijzing, degradatie en ontstaat er een “wij-zij-denken”. Gedetineerden worden hierbij niet meer gezien als een volwaardig en te vertrouwen burger in de samenleving (Sykes, 1970: 65-67; Harvey, 2005: 245). Het gebrek aan vrijheid komt al voor bij de onderzoeksrechter, wanneer duidelijk wordt dat er een transfer naar de gevangenis zal plaatsvinden. Hier komt vaak ongeloof bij kijken of een gevoel dat het allemaal niet echt is. Wanneer gedetineerden nadien worden opgesloten in hun cel, volgt een tweede moment waarop het verlies aan controle en vrijheid naar boven komt (Harvey, 2005: 239, 243). Het verlies van vrijheid is volgens de Basiswet (2005) het enige recht dat gedetineerden zouden mogen verliezen. Voorbeelden van rechten die moeten worden behouden, zijn: recht op contact met de buitenwereld, recht op arbeid en recht op opleiding (onderwijs). Op die manier moet de menselijke waardigheid van gedetineerden beschermd en gerespecteerd blijven⁶.

Een gevangenis blijft echter een totale institutie met als doel het beschermen van de maatschappij. Gedetineerden komen terecht in een wereld waarin het dagelijks gebeuren voor hen geregeld wordt (Goffman, 1961: 17). Ze worden ontdaan van hun verscheidenheid aan sociale rollen en slechts één rol blijft over, namelijk die van gedetineerde (Goffman, 1961: 24-26, 30). *Role stripping* wordt in zekere mate ook door Crewe (2011a: 515-517) beschreven, al bespreekt hij dit in het kader van de psychologische beoordeling van gedetineerden door experts. Deze beoordeling heeft zowel invloed op het huidige leven van de gedetineerden als op hun toekomst. De persoonlijkheid en gebeurtenissen uit het verleden worden geformaliseerd en krijgen een label toegekend, omdat ze moeten passen binnen bepaalde vooropgestelde parameters. Dit is een vorm van dehumanisering, waarbij er een ‘nieuwe’ identiteit (moet) word(en)(t) gecreëerd, waarin weinig plaats is voor persoonlijke nuances en verhalen. Gedetineerden kunnen hier echter het idee krijgen dat alles wat ze zeggen op een bepaald moment tegen hen gebruikt kan worden. Hierdoor bestaat de kans dat ze de visie van de experts overnemen en een rolletje spelen om op die manier succesvol door het systeem te wandelen (Crewe, 2011a: 516-517).

Gedetineerden verliezen eveneens een groot deel van hun autonomie om individuele keuzes en/of beslissingen te nemen. Ze worden gecontroleerd vanuit een bureaucratie, waarbij regels en beslissingen niet altijd verduidelijkt worden. Dit kan gevolgen hebben voor het zelfbeeld van gedetineerden, omdat ze afhankelijk worden van beslissingen van bovenaf (Sykes, 1970: 73-76). Toch is er volgens Crewe (2011a: 519-520) sprake van een verandering in controle, namelijk van controle door penitentiair bewakingsassistenten (PBA's) naar controle door de gedetineerden zelf. Gedetineerden krijgen in beperkte mate en slechts op bepaalde vlakken hun beslissingsbevoegdheid terug. Dit brengt echter met zich mee dat gedetineerden verantwoordelijk worden gesteld voor de keuzes die ze maken. Gedetineerden worden

⁶ Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

hierdoor noch overgelaten aan zichzelf noch verplicht zich op een bepaalde manier te gedragen. Hier zijn bijgevolg ook enkele risico's aan verbonden voor de gedetineerden, omdat goed gedrag erg nauw wordt gedefinieerd.

Het verlies aan autonomie begint reeds bij de intrede in de gevangenis: er is een verlies aan goederen en diensten, waarbij gedetineerden hun persoonlijke bezittingen moeten afgeven en ze standaardproducten en -diensten in de plaats krijgen. In een Westerse, materialistische cultuur kan dit aanvoelen als een aanval op de eigenwaarde van de gedetineerden (Goffman, 1961: 28; Sykes, 1970: 67-70). Dit, samen met de mogelijkheid van penitentiair bewakingsassistenten om gedetineerden te disciplineren als ze zich misdragen, zorgt ervoor dat er een spanning kan ontstaan bij de gedetineerden. Dehumanisering als een vorm van vernedering is het grootst net na de intrede, aangezien zowel medewerkers van de gevangenis als medegedetineerden duidelijk maken hoe de gevangenis werkt (Goffman, 1961: 26-27, 45-46).

Verder spreekt Sykes (1970: 76-78) over het verlies van persoonlijke veiligheid, omdat gedetineerden met elkaar moeten samenleven, door elkaar getest kunnen worden en terecht kunnen komen in (deviante) subculturen. Onderzoek bij veroordeelde gedetineerden toont aan dat het onveiligheidsgevoel het grootst is bij zij die net gearriveerd zijn in de gevangenis of net aan hun opsluiting zijn begonnen en nog niet vertrouwd zijn met de omgeving (Vandebosch, 2002: 34). Volgens mij kan ik dit daarom doortrekken naar beklagden, die voor de eerste keer in voorlopige hechtenis zitten. Ook voor hen is de gevangenis een nieuwe wereld en bijgevolg weten ze dus nog niet hoe het er allemaal aan toe gaat. Veel gedetineerden horen verhalen van anderen over het leven in de gevangenis of hebben een bepaald beeld gevormd door films en tv-series (Harvey, 2005: 246). Hieraan kan ik het gevoel van onzekerheid koppelen, waar Crewe (2011a: 514) het over heeft. Als men in onzekerheid leeft, kan alles gezien worden als een test of een bedreiging. Kleine overtredingen van het gevangenisreglement wegen bijvoorbeeld harder door dan het goed gedrag dat gedetineerden vertonen. Hierdoor kunnen ze het gevoel krijgen dat het een opgezet spel is, waarbij zij gedoemd zijn om te falen. Toch moeten gedetineerden binnen deze context op zoek gaan naar manieren waarop ze kunnen (leren) omgaan met de regels van de gevangenis en de deprivaties, die gepaard gaan met een opsluiting (Jewkes, 2002: 132).

Uit onderzoek van Harvey (2005: 240-242) komt het gevoel van onzekerheid ook naar voren. Het manifesteert zich op vier gebieden. Ten eerste weten gedetineerden, zeker zij die voor de eerste keer in gevangenis terechtkomen, niet wat ze hiervan kunnen verwachten en wat hun positie precies inhoudt. Ten tweede maken ze zich ook zorgen over hun familie en vrienden: "Wat denken zij van mijn detentie? Weten ze eigenlijk dat ik in de gevangenis zit? Gaat mijn partner wel bij mij willen blijven?". Vervolgens heeft gevoel van onzekerheid betrekking op

zowel het heden als de toekomst. Gedetineerden, ook zij in voorlopige hechtenis, weten niet precies hoe lang ze in de gevangenis zullen verblijven. Hun zaak is bijgevolg een vierde bron van onzekerheid. Door deze onvoorspelbaarheid is het erg moeilijk om na te denken over de toekomst en om gericht plannen te maken (Crewe, 2011a: 514). Onzekerheid brengt bijgevolg verschillende emoties met zich mee, waaronder angst, frustratie, verwarring, stress en eenzaamheid (Harvey, 2005: 240; Schliehe et al., 2017). Wat voor mij hierbij naar boven komt, is dat er nood is aan voorspelbaarheid op vlak van actie en reactie. Als gedetineerden een duidelijk beeld krijgen van hoe het eraan toegaat in de gevangenis, als ze weten hoe ze hierop kunnen anticiperen en als ze directe contacten kunnen hebben met oversten, dan kan dit volgens mij helpen om hun gevoel van onzekerheid te verminderen.

Als laatste is er een gebrek aan (heteroseksuele) relaties. Gescheiden worden van vrienden en familie is voor veel gedetineerden erg moeilijk. Terechtkomen in de gevangenis brengt gevoelens van schuld en schaamte met zich mee tegenover familieleden. Toch vormen de relaties met de buitenwereld - als ze er zijn - een belangrijke bron van steun. Onderzoek van Harvey (2005: 245) geeft aan dat het merendeel van de gedetineerden, die hij interviewde, om die reden binnen de drie dagen contact zocht met hun familie. Het gebrek aan relaties kan evenwel zorgen voor frustratie, geweld en agressie, waarbij seks gebruikt kan worden als ruilmiddel (Sykes, 1970: 71). Daarenboven bestaat de kans op het ontwikkelen van psychologische problemen, omdat het zelfbeeld van gedetineerden gevormd wordt door (h)erkenning van hun gedrag door peers. Aangezien gedetineerden opgesloten zitten volgens geslacht, wordt de kijk op zichzelf dus geconstrueerd op basis van reacties van mensen van hetzelfde geslacht. Dit kan echter voor angsten zorgen door het gebrek aan tegenbeelden en contrasten (Sykes, 1970: 72).

Hoofdstuk 2: Het gevangenispersoneel als centrale actor in de detentiebeleving

Voorgaand hoofdstuk maakt duidelijk dat gedetineerden vaak geconfronteerd worden met (psychologische) problemen en moeilijkheden. Daarom stel ik mij de vraag bij wie ze binnen de gevangenis terecht kunnen. Hier kunnen verschillende actoren voor worden ingeschakeld, waaronder de penitentiair bewakingsassistenten (PBA's), de psychosociale dienst (PSD) en het justitieel welzijnswerk (JWW). Ik geef hierbij extra aandacht aan de rol en werking van de PBA's, omdat zij dagelijks in direct contact staan met de gedetineerden, op die manier dus goed zichtbaar zijn en bijgevolg een soort 'eerstelijns personeel' vormen (Coyle, 2005: 139; Liebling, 2000: 335).

1. De rol en werking van de penitentiair bewakingsassistenten (PBA)

Op elk moment van de dag wordt er beroep gedaan op de relatie tussen PBA's en gedetineerden. Voorbeelden hiervan zijn onder andere: deuren openen zonder veel problemen, bezoeken vlot laten verlopen en gedetineerden begeleiden naar hun werkplaats

(Liebling, Price & Shefer, 2011: 48). PBA's en gedetineerden zijn hierbij wederzijds afhankelijk van elkaar: ze moeten gezamenlijke inspanningen doen om de gevangenis humaan te houden (Coyle, 2005: 86; Liebling, 2000: 338). De relatie en het vertrouwen tussen beiden kent verschillende vormen en gradaties, maar vormt een belangrijk middel om verschillende doelen te bereiken (Beyens & Boone, 2017: 180; Liebling, 2000: 335; Liebling et al., 2011: 98). Enerzijds kan men in een goede relatie strategische en materiële voordelen zien (instrumentele redenen), anderzijds draagt het ook bij aan een humane en 'gemakkelijkere' detentie (normatieve redenen) (Liebling et al., 2011: 99-100). Echter, het creëren van een humane en zorgzame omgeving, die tegelijk ook (be)veilig(d) en geordend is, is moeilijker dan beleidsmakers denken. Er kan daarom gezegd worden dat PBA's werken in een spanningsveld tussen emancipatie en controle, zorg en macht, helpen en beveiliging. PBA's moeten bijgevolg dagelijks een evenwichtsoefening doen en een balans zoeken tussen afstand en nabijheid (Arnold, 2005: 415; Liebling, 2011: 485; Liebling et al., 2011: 64; Tait, 2011: 447; Tournel & Kennes, 2011: 31).

1.1. Legitimiteit als leidraad in het gevangeniswerk

Verder kan een goede relatie bijdragen aan de autoriteit van de PBA's (Liebling, 2000: 335). De relatie tussen PBA's en gedetineerden wordt al eens beschreven als een vorm van *quiet power*, waarbij beroep wordt gedaan op positieve contacten en constructieve relatie tussen PBA's en gedetineerden (Beyens & Boone, 2013: 63). Echter, het professionalisme dat nodig is om de uitvoering van de taken als legitiem te laten ervaren door gedetineerden, gaat verder dan enkel een goede relatie (Liebling, 2011: 496). Deze 'legitimiteit' wordt onder andere door Tyler (2011), Tankebe (2012) en Beetham (2013) verder geoperationaliseerd. Legitimiteit is een holistisch begrip en kent verschillende dimensies. Een eerste aspect is legaliteit: taken moeten volgens de wetten en regels worden uitgevoerd (Beetham, 2013: 4, 16). Een tweede element is normatieve rechtvaardiging: er moet een algemeen aanvaarde opvatting bestaan over de rechtvaardiging van de machtsverhoudingen. Hierbij wordt de machtspositie erkend door zij die eraan onderworpen worden (Beetham, 2013: 5, 17-18), waardoor de macht – die indien nodig met geweld kan worden gehandhaafd – verandert in gezag en waarbij acceptatie en erkenning van de macht door ondergeschikte groepen centraal staan (Beetham, 2013: 18-19). Daarenboven heeft Tankebe (2012: 112) het over effectiviteit: machthebbers moeten kunnen aantonen dat ze concrete resultaten behalen. Met andere woorden: halen de verschillende interventies ook effectief iets uit?

Tankebe (2012) en Tyler (2011) voegen hier nog procedurele en distributieve eerlijkheid of rechtvaardigheid aan toe. Zij hebben het in hun publicaties over legitimiteit van politieambtenaren, maar ik ben er ervan overtuigd dat dit kan worden doorgetrokken naar PBA's. Procedurele eerlijkheid gaat over hoe de politie omgaat met de burger, of in dit geval:

de benadering en wijze van contact door de PBA's tegenover de gedetineerden. De mogelijkheid moet bestaan voor de gedetineerde om te deel te nemen aan het proces, zelf te spreken en gehoord te worden door de PBA's, die hierbij respectvol, betrouwbaar, eerlijk en bezorgd zijn om diens welzijn (Tyler, 2011: 257). Hierin speelt het idee van distributieve eerlijkheid ook een belangrijke rol (Liebling et al., 2011: 87, 93, 104-106). Distributieve eerlijkheid (Tankebe, 2012: 111) moet garanderen dat iedereen op dezelfde manier behandeld wordt en dat de actoren binnen het strafrechtsbedelingssysteem rechtvaardig handelen. Beslissingen moeten door de gedetineerden als eerlijk ervaren worden. Dit kan echter in gevaar komen, doordat de PBA's beschikken over een discretionaire bevoegdheid (zie verder). Het consequent toepassen van de regels brengt dan wel voorspelbaarheid en veiligheid met zich mee, maar het is niet mogelijk om alle opgelegde regels na te leven. Het kan in bepaalde situaties zelfs helpen om de regels niet te strak te hanteren om op die manier het geheel veilig te laten verlopen (Liebling, 2000: 343-344; Liebling et al., 2011: 141).

Verschillende onderzoeken over de werking van politie-interventies tonen aan dat legitimiteit in de ogen van burgers overwegend gebaseerd wordt op procedurele eerlijkheid en minder op distributieve eerlijkheid en effectiviteit van de interventies (zie o.a.: Murphy & Gaylor, 2010; Skogan & Frydl, 2004; Tyler, 2011). Skogan & Frydl (2004: 304) beschrijven vier elementen van procedurele eerlijkheid. Ik ben van mening dat dit ook geldt voor PBA's, aangezien beide actoren werkzaam zijn binnen de strafrechtsketen. Een eerste aspect is neutraliteit: er moet onpartijdig keuzes gemaakt worden. Dit is echter moeilijk te garanderen, omdat er binnen de strafrechtsbedeling volgens bepaalde middenklassenwaarden naar de samenleving wordt gekeken en stereotypen de visie van beslissingsmakers kunnen vervormen (S. De Kimpe, persoonlijke communicatie, 16 oktober 2017⁷). Een tweede element is participatie. Door uit te leggen wat de reden van de interventie is en burgers - gedetineerden in dit geval - de mogelijkheid te geven om hun verhaal te vertellen, voelen ze zich gehoord (Hinds, 2007: 203). Een derde element is dat de politie of de PBA'er, los van het probleem dat zich voordoet, de mensen moet behandelen met respect. Bovenstaande aspecten (neutraliteit, participatie en respect) zijn relationele criteria, die een rol spelen in de beoordeling van de kwaliteit van de bejegening (Tyler, 2006: 276; Tyler, 2011: 257). Een vierde aspect is dat procedures eerlijker aanvoelen, wanneer men de motieven en redenering van de beslissingsmakers begrijpt (Skogan & Frydl, 2004: 304). Uitleggen wat, waarom en hoe men iets aanpakt en/of vragen van gedetineerden beantwoorden, kan dus helpen om rechtvaardigheid na te streven (Tournel, 2015: 230). Ondanks dat de gevangenis mensen van hun vrijheid berooft, kan het toch een bepaalde vorm van legitimiteit nastreven door de gedetineerden op een eerlijke en respectvolle manier te behandelen (Crewe, 2011b: 465).

⁷Tijdens een les van het masterprofiel 'Politie en Veiligheid' over legitimiteit, beschreef prof. dr. Sofie De Kimpe dit fenomeen.

1.2. De discretionaire ruimte van de penitentiair bewakingsassistent

De PBA's beschikken over een discretionaire ruimte (Crewe, 2011b: 456). Dit houdt de eigen bewegingsruimte in om, binnen een bepaald wettelijk kader, zelf te beslissen om al dan niet te reageren op bepaalde zaken (Verwee & Demarée, 2016: 11). De PBA's maken hier regelmatig gebruik van om beslissingen te nemen, die afhankelijk zijn van de gedetineerden voor hen: wat is de beste manier om deze situatie aan te pakken en de vooropgestelde doelen te bereiken? Er is bijgevolg sprake van een grijze zone, waarin rekening wordt gehouden met de individuele noden en behoeften van gedetineerden. Hierbij moeten de PBA's flexibel handelen en een balans zoeken tussen de formele regels en de naleving ervan. Dit wordt beschreven als het verschil tussen *law in books* en *law in action* (Liebling, 2011: 488-490; Liebling et al., 2011: 102, 107-108, 139-140, 144).

De discretionaire ruimte van de PBA's en de mogelijkheid tot onderhandelen, kan leiden tot het ontwikkelen van ruilrelaties. Op die manier proberen zowel de PBA's als de gedetineerden tot een *modus vivendi* te komen, waaruit beide partijen voordelen kunnen halen. Een voorbeeld is het gebruik van een gunstensysteem. Sommige gunsten kunnen door PBA's gemakkelijk ingetrokken of uitgedeeld worden, zoals bijvoorbeeld een oogje toeknijpen bij het overtreden van een regel. PBA's hanteren hierdoor een middenweg tussen formele en informele afhandelingen (Beyens & Boone, 2013: 171-172; Crewe, 2011b: 456-457; Snacken et al., 2017: 299-300; Tournel & Kennes, 2011: 31; Tournel, 2015: 236). Hoe meer gunsten er in de handen liggen van de PBA's, hoe sterker zij zich voelen in de ruilrelatie. Hierbij heb ik twee opmerkingen. Ten eerste moeten de PBA's oppassen voor een *slippery slope* in het kader van hun legitimiteit. Ze moeten nagaan hoe ver ze kunnen gaan in het soepel toepassen van de regels en hoe ze tegelijk toch consistent kunnen zijn (zie verder: 'flexibele consistentie'). Ten tweede werden door de invoering van de Basiswet verschillende gunsten omgezet in rechten van gedetineerden en daarom moet elke beperking aan deze rechten vermeld worden in de wet. De discretionaire ruimte werd door deze wet verkleind, maar zeker niet teniet gedaan (Snacken et al., 2017: 300-301; Tournel & Kennes, 2011: 29).

Als gevolg van de discretionaire ruimte van de PBA's kan legitimiteit niet beschouwd worden als een vaststaand gegeven, maar is het een continue dialoog. Legitimiteit ontstaat bijgevolg door een interactieproces, waarbij PBA's verplicht worden om te onderhandelen over hun autoriteit. Het opbouwen van duurzame relaties met de gedetineerden staat hierbij centraal (Liebling, 2011: 486). De macht van het gevangenispersoneel en hun discretionaire ruimte zijn bijgevolg niet absoluut. Ze kunnen als legitiem worden ervaren als er ten eerste een regel is, die geïnterpreteerd kan worden, en ten tweede als er verschillende manieren zijn om te reageren op de interpretatie die eraan wordt gegeven (Liebling et al., 2011: 149). Liebling, Price en Shefer (2011: 150) hebben het over een 'flexibele consistentie'. Deze paradox vormt

de kern van het gevangeniswerk en de relatie tussen PBA's en gedetineerden. Deze manier van werken kan echter enkel toegepast worden als er een duidelijke visie is over het 'grotere geheel' van waarden en richtlijnen, die nodig zijn bij het maken van uitzonderingen. Het is bijgevolg belangrijk dat er een dialoog wordt gevoerd over grenzen aan het buigen van de regels, besluitvormingsproces en het gebruik van macht, zodat bepaalde richtlijnen en principes kunnen worden opgesteld (Bergeron, 2017: 16; Liebling et al., 2011: 145,148-149).

1.3. De rol van een PBA'er in de detentiebeleving

Er zijn heel wat manieren om met gedetineerden om te gaan. Verschillende onderzoeken tonen aan dat contact tussen gedetineerden en personeel van groot belang is voor een veilige en positieve beoordeling van de detentie (zie o.a.: Beyens & Boone, 2013; Liebling, 2011; Moerings et al., 2008). De houding, gedrag en communicatiestijl van PBA's kunnen daardoor het verschil maken tussen een overleefbare en een destructieve detentie-ervaring. Ze staan immers tussen gedetineerden en hun noden, waarbij ze een belangrijke positie innemen als gatekeeper. Gemotiveerde, toegewijde en gerespecteerde PBA's kunnen bijdragen aan menselijke detentieomstandigheden, het regime dat wordt gehanteerd, de levenskwaliteit van gedetineerden en een succesvolle re-integratie (Bergeron, 2017: 7; Liebling, 2000: 347, 2011: 485, 496; Liebling et al., 2011: 83; Molleman, Leeuw & Bogaerts, 2012: 244, 247).

Arnold, Liebling en Tait (2007: 484) beargumenteren dat de kwaliteit van de relatie afhankelijk is van het stressniveau van de gedetineerden. De manier waarop PBA's tegen en over hen praten, kan meespelen in hoe veilig de gedetineerden zich voelen in de gevangenis. Dit kan dan een invloed uitoefenen op hun algemeen welzijn. Wanneer er sprake is van een goede verhouding tussen PBA's en gedetineerden, zullen PBA's eerder geneigd zijn om problemen op te lossen door gebruik te maken van verbale vaardigheden dan door bijvoorbeeld privileges af te nemen of geweld te gebruiken. Wanneer iemand moet overgaan tot fysiek geweld verliest hij een groot deel van zijn autoriteit. De persoon laat op die manier immers zien dat hij de situatie niet meer de baas is. PBA's moeten hun autoriteit uitstralen, maar moeten dit op een correcte manier doen, zonder misbruik te maken van hun machtspositie (zie o.a. Moerings et al., 2008: 35). Praten met en luisteren naar de gedetineerden zal in bepaalde gevallen veel meer opbrengen dan acties waarbij iemand fysiek wordt onderdrukt (Beyens & Boone, 2013: 129; Liebling, 2000: 337, 347, 2011: 490; Liebling et al., 2011: 147). Hoe gedetineerden en PBA's elkaar bekijken, speelt dus in grote mate mee in hun onderlinge relatie (Liebling et al., 2011: 95-96).

Het personeel, dat werkt in de gevangenis, moet in staat zijn om een ondersteunend en individueel kader te creëren. PBA's hebben echter vaak een dubbele rol tegenover gedetineerden, aangezien ze in een spanningsveld werken (Liebling, 2011: 485; Liebling et al., 2011: 64). Enerzijds hebben ze een ondersteunende en begeleidende rol, anderzijds

hebben ze een controlerende en beveiligende taak en moeten ze rapporteren naar de gevangenisdirecteur. De taken lijken tegenstrijdig, maar zijn eigenlijk complementair (Coyle, 2005: 90; Programma MGW, 2009: 24; Storme & Boelaert, 2012: 262). Een actief regime en de ondersteunende manier van werken zijn niet in strijd met hun taak om de veiligheid te bewaken, integendeel. Het kan net bijdragen aan de ontwikkeling en bevordering van relaties tussen PBA's en gedetineerden, dat op zijn beurt dan weer een belangrijk middel is om de veiligheid te garanderen. Een gesprek voeren met gedetineerden, vraagt echter wel enkele communicatievaardigheden van de PBA's. Daarnaast bestaat het risico dat meer interacties tot meer discussies en confrontaties kunnen leiden (Tournel & Kennes, 2011: 27). PBA's zoeken dus constant naar een balans tussen toenadering en (conflict)vermijding, "afhankelijk van de 'hoed' die ze dragen" (Tait, 2011: 447).

Ik wil hierbij echter nog een opmerking maken met betrekking tot het vermoeden van onschuld. Op afdelingen voor beklaagden, waarover dit onderzoek gaat, gaat men eerder uit van de verantwoordelijkheid van de gedetineerden. Dit kadert binnen een punitieve strafvisie, waarbij PBA's het idee hebben dat de gedetineerden er zelf voor hebben gezorgd dat ze in de gevangenis terecht zijn gekomen en dat ze de verantwoordelijkheid moeten opnemen voor hun daden (Crewe, 2011b: 460, 464; Tournel, 2015: 224, 227-228, 231). De kanttekening hierbij is dat beklaagden nog niet schuldig zijn bevonden en dat deze gedachtegang ervoor zorgt dat belangrijke artikels uit de Basiswet (2005) met betrekking tot het vermoeden van onschuld worden geschonden⁸. Daarom blijft het volgens mij noodzakelijk om als PBA'er met een open geest het gesprek aan te gaan met gedetineerden. Het zou hierbij kunnen helpen om tijdens de opleiding tot PBA gebruik te maken van oefeningen, technieken en vaardigheden uit hulpverlenende beroepsopleidingen. Door in gesprek te gaan met en stil te staan bij de beleving van de gedetineerden, is het mogelijk om 1) de gedetineerden te leren kennen, 2) begrip te tonen voor de weerstand tegen de verandering, 3) te weten te komen wat er speelt in en tussen de gedetineerden, en 4) om hen gerichter door te verwijzen naar intra- en extramurale hulpverlening. Zo spelen er zowel instrumentele als normatieve redenen mee (Liebling et al., 2011: 99-100).

2. De rol en werking van de psychosociale dienst (PSD)

De PSD heeft in oorsprong een psychosociale - de naam zegt het zelf - functie, gericht op emancipatie en persoonlijk functioneren (Decoene, 2017: 596). Toch wordt de zorgfunctie van de PSD tegenwoordig overgenomen door diensten van de gemeenschappen, waardoor de PSD de taak krijgt van 'adviserend expert'. Hier is er sprake van een *self-fulfilling prophecy*: het overnemen van de zorgverlenende taak door extramurale diensten brengt het verwijt met

⁸ Art. 10 en art. 13, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

zich mee dat de PSD enkel technisch handelt, zonder oog voor de gedetineerden (Decoene, 2017: 586-587).

De expertise van de PSD kent haar basis in de relatie tussen medewerker en gedetineerde. Hierbij is sprake van een onthaal, begeleiding, onderzoek, verslag, reclassering en evaluatie (Vandenbroucke, 2005: 88). De PSD moet binnen zijn werking rekening houden met een wettelijk kader: in concreto zijn dit drie grote wetten (Vanhout, 2012: 132-134). Ten eerste geldt de Basiswet (2005), waarin de rechten en plichten van gedetineerden worden verduidelijkt. Daarin wordt vermeld dat er een dynamische wisselwerking moet zijn tussen het gevangenispersoneel en de gedetineerden in het kader van orde en veiligheid, dat detentieschade voorkomen moet worden en dat de menselijke waardigheid van de gedetineerden erkend moet blijven⁹. Er wordt hierbij niet specifiek verwezen naar de PSD, maar toch vormt de wet een basis voor de opdrachten van de medewerkers, aangezien zij in hun werking rekening (moeten) houden met deze basisprincipes (Storme, 2008: 240). Ten tweede is er de Wet betreffende de voorlopige hechtenis: de PSD werkt met beklaagden, voor wie sprake kan zijn van een verbod op vrij verkeer (secreetstelling) omwille van collusiegevaar. De PSD moet in die gevallen oppassen dat hij niet ongewild dienst doet als tussenpersoon tussen verdachten in een zelfde gevangenis. Ten derde is ook de Wet betreffende de externe rechtspositie van veroordeelden¹⁰ van kracht, omdat adviesverlening aan de directeur over het toekennen van een strafuitvoeringsmodaliteit de kerntaak vormt van de PSD - weliswaar enkel bij veroordeelde gedetineerden (Storme & Boelaert, 2012: 265; Vanhout, 2012: 133).

De begeleiding zou moeten starten wanneer een nieuw binnengekomen gedetineerde – onafhankelijk van zijn hoedanigheid - zijn onthaalgesprek krijgt. Dit gesprek moet plaatsvinden binnen de 48 uur of binnen de 4 werkdagen. Het onthaal vormt de eerste stap in het aangaan van een professionele relatie. Tijdens dit onthaal wordt de rol, functie en positie van de PSD verduidelijkt en krijgt de gedetineerde een overzicht van de diensten van de gemeenschappen, die actief zijn binnen de gevangenis. Verder wordt er geluisterd naar het verhaal en vragen van de inkomende, waarbij men tegelijk ingaat op de sociale situatie, sociale administratie en het oplossen van concrete problemen. Op die manier krijgt de medewerker van de PSD een eerste zicht op de psychosociale problemen van de gedetineerde en kan hij hem eventueel al doorverwijzen naar meer specifieke intramurale diensten (Storme & Boelaert, 2012: 263-264).

Naast advisering in kader van strafuitvoeringsmodaliteiten bij veroordeelden, doet de PSD ook aan penitentiaire begeleiding. Een belangrijke taak van de PSD is om de gedetineerden bij te staan bij hun dagelijkse problemen en waar nodig verder door te verwijzen (Storme & Boelaert,

⁹ Art. 5, Art. 6 en Art. 105, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *BS* 1 februari 2005.

¹⁰ Wet 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, *BS* 15 juni 2006.

2012: 265, 269-270). Het is vooral deze taak die binnen een arresthuis naar boven komt, daar er geen sprake is van een reclasseringsplan of strafuitvoering bij beklaagden. Binnen een arresthuis kunnen de gedetineerden grofweg ingedeeld worden in drie groepen. De eerste groep leeft in onzekerheid en het leven in de gevangenis kent een zware psychische impact. Bij de tweede groep is er sprake van een schijnaanpassing: zij overleven op automatische piloot. Bij de derde groep is het zelfbeeld reeds geïntegreerd in het beeld van een gedetineerde, waardoor ze de situatie als normaal beschouwen. Dit laatste komt vooral voor bij personen, die reeds eerder in contact kwamen met een opsluiting. Echter, alles is afhankelijk van onder andere de houding tegenover de beschuldiging, de aard van de feiten, de breuk met de vertrouwde omgeving en de mentale draagkracht van een persoon (Storme & Boelaert, 2012: 271-272).

De werking van de PSD binnen een arresthuis verschilt van die in een strafhuis, omdat er nog geen nood is aan adviesverslagen. Binnen een arresthuis heeft de PSD dus eerder een ondersteunende functie, waarbij zorg centraal staat (Decoene, 2017: 589). De begeleiding van de hierboven beschreven groepen richt zich op het nemen van verantwoordelijkheid met betrekking tot het eigen gedrag, waarbij gedetineerden leren om zich te positioneren tegenover de beschuldiging(en) en het lopend onderzoek. Verder is de begeleiding ook praktisch van aard, omdat de meeste gedetineerden vragen hebben op zowel persoonlijk als juridisch vlak (Storme & Boelaert, 2012: 271-272). Voorbeelden hier van kunnen zijn: "Hoe verloopt de rest van mijn proces? Hoe kan ik mijn familie contacteren? Hoe zet ik geld op mijn gevangenisrekening?" Voor verdachten die ervoor uitkomen, kan de PSD samen met hen stilstaan bij de emotionele beleving van de feiten en een verwerkingsproces opstarten. Dit kan dan gezien worden als voorbereidend werk om na de veroordeling sneller tot essentie van de problemen te komen (Storme & Boelaert, 2012: 273). Er bestaat echter het gevaar dat wanneer de gevangenis bestaat uit zowel een arresthuis als een strafhuis, de aandacht vooral naar de tweede groep gaat en verdachten enkel een gesprek krijgen als ze zelf aangeven hier nood aan te hebben (Decoene, 2017: 589).

Ondanks dat er in de Basiswet (2005) beschreven staat dat de tenuitvoerlegging van de straf gericht moet zijn op herstel en rehabilitatie¹¹, lijkt de ondersteunende functie van de PSD in eerste instantie nauwelijks verenigbaar met de werking van een gevangenis, waar mensen worden opgesloten en waar de nadruk op veiligheid ligt (Decoene, 2017: 591). Toch maakt de PSD een belangrijk deel uit van de ruimere gevangeniscontext. De dienst draagt bij aan de dynamische veiligheid door bepaalde knelpunten bij gedetineerden te signaleren, maar hij voorziet ook in opleidingsmodules voor PBA's om hen inzicht te laten krijgen in bejegening van gedetineerden, delinquent gedrag, persoonlijkheidsstoornissen en psychosociale

¹¹ Art. 9, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

problematiek (Storme & Boelaert, 2012: 275-276; Vanhout, 2012: 136). Een goede wederzijdse informatiedoorstroom tussen de PSD en de PBA's is dan ook van groot belang. Beide diensten beschikken namelijk over informatie, die nuttig kan zijn voor het leven van het personeel en de gedetineerden in de gevangenis (Storme & Boelaert, 2012: 262).

3. De rol en werking van het justitieel welzijnswerk (JWW)

Naast de begeleiding van de PSD, bestaat er ook de begeleiding vanuit de diensten van de gemeenschappen. Tijdens het onthaal van de PSD wordt er kort een overzicht gegeven van deze diensten, maar er volgt een eveneens een apart onthaalmoment door de dienst JWW (Storme & Boelaert, 2012: 263-264). Het JWW vormt een onderdeel van de Centrum voor Algemeen Welzijnswerk (CAW), waardoor er in elke Vlaamse en Brusselse gevangenis een dienst actief is. Het JWW richt zich op zowel verdachten en veroordeelden als op hun directe omgeving. Het kent een individueel en structureel hulpverleningsaanbod dat zich richt op het bevorderen van het welzijn, zodat cliënten opnieuw deel kunnen uitmaken van de bredere samenleving. Met andere woorden: het richt zich op de re-integratie van gedetineerden. Daarnaast kan de dienst ook gezien worden als toegangspoort tot het volledige aanbod aan hulpverlening binnen het CAW na vrijlating (Van Campfort et al., 2009: Deel 1, 1, pp. 2-3).

De trajectbegeleiders van het JWW werden ingevoerd samen met het Strategisch Plan voor Hulp- en Dienstverlening aan gedetineerden in 2000. Het plan stelt dat de gedetineerden, met uitzondering van hun recht op vrijheid, hun grondrechten moeten behouden (Strategisch plan, 2015-2020: 15; Van Campfort et al., 2009: Deel 1, 1, p. 5). Gedetineerden, waaronder ook personen in voorlopige hechtenis, moeten bijgevolg zoveel mogelijk beroep kunnen doen op voorzieningen en bijstand (Maes et al., 2016: 22). Dit alles kadert binnen de normalisering van het detentieregime¹². Het plan wil daarom geen categorale sector creëren voor gedetineerden, maar wil dat bestaande voorzieningen intramuraal een aanbod doen (Ouald Chaib, 2005: 61). Vaak hebben gedetineerden een heleboel vragen en zullen ze beroep moeten doen op verschillende vormen van hulp- en dienstverlening. Trajectbegeleiders vormen dan de rode draad doorheen het hele proces. Zij moeten ervoor zorgen dat het volledige aanbod op elkaar afgestemd is. Ze zijn met andere woorden de brug tussen cliënt en hulpverleners. Verder moeten ze zorgen voor continuïteit van het hulpaanbod bij vrijlating of overplaatsing naar een andere gevangenis (Ouald Chaib, 2005: 62; Van Campfort et al., 2009: Deel 1, 1, p. 7-8).

De trajectbegeleiders werken vaak samen met de PSD. Het JWW begeleidt gedetineerden in het hulp- en dienstverleningstraject, terwijl de PSD hen begeleidt in het penitentiair traject. Beide trajecten moeten op elkaar worden afgestemd, waardoor overleg noodzakelijk is. Dit kan echter leiden tot spanningen tussen de twee diensten. Beide werken vanuit een ander

¹² Art. 6 en art. 13, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

perspectief, maar wel rond dezelfde vragen van de gedetineerden. De grens tussen de functies van beide diensten is hierdoor niet altijd duidelijk. Daarnaast moeten ze vaak aan dezelfde dossiers werken, bijvoorbeeld in de voorbereiding van de reclassering. Het beroepsgeheim van de individuele trajectbegeleiding moet daarbij gerespecteerd worden. De PSD daarentegen heeft binnen zijn adviesfunctie een rapportageplicht en vermeldt alle informatie in het dossier. Daarom kunnen medewerkers van de PSD het gevoel krijgen dat de trajectbegeleiders in een beter daglicht komen te staan bij de gedetineerden en dat er belangrijke informatie niet aan hen wordt doorgespeeld (ECWS, 2003 in Ouald Chaib, 2005: 64). Toch is het van groot belang dat de informatie, die nodig is om de vooropgestelde gezamenlijke doelen te bereiken, wordt uitgewisseld. Hierin wordt een onderscheid gemaakt tussen 'need to know'- en 'nice to know'-informatie (Ouald Chaib, 2005: 64; Van Campfort et al., 2009: Deel 1, 1, p. 9).

Trajectbegeleiders van het JWW doen zowel een vindplaatsgericht onthaal als een integrale begeleiding. Het onthaal vormt de kernopdracht van het JWW. Het vertrekt vanuit een proactieve aanpak, waarbij gedetineerden de mogelijkheid krijgen om vragen en verwachtingen naar voor te brengen. Op die manier kan de trajectbegeleider bepaalde informatie en adviezen meegeven, die enerzijds gericht zijn op onmiddellijke probleemoplossing en anderzijds een aanzet kunnen zijn naar een verdere begeleiding. Tijdens het onthaal wordt eveneens de inhoud en het belang van het hulp- en dienstverleningsaanbod, dat binnen de gevangenis actief is, duidelijk gemaakt. Door de gedetineerden actief aan te spreken over het aanbod, probeert men hen hier op een laagdrempelige manier naar toe te leiden. Ondanks mogelijke interesse van de gedetineerden in het aanbod, is er tijdens het onthaalmoment nog geen wederzijds engagement om dit uit te werken in een traject. Het is daarom belangrijk dat trajectbegeleiders gedetineerden overtuigen zo snel mogelijk de stap zetten naar een meer plan- en doelmatige begeleiding op langere termijn. Binnen deze begeleiding wordt er een begeleidingsplan uitgewerkt en vormt de trajectbegeleider het aanspreekpunt voor zowel gedetineerden als hulpverleners (Ouald Chaib, 2005: 63; Van Campfort et al., 2009: Deel 1, 2, pp. 4-6).

Hoofdstuk 3: Besluit deel II

Goffman (1961) en Sykes (1970) vormen reeds verschillende jaren een belangrijke basis in het onderzoek naar het gevangeniswezen. Zij keken naar de invloed die het leven in een gevangenis heeft op het welzijn van gedetineerden. Hun werk mocht daarom niet ontbreken in deze literatuurstudie. Toch werden recent ook andere deprivaties beschreven door onder andere Crewe (2011a). Het valt echter op dat onderzoek zich voornamelijk bezighoudt met langgestraften, terwijl het aandeel van personen in voorarrest ook zeer aanzienlijk is.

Het leven in de gevangenis wordt gekenmerkt als totale institutie, waarin gedetineerden afhankelijk zijn van anderen. De verscheidenheid aan sociale rollen wordt teniet gedaan en er is weinig tot geen ruimte voor persoonlijke nuances en keuzes. Daarnaast speelt er een gevoel van onveiligheid. Dit is het grootst wanneer de gedetineerden net arriveren in de gevangenis. Ook onzekerheid is een veelvoorkomend gevoel tijdens detentie. Dit uit zich op verschillende domeinen, zowel in het heden als de toekomst. Daarom is er nood aan voorspelbaarheid in de gevangenis. Duidelijkheid omtrent actie-reactie en directe contacten met oversten, kan het gevoel van onzekerheid verminderen. Dit brengt mij bij het volgende punt, namelijk de personeelsleden. Ik heb gekozen om te focussen op de PBA's, de PSD en het JWW.

PBA's zijn een belangrijke actor binnen de gevangenis. Hun relatie met de gedetineerden is dan ook cruciaal om te kunnen spreken van een humane detentie. Echter, er spelen verschillende factoren die een invloed uitoefenen op de relatie. Ten eerste is er de legitimiteit van de PBA's. Gedetineerden op een eerlijke en respectvolle manier behandelen speelt hierbij een grote rol. Hierin volg ik Tankebe (2012) en Tyler (2011) en maak ik een onderscheid tussen procedurele en distributieve eerlijkheid. De manier waarop PBA's met gedetineerden omgaan, kan er al dan niet voor zorgen dat gedetineerden de gemaakte beslissingen aanvaarden en als eerlijk ervaren. Een tweede element dat een invloed heeft op de relatie tussen PBA's en gedetineerden is de discretionaire ruimte. Het is onmogelijk om alle opgelegde regels na te leven, waardoor PBA's een eigen bewegingsruimte hebben om al dan niet te reageren op bepaalde zaken. Dit kan echter leiden tot een gunstensysteem, waarbij PBA's bepaalde overtredingen door de vingers zien. Een derde aspect is de dubbele rol, die PBA's hebben tegenover gedetineerden: enerzijds moeten ze ondersteunend werken, anderzijds hebben ze een controlerende taak. Toch zijn beide taken belangrijk om veiligheid te garanderen.

Een tweede groep personeelsleden is de PSD. Hun takenpakket start door het voeren van een onthaalgesprek als een gedetineerde binnenkomt in de gevangenis. Binnen een arresthuis komt vooral de ondersteunende functie van de PSD naar boven: ze staan gedetineerden bij in hun dagelijkse problemen en verwijzen door. De begeleiding richt zich voornamelijk op praktische zaken en op het nemen van verantwoordelijkheid voor eigen gedrag.

De derde groep is het JWW. Zij begeleiden de gedetineerden vanuit (hulpverlenings)diensten van de Vlaamse gemeenschap. Ook zij doen een onthaalgesprek om op een proactieve manier gedetineerden te stimuleren een meer plan- en doelmatige begeleiding te volgen. Trajectbegeleiders stellen dan een plan op, zijn hierin de rode draad en vormen een aanspreekpunt voor gedetineerden en hulpverleners.

Methodologie

Binnen dit luik wil ik het hebben over zes aspecten, namelijk: eenheden, strategie en methode, locatie en periode, middelen, methodologische kwaliteit en deontologie in de vorm van (plicht)ethiek.

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag “*Hoe ervaren personen in voorlopige hechtenis het proces met betrekking tot hun intrede in de gevangenis?*” werd er in dit onderzoek gekozen om op kwalitatieve wijze tewerk te gaan. Aan de hand van interviews met de gedetineerden, werd nagegaan hoe zij hun intrede in de gevangenis hebben ervaren. Alle resultaten worden dan ook verwerkt vanuit de beleving van de gedetineerden.

Hoofdstuk 1: Onderzoekseenheden

Zoals eerder vermeld in de probleemstelling vormden mannelijke gedetineerden, die voor de eerste keer in voorlopige hechtenis zitten in een Vlaams arresthuis, de doelgroep van dit onderzoek. De steekproef werd doelgericht of theoretisch samengesteld op basis van enkele criteria. De respondenten werden bijgevolg op basis van pragmatische gronden gekozen (Mortelmans, 2016: 118). In dit onderzoek werden drie criteria vooropgesteld, namelijk: geslacht, taal en eerste gevangeniservaring. De focus werd tijdens dit onderzoek gelegd op mannelijke gedetineerden, omwille van de korte tijdsperiode waarin het moest worden afgerond. Het vergelijken van ervaringen tussen mannen en vrouwen, die voor de eerste keer in de gevangenis terechtkomen, zou mij te ver hebben gebracht. Dit neemt echter niet weg dat deze vergelijking interessant kan zijn voor verder onderzoek. Door het gebrek aan financiële middelen voor het gebruik van een tolk, werd de voertaal voor de interviews beperkt tot Nederlands, Engels en Frans. Verder ging dit onderzoek over de eerste indrukken van gedetineerden bij hun intrede in de gevangenis, waardoor het voor de betrokken respondenten hun eerste opsluiting in de gevangenis moest zijn.

De gedetineerden, die meewerkten aan dit onderzoek, moesten op het moment van het interview minimum één en maximum twee weken in de gevangenis zitten. Zo kregen de respondenten enkele dagen de tijd om zich aan te passen aan het leven in de gevangenis, maar konden ze zich toch nog voldoende herinneren van hun arrestatie en aanhouding. De adviseur-directeur van de gevangenis vormde steeds een tussenschakel in het contact met de gedetineerden. Zo gebeurde het selecteren van gedetineerden op basis van de door de adviseur-directeur beschikbaar gestelde lijsten. Er werd gestreefd naar twintig respondenten, maar omwille van praktische moeilijkheden, zoals bijvoorbeeld enkele misverstanden binnen de communicatie, zijn het tien bruikbare interviews geworden (zie ook verder). Door de cultuur, de eigen referentiekaders en de ideeën van de geïnterviewde individuen, was er – ondanks de kleine steekproefgrootte – toch sprake van voldoende variatie om de nodige informatie te kunnen verzamelen.

De tien respondenten met verschillende etnische achtergronden werden geboren tussen 1951 en 1999. Echter, het merendeel van de respondenten (n = 7) werd geboren in de jaren '90. De meeste van hen woonden in een grootstad of haar randgemeenten, maar hier waren uitzonderingen op. De gezinssamenstelling van de respondenten was eveneens erg gevarieerd: de respondenten woonden alleen, met hun partner, met vrienden of bij hun ouders. Er werd tijdens het interview nooit specifiek gevraagd naar de feiten, waarvan de respondenten verdacht worden/werden. Toch vertelden sommigen onder hen spontaan waarvoor ze waren opgepakt. Het valt op dat minstens de helft van de respondenten in de gevangenis zat op verdenking van drugsfeiten. Om de anonimiteit van de respondenten te bewaren, ga ik hier tijdens de analyse niet verder op in.

Hoofdstuk 2: Onderzoeksstrategie- en methode

1. Onderzoeksstrategie

Er is in dit onderzoek gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksstrategie, omdat er op die manier een directe interactie en inleving mogelijk was met de betrokkenen (Staring & van Swaaningen, 2016: 40-41; Cambré & Waege, 2013: 321-322). Men kan hierbij spreken van een exploratief onderzoek (Mortelmans, 2016: 93). Het doel was om tot inzichten te komen en een beeld te schetsen over de beleving van een voorlopige hechtenis in de desbetreffende gevangenis. Als onderzoeker wilde ik te weten komen hoe de respondent zijn aanhouding, het gesprek met de onderzoeksrechter en de eerste dagen in de cel heeft ervaren. Naast het opdoen van kennis over het thema, werd er samen met de respondenten gereflecteerd over mogelijke manieren om in te spelen op hun ervaringen (Mortelmans, 2016: 94). Zo werd hen op verschillende momenten gevraagd om suggesties te doen over wat zij vonden dat er beter kon en/of wat ze graag anders zouden zien. Waar mogelijk werd dit verwerkt in het resultatenluik, zoals bijvoorbeeld het voorstel om de wandeling op te splitsen in verschillende korte tijdsblokken.

2. Onderzoeksmethode: kwalitatieve dataverzameling en -analyse

Zoals eerder vermeld, werden de gegevens verzameld door middel van interviews. Een interview heeft als voordeel dat het voor verdiepende data kan zorgen, omdat er een rechtstreekse interactie is en de onderzoeker dus meteen kan doorvragen op bepaalde antwoorden. Men vertrekt vanuit de belevingen en ervaringen van de respondent, waardoor men als onderzoeker onverwachte zaken kan leren. Het is hierbij belangrijk om suggestieve vragen en voorbeelden te vermijden, zodat de respondenten zo vrij mogelijk blijven in hun antwoorden. Nadelen van een interview zijn onder andere: het is tijdrovend, er kan sprake zijn van uitval van respondenten, de onderzoeker is afhankelijk van de antwoorden van de

respondent, impression management¹³ en kenmerken van de interviewer kunnen een invloed hebben op het verloop van het gesprek (Beyens, Kennes & Tournel, 2016: 201-209; Cambré & Waege, 2013: 341). Het laatste nadeel kon in dit onderzoek zeker meespelen, omdat er sprake is van een beginnend onderzoeker met relatief weinig ervaring in het afnemen van interviews. Daarnaast ben ik als onderzoeker een jonge vrouw uit de middenklasse, waardoor gedetineerden eveneens vragen kunnen hebben bij mijn motieven en ervaringen met betrekking tot dit thema. Ook merkte ik op dat het moeilijk is om niet suggestief te zijn. Zo kreeg ik soms het gevoel dat ik respondenten woorden in de mond legde door of-vragen te stellen en op die manier een voorstel van antwoord gaf (bv.: “Was het zo of zo?”). Ik vroeg hen daarom telkens om dit concreet te maken met een voorbeeld dat ze zelf hebben meegemaakt.

Als onderzoeksinstrument werd een semi-gestructureerd interview gebruikt. Bij dit soort interview wordt een topiclijst gebruikt en staat vooraf vast welke thema's aan bod moeten komen. In dit onderzoek werd gekozen om in de topiclijst reeds enkele vragen uit te schrijven. Tijdens het gesprek was er echter nog voldoende ruimte om flexibel om te gaan met de volgorde waarin deze vragen aan bod kwamen (Beyens et al., 2016: 194-195; Cambré & Waege, 2013: 333). De gebruikte topiclijst is terug te vinden in de bijlagen.

Er werd in dit onderzoek zowel deductief als inductief tewerk gegaan (Decorte, 2016: 469-475). Enerzijds werden *sensitizing concepts* overgenomen vanuit de literatuur en theorieën. Deze werden bevestigd bij de respondenten en gaven bijgevolg richting aan het onderzoek om antwoorden te kunnen vinden op de onderzoeksvraag. Op die manier werd dit onderzoek gekoppeld aan de reeds bestaande kennis en werd er getoetst of deze ook geldt binnen deze doelgroep. Anderzijds werden er vanuit de antwoorden van de respondenten knelpunten, verwachtingen en ideeën verzameld. Deze werden - waar mogelijk - verwerkt en kunnen mogelijk bijdragen tot het beleid binnen (en buiten) de gevangenis muren.

Verder was er binnen de dataverzameling ook sprake van uitval van respondenten. Van de veertien interviews, die werden afgenomen, waren er twee respondenten die reeds in het buitenland in de gevangenis hadden gezeten. Dit werd pas tijdens het gesprek duidelijk, waardoor deze werden uitgesloten voor verdere analyse. Verder gaf één respondent tijdens het gesprek aan dat hij niet meer wilde meewerken, maar hij gaf hiervoor geen specifieke reden op. Het interview was bijgevolg niet meer bruikbaar. Het vierde interview dat wegviel, was met een gedetineerde uit de afdeling voor geïnterneerden. Daar ook dit pas duidelijk werd tijdens het interview en geïnterneerden toch een specifieke doelgroep binnen de gevangenis vormen, heb ik besloten dit interview eveneens te schrappen uit de dataverzameling.

¹³ Hierbij geeft respondent een antwoord, waarvan hij/zij denkt dat de onderzoeker dit wil horen. Het beeld dat hij/zij schetst, komt echter niet overeen met de realiteit.

De interviews werden allemaal opgenomen met behulp van een dictafoon en nadien thematisch geanalyseerd. De data-analyse gebeurde in drie grote fasen. Fase één is het databeheer: het klasseren van de data. In fase twee leert de onderzoeker zijn gegevens kennen door de interviews uit te typen. De derde fase is het ordenen van de interviews op basis van thema's. Dit coderen van de getranscribeerde interviews verliep, net zoals de dataverzameling, zowel inductief als deductief. Het coderen gebeurde enerzijds aan de hand van vooraf vastgelegde codes, zogenaamde *etic codes*. Hierbij werd er vertrokken vanuit concepten op basis van achtergrondkennis uit literatuur en bestaande theorieën. Anderzijds zijn er *emic codes* of *in vivo-codes* ontwikkeld. Dit zijn codes vanuit de antwoorden die de respondenten gaven (Decorte, 2016: 475-494). Het *emic*-perspectief komt regelmatig voor bij exploratief onderzoek. Het gaat over het bestuderen van een realiteit vanuit het perspectief van mensen, die er zelf deel van uitmaken. Bijgevolg werden alle resultaten verwerkt vanuit het standpunt van de gedetineerden zelf en gaat het dus om een verhaal van hen en niet over hen (Staring & van Swaaningen, 2016: 41; Blommaert & Verfaillie, 2016: 336; van Gemert, 2016: 365).

Hoofdstuk 3: Onderzoekslocatie en -periode

De interviews vonden telkens plaats in de gevangenis zelf. Er werd een apart lokaal voorzien, zodat storende factoren, zoals geluidshinder of de aanwezigheid van derden, vermeden werden.

Voor dit onderzoek werd een tijdsperiode voorzien van september 2017 tot augustus 2018 (ca. 10 maanden). Als onderzoeker was ik tegelijk student, waardoor er in de examenperiodes (december/januari en juni) minder mogelijkheden waren om te werken aan het onderzoek. Verder waren er ook andere verplichtingen, waaronder het bijwonen van hoor- en werkcolleges.

Concreet werden de interviews afgenomen op vijf verschillende dagen in de maanden maart en april. De data-analyse gebeurde in de maanden mei en juni. Het schrijven van de literatuurstudie, waarbij ik als onderzoeker de meeste problemen ondervond, gebeurde op verschillende momenten gedurende de voorziene periode.

Hoofdstuk 4: Middelen - organisatorische en logistieke aspecten

Onderzoek doen in een beveiligde instelling, zoals een gevangenis, vraagt een formele aanvraag. Het eerste contact met de gevangenis en het directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen (DG EPI) gebeurde via de promotor, prof. dr. Kristel Beyens, verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Het onderzoek werd hierbij kort voorgesteld en er werd hen gevraagd of zij bereid zijn om hieraan mee te werken. Er werd meteen meegegeven dat alle persoonsgegevens en antwoorden geanonimiseerd zouden worden. Het DG EPI en de directie

van de gevangenis hebben beide toelating gegeven tot het uitvoeren van een onderzoek in de gevangenis en het gebruik van opnamemateriaal.

Het onderzoek gebeurde door één persoon, waardoor ikzelf diegene was die alle beslissingen maakte. Toch werden er feedbackmomenten ingepland met de promotor, die kon bijsturen waar nodig. Er werd hiervoor afgesproken op de campus Etterbeek. Ik had eveneens de mogelijkheid om op deze campus aan het onderzoek te werken, aangezien hier verschillende benodigdheden aanwezig zijn, zoals lokalen, computers, bibliotheek, ...

Het onderzoek gebeurde in het kader van een masteropleiding Criminologische Wetenschappen, die zich spreidt over een academiejaar. Het was bijgevolg belangrijk om tussentijdse deadlines voorop te stellen. Samen met de promotor zag ik erop toe dat deze deadlines gerespecteerd werden, zodat het onderzoek succesvol kon worden afgerond binnen de vooropgestelde tijdsperiode. Er werden geen financiële middelen voorzien om dit onderzoek uit te voeren, aangezien ik dit onderzoek uitvoerde met het oog op het behalen van een masterdiploma.

Voor de kwalitatieve dataverzameling waren verschillende benodigdheden van belang. Tijdens het gesprek met de respondenten werden notities genomen. Deze notities werden op papier gemaakt en niet met behulp van een laptop, omdat het beeldscherm in de weg kan zitten tijdens een face-to-face-gesprek. Daarnaast had ik opnamemateriaal in de vorm van een dictafon voorzien om de notities achteraf verder te kunnen aanvullen. Verder heb ik eveneens de topiclijst geprint en nam ik dit mee naar het gesprek, omdat het tijdens het gesprek een leidraad vormde.

Hoofdstuk 5: Methodologische kwaliteit

Een veelvoorkomende kritiek op kwalitatief onderzoek is het gebrek aan betrouwbaarheid en validiteit. Dit zijn objectieve of positivistische criteria om bewijzen te leveren voor de behaalde resultaten. Deze maatstaven, die gebruikt worden binnen kwantitatief onderzoek, kunnen niet volledig worden overgenomen worden en moeten dus worden aangepast binnen een kwalitatieve context (Cambré & Waeye, 2013: 340; Maesschalck, 2016: 134). Ik probeer hieronder daarom - net zoals Maesschalck (2016: 139-146) - een vertaling te maken van deze kwantitatieve concepten naar kwaliteitscriteria binnen kwalitatief onderzoek.

1. Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid van de resultaten wordt gesplitst in interne en externe betrouwbaarheid. Interne betrouwbaarheid verwijst naar de stabiliteit van metingen doorheen de tijd of door verschillende onderzoekers. Het gaat over de mate waarin anderen op basis van dezelfde resultaten tot dezelfde conclusies kunnen komen. Externe betrouwbaarheid gaat over de reproduceerbaarheid van onderzoek. Dit is de mate waarin men op basis van nieuwe data, in

een nieuw onderzoek dat hetzelfde fenomeen beschrijft, tot dezelfde conclusies komt (Maesschalck, 2016: 144-146).

Dit is echter enorm moeilijk binnen kwalitatief onderzoek, omdat er wordt gepeild naar meningen, ervaringen en gevoelens. Het gaat om specifieke momenten en interacties, waardoor deze nooit volledig gereproduceerd kunnen worden (Cambré & Waeye, 2013: 340; Maesschalck, 2016: 144-146). Daarbij komt dat sommige antwoorden in een bepaalde richting werden gestuurd door het stellen van een of-vraag. Toch werd er gestreefd om de respondenten zelf kleur te geven aan hun antwoord door een concreet voorbeeld en/of meer uitleg te vragen.

Verder probeer ik binnen dit luik over de methodologie zoveel mogelijk weer te geven hoe ik dit onderzoek heb uitgevoerd, zodat voor anderen duidelijk wordt waarop ze moeten letten als ze dit onderzoek opnieuw willen uitvoeren. Toch blijft het mogelijk dat nieuw onderzoek andere resultaten met zich meebrengt. Daarenboven is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de beleving van gedetineerden gedurende hun voorhechtenis, dus het lijkt mij zeker en vast aangeraden om hier nog dieper op in te gaan.

2. Validiteit

Validiteit is in mijn ogen moeilijker te vertalen naar kwalitatief onderzoek dan betrouwbaarheid, omdat men moet kunnen nagaan of men werkelijk meet wat men beweert te meten. Validiteit slaat zowel op interne als externe geldigheid van de antwoorden. Bij interne validiteit gaat het over de geloofwaardigheid van causale uitspraken, die worden geformuleerd in het onderzoek. Externe validiteit gaat over de mate waarin resultaten veralgemeend kunnen worden naar situaties buiten het onderzoek (Maesschalck, 2016: 139-141).

Zoals reeds aangegeven, is het doel van dit onderzoek om een beeld te schetsen hoe gedetineerden de voorlopige hechtenis ervaren en beleven. Iedere respondent heeft zijn eigen ervaring over zijn specifieke situatie. Als onderzoeker is het hierbij echter niet mogelijk om na te gaan in welke mate de gevoelens en gedachten het gevolg of de oorzaak zijn van een bepaalde gebeurtenis. Dit kan ook worden afgeleid vanuit de vooropgestelde onderzoeksvraag. Deze is namelijk niet van verklarende, maar wel van explorerende aard. De resultaten binnen dit onderzoek zijn bijgevolg niet veralgemeenbaar of representatief voor de gehele populatie gedetineerden in voorlopige hechtenis. De resultaten kunnen echter wel herkenbaar zijn voor anderen, maar het is niet uit te sluiten dat onderzoek binnen een andere gevangenis tot andere resultaten kan leiden.

Wat wel mogelijk is, is een theoretische generalisering. Hierbij wordt gestreefd om te generaliseren naar een theorie en niet naar een populatie. Er wordt getoetst in welke mate de resultaten relevant zijn voor de gekozen theorie (Maesschalck, 2016: 142). Binnen het

resultatenluik wordt daarom - waar mogelijk - een referentie gemaakt naar reeds bestaande literatuur en theorieën. De resultaten uit dit onderzoek bevestigen sommige stellingen, zoals bijvoorbeeld die van Sykes (1970) en Goffman (1961) met betrekking tot *pains of imprisonment* en *role stripping* (zie verder).

Hoofdstuk 6: Ethische aspecten

Dit hoofdstuk bespreekt vier elementen. Het eerste is 'informed consent'. Onderzoekers zijn verplicht om respondenten voldoende informatie te geven over de aard en het doel van het onderzoek, de rol van de deelnemers, de duur en de verspreiding van de resultaten, zodat zij een bewuste keuze kunnen maken om al dan niet deel te nemen (Vander Laenen & O'Gorman, 2016: 564-569). Binnen dit onderzoek kreeg elke kandidaat-respondent een introductiebrief van het onderzoek tijdens een gesprek met de adviseur-directeur van de gevangenis. Nadien werden ze uitgenodigd voor een gesprek, waarbij hen werd gevraagd of alles duidelijk was en of ze bereid waren om mee te werken aan het onderzoek. Om het gesprek niet te formeel te laten verlopen, werd er enkel een verbale toestemming gevraagd. Deze werd opgenomen via de dictafoon.

Een tweede aspect is de vrijwillige deelname aan het onderzoek (Vander Laenen & O'Gorman, 2016: 574-577). Er werd de respondenten duidelijk meegegeven dat een niet-deelname of het stoppen van de deelname tijdens het interview geen enkel gevolg zou hebben voor hen. Respondenten hadden met andere woorden het recht om zich terug te trekken. Indien ze beslisten om na de inleiding over het onderzoek of tijdens het interview niet (meer) deel te nemen aan het onderzoek, dan werd er gevraagd naar een reden hiervoor. Respondenten werden niet verplicht hierop te antwoorden, maar er werd meegedeeld dat dit kon helpen om de vragenlijst bij te sturen en/of om verdere uitval te vermijden. De meest voorkomende redenen voor een niet-deelname waren: geen zin, te moe, niets positief hebben om te zeggen over justitie of gewoon niet weten waarom ze zouden meewerken.

Een derde element is de vertrouwelijkheid en anonimiteit binnen het onderzoek (Vander Laenen & O'Gorman, 2016: 572-574). Daar de adviseur-directeur van de gevangenis op de hoogte was van alle kandidaat-respondenten, was het belangrijk om hun anonimiteit te beschermen. Daarom werd niet elke kandidaat uitgenodigd voor een gesprek en werden er tijdens de rapportage van het onderzoek nergens namen of andere identificatiegegevens meegegeven. De opgenomen interviews worden zolang dat nodig is, bewaard en nadien vernietigd. Dit is met andere woorden de periode van het onderzoek, totdat ik als student slaag voor het opleidingsonderdeel.

Een vierde punt is het veroorzaken van schade bij de respondenten. Als onderzoeker is het belangrijk om rekening te houden met het fysieke, sociale en psychische welzijn van de

respondenten (Vander Laenen & O’Gorman, 2016: 577, 579). De vragen gingen over thema’s zoals het verlies van vrijheid, het gemis naar extramurale zaken en de gevoelens van de respondenten. Bijgevolg bestond het risico dat de gesprekken emotioneel geladen konden worden. Dit was ook zo het geval bij één respondent, waarbij ik hem voldoende tijd en ruimte gaf om even te kunnen ventileren en stil te staan bij deze gevoelens om nadien het interview weer verder te zetten. Ook als onderzoeker was het belangrijk om een evenwicht te vinden tussen afstand en betrokkenheid. De gesprekken met medestudenten en mijn promotor hielpen mij hierbij.

De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een empirisch onderzoek

De interviews werden geanalyseerd, rekening houdend met de drie thema's waarover dit onderzoek gaat. Om een duidelijk verhaal te brengen, worden de resultaten eveneens zo weergegeven. Ik begin in het eerste hoofdstuk met elementen met betrekking tot de arrestatie en de politie. Het volgende hoofdstuk gaat over de aanhouding en de onderzoeksrechter. Het laatste hoofdstuk bespreekt het leven in de gevangenis en wordt onderverdeeld in zes thema's, die in elk interview terugkwamen. De topiclijst wordt als bijlage toegevoegd achteraan dit werk.

Hoofdstuk 1: Arrestatie door de politie

Ondanks dat het voor elke respondent de eerste keer is dat hij in de gevangenis belandt, is het niet voor iedereen de eerste confrontatie met de politie of de eerste arrestatie. Twee respondenten zaten ook al minstens één keer in een jeugdinstituut. Voor dit onderzoek werd telkens gevraagd om stil te staan bij de arrestatie, die hun intrede in de gevangenis als gevolg had. Hierbij werd hen gevraagd naar de omstandigheden van de arrestatie, naar het gedrag van de politie en hun eigen gedrag.

De **arrestatie** gebeurde op straat of bij de respondenten thuis. Respondenten, waarbij de arrestatie op straat gebeurde, geven aan dat dit ofwel erg plots gebeurde ofwel hadden ze reeds een vermoeden dat ze gevolgd werden door anonieme wagens en/of agenten in burgerkledij. Indien de arrestatie thuis gebeurde, gebeurde dit uit het niets en was er in de meeste gevallen eveneens iemand anders aanwezig in de woning.

Het **gedrag van de politie** wordt op verschillende manieren beschreven, gaande van hardhandig naar neutraal en zelfs vriendelijk in één bepaald geval. Respondenten getuigen dat het gedrag van de politie nogal ruig was, wanneer ze bij hen thuis binnenvielen. Zo ging het er bijvoorbeeld de huiszoekingen nogal wild aan toe, waardoor hier en daar persoonlijke spullen sneuvelden, zoals bijvoorbeeld beeldjes op de schouw. Ook geven geïnterviewden aan dat er vaak (te)veel politiemensen aanwezig waren en dat dit aantal dus niet in verhouding stond met het gevaar dat zijzelf vormden en/of de ernst van de feiten waarvan ze verdacht werden. Alle geïnterviewden beschrijven hun **eigen gedrag** als 'rustig' en 'meewerkend' en zien daarom niet in waarom de politie zich zo bruto gedroeg.

“Precies dat ik een terrorist was ofzo. Die waren allemaal met bivakmutsen, met geweren op mij. [...], ik hoor “krak krak krak” aan mijn deur. Ik ga kijken en zie ineens mijn deur instorten. [...]. Die komen ineens binnen, die stampen de deur om naar de living te gaan, die stampen ze in. [...]. Tien man, die zitten mijn huis te doorzoeken met geweren. En ik dacht: “Voor wiet?”” (respondent 1)

“De inspecteurs zelf hebben zich voorkomend gedragen.” (respondent 2)

“Maar of je nu meewerkt of niet, je wordt er als een schoothond behandeld, laten we zeggen.” (respondent 7)

Verder geeft de politie weinig tot geen **uitleg** over wat er daarna te gebeuren staat. Bij enkele van de respondenten heeft de politie de reden gegeven, waarvoor ze werden opgepakt, terwijl ze bij anderen zei dat ze moesten wachten tot ze op het politiekantoor arriveerden. In andere gevallen wist de respondent zelf al wat er aan de hand was.

“[...] eigenlijk vond ik dat die vrij correct waren [...]. Die had ook wel ineens gezegd dat ik verdacht was. Nu dat was voor mij echt compleet, ik wist van niets eigenlijk. Dat was wel wat stressen voor mij, maar eigenlijk vond ik dat de agenten vrij kalm waren en daarmee dat dat voor mij wel wat mee viel.” (respondent 4)

Elke respondent werd meegenomen naar het politiebureau voor verhoor. Het vervoer gebeurde zowel in anonieme wagens als in politiecombi's en al dan niet met zwaailichten en sirenes. Niet iedereen had een **advocaat** ter beschikking tijdens het verhoor, ook al heeft men recht op een vertrouwelijk overleg met een advocaat naar keuze¹⁴. Hiervoor zijn verschillende redenen: men deed beroep op zijn zwijgrecht, men vond het niet nodig om een advocaat te contacteren, men kreeg de vraag niet voorgelegd en heeft zelf niet gevraagd naar een advocaat, de vraag om een advocaat werd geweigerd of er werd gezegd dat het op dat moment onmogelijk was om een advocaat te contacteren. Van de zeven respondenten die een advocaat mochten/konden spreken, hadden er twee hun eigen advocaat. De rest kreeg een pro-deo advocaat. Bij vier respondenten was de advocaat tijdens het politieverhoor aanwezig, maar toch hebben ze niet allemaal vooraf met hun advocaat kunnen spreken. Bij de anderen was er enkel een telefonisch gesprek, waarin kort werd overlegd wat wel en wat niet gezegd kon worden.

“Ik heb een pro-deo gekregen, ja. [...]. Dan heb ik die eerst via telefoon gekregen, die heeft hier en daar wel wat gezegd van wat ik moest doen of wat er gaande was, hoe de zaken hier gingen draaien of keren.” (respondent 3)

“Eerst had hij dat voorgesteld, voor een advocaat, maar ik zei 'nee'. Want die zei tegen mij dat hij alleen ging praten met mij, dus ik dacht “die gaat praten met mij en daarna ga ik naar huis, dus waarom heb ik een advocaat nodig?”” (respondent 8)

Acht van tien geïnterviewden moesten **de nacht doorbrengen** in de politiecel, wat voor hen allesbehalve een aangename ervaring was. Bijna alle persoonlijke spullen werden afgenomen, slapen deden ze op een betonnen blok dat als bed moest dienen en qua eten kreeg iedereen voorverpakte sandwiches met kaas en een glaasje water. Verder hebben verdachten het recht

¹⁴ Art. 2bis, Wet 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis, BS 14 augustus 1990.

om iemand te vragen een contactpersoon te verwittigen van hun aanhouding. Veel respondenten konden of wilden hier echter geen gebruik van maken. De voornaamste redenen hiervoor waren: men wilde niemand onnodig ongerust maken, men had niet gedacht dat men moest blijven, familieleden waren aanwezig bij de arrestatie en waren dus reeds op de hoogte of er werd hen gezegd dat ze niemand mochten contacteren. Een ander element waar veel respondenten het moeilijk mee hebben, is het gebrek aan tijdsbesef. Dit betreft zowel het verhoor bij de politie als bij de onderzoeksrechter, als tijdens hun detentie.

“Ik had totaal geen idee van uur, dus dat is echt een marteling, want je weet echt niks.”
(respondent 4)

“Je weet niet hoe laat het is en zo, dat is moeilijk. En je slaapt op beton.”
(respondent 6)

“Je hebt geen kussen, dus je kan al niet goed liggen. Jouw deken is net iets te kort langs alle kanten, dus dat is precies of dat speelt met uw hoofd. Je kan niet goed slapen, dus je blijft automatisch wakker en dan blijf je je heel de tijd bewust van waar dat je bent.” (respondent 10)

Hoofdstuk 2: Aanhouding door de onderzoeksrechter

Tijdens het interview werd eveneens gepolst naar de ervaringen van de respondenten met betrekking tot het verhoor bij de onderzoeksrechter. Het eerste wat opvalt wanneer we het hier over hebben, is dat alle respondenten enorm lang moeten wachten in het **cellencomplex** van het justitiepaleis. Ze worden reeds 's morgens overgeplaatst en vaak gaan er enkele uren voorbij, voordat ze worden voorgeleid voor een gesprek met de onderzoeksrechter dat ongeveer een kwartier duurt. Bijna alle geïnterviewden geven aan dat de cellen enorm koud en vuil zijn. Sommigen kregen een deken en/of eten en drinken, anderen kregen niets. Slechts één respondent haalt een positief punt aan, namelijk dat het lijkt alsof de personen die daar werken ervaring hebben met mensen, waardoor ze rustig de tijd namen om hem uitleg te geven en stil te staan bij vragen die hij had. Verder komt vooral naar voor dat er niets te doen is in de cellen, behalve wachten, zittend op een betonnen blok. Hierdoor vraag ik mij af waarom ze verdachten reeds zo vroeg overplaatsen.

“Ik vond het daar enorm koud en vuil eigenlijk. Je zit daar dan ook, je weet niet hoe lang alles gaat duren, je hebt geen tijdsbesef, niks. Dat blijft nog altijd 1 van de moeilijkste punten.” (respondent 9)

“Dat je daar uren staat te zitten, te liggen, proberen, iets om een beetje rust. [...] Je hebt niets om je bezig te houden. Dat is daar meestal fris en koud.” (respondent 10)

Om een bevel tot aanhouding te verlenen, zijn er **verschillende criteria** nodig. Deze worden door de onderzoeksrechter evenwel niet altijd meegedeeld aan de verdachten. Sommige respondenten geven aan dat ze dit hebben kunnen nalezen in het vonnis. Echter, de reden op papier is soms anders dan wat de onderzoeksrechter zei. Elke respondent had tijdens zijn gesprek met de onderzoeksrechter een **advocaat**. Voor sommige was het de eerste keer dat ze hem/haar zagen, anderen kenden hun advocaat al van bij het politieverhoor. Slechts twee respondenten hebben op dit moment hun advocaat vooraf kunnen spreken, waarvan één omdat hij het specifiek aan de onderzoeksrechter had gevraagd. In de meeste gevallen heeft de advocaat gepleit voor alternatieven, waaronder een VOV en een elektronisch toezicht, maar dit werd dus in alle gevallen geweigerd. Volgens de geïnterviewden werd deze beslissing niet altijd gemotiveerd of gaf de onderzoeksrechter een subjectief antwoord.

Onderzoekers en verdachten zijn zoals water en vuur. Dat valt op in de manier waarop de respondenten het **gedrag van de onderzoeksrechter** beschrijven. Enkele voorbeelden: het is volgens hen niet empathisch, kil, grof, kort en niet vriendelijk. De onderzoeksrechter stelt vragen die niet verder ingaan op de verklaringen, die werden afgelegd bij de politie. Als men geluk heeft, mag men zijn eigen verhaal doen, maar dit wil volgens de geïnterviewden echter niet zeggen dat de onderzoeksrechter ook echt luistert naar datgene dat ze te vertellen hebben. Echter, in de wet betreffende de voorlopige hechtenis staat dat de onderzoeksrechter de opmerkingen van de verdachte moet horen en hem moet meedelen dat er tegen hem een aanhoudingsbevel kan worden uitgevaardigd¹⁵. Volgens sommige respondenten verdraait de onderzoeksrechter hun woorden en gebruikte hij die tegen hen. Nadien doet hij zijn uitspraak, waarna zij niet meer de kans krijgen om zichzelf te verdedigen.

"[...] 9 van de 10 hebben ze mij niet kunnen of willen geloven [...]" (respondent 3)

"Maar eigenlijk is dat dan niet fair, want je wilt dan de waarheid vertellen, maar uiteindelijk halen ze er dingen uit, omdraaien en dan zeggen ze "ja kijk, zie dat jij het gedaan hebt" [...]" (respondent 4)

"Ik ga niet zeggen dat die discrimineert of zo, maar ik vind eerlijk gezegd dat hij niet echt-echt rekening houdt met de situatie of de mensen die hij voor zich heeft. Die kijkt precies enkel maar naar wat er is gebeurd, maakt er er het ergste scenario van en hangt je zo iets aan." (respondent 10)

Voor sommigen was hun aanhouding een complete shock, ze hadden nooit gedacht dat het zo zou uitdraaien. Anderen hadden dan weer het gevoel dat het er zat aan te komen en schrokken dus niet toen bleek dat ze effectief naar de gevangenis moesten. Toch blijven ze allemaal met een **wrang gevoel** terugkijken op het moment dat die woorden werden

¹⁵ Art. 16, §2, °5 Wet 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis, BS 14 augustus 1990.

uitgesproken. Hieronder volgt een lijst van enkele gevoelens, die de respondenten ervaarden, na hun aanhouding: onrechtvaardig behandeld worden, niet au sérieux genomen worden, zich benadeeld voelen voor iemand met een blanco strafregister, verontwaardiging, teleurstelling en het idee een knop te moeten omdraaien. Anderen legden zich er op dat moment bij neer en kregen het pas moeilijk toen ze vervoerd werden naar en aankwamen in de gevangenis. Het gevoel van ongeloof, schaamte en schuld komt ook bij onderzoek van Harvey (2005: 239, 245) naar boven.

"[...] , gewoon van stoemerik" (respondent 1)

"Ik kreeg tranen in mijn ogen. Dat is de eerste keer dat ik in de gevangenis zit, dat is de eerste keer dat ik problemen heb met de politie. Ik heb dat nooit gehad in mijn leven, dus dat is echt, echt een raar gevoel." (respondent 8)

"Ik was een beetje teleurgesteld. Ik zag dat ook niet zitten. Dat is normaal, want je denkt dan pas aan de dingen die je moet achterlaten en mensen die je niet kan bereiken." (respondent 10)

Geen enkele respondent mocht op dat moment contact opnemen met familieleden of vrienden. Sommigen vroegen aan hun advocaat om hun familie op de hoogte te brengen, anderen belden later zelf vanuit de gevangenis. Het vervoer naar de gevangenis gebeurde in een afgedekte groenachtige bus van justitie. Iedereen zit apart, al dan niet geboeid. Men kan met elkaar spreken, maar de geïnterviewden geven aan dat ze op dat moment vaak met hun gedachten elders zaten. Een respondent beschrijft het busje als volgt:

"Dat zag er niet uit alsof je op een vakantie vertrok. Dat zag er een beetje eng uit." (respondent 10)

Hoofdstuk 3: Intrede in de gevangenis

Tijdens het interview werden binnen dit deel zes thema's besproken: het zogenaamde bad, het regime, eigen gevoelens en gedachten, de penitentiair bewakingsassistenten, hulpverlening binnen de gevangenis en de medegedetineerden. Wat volgt, is een overzicht per thema.

1. Intrede: het "bad"

Het "bad" is een concept dat binnen de gevangenis gebruikt wordt voor de tweede stap tijdens de inschrijving van een gedetineerde. De eerste stap is de griffie, waar de gedetineerde officieel wordt ingeschreven. De tweede is het "bad", waar de gedetineerde kan douchen, kledij en toiletspullen krijgt en waar zijn persoonlijke bezittingen worden bewaard. De derde stap is

de medische dienst en het praten met een verpleegster over gezondheid en medicatie. De vierde en laatste stap is toewijzing van een cel (Gevangenis van X, n.d.).

De eerste vraag over dit thema was of de respondenten bepaalde **verwachtingen** hadden omtrent het leven in de gevangenis. Hierop werden verschillende zaken geantwoord, gaande van een simpele 'nee' tot horrorverhalen, die ze eens hadden gezien op tv of in een film. Dit komt ook voor in het onderzoek van Harvey (2005: 246). Op de vraag hoe het effectief verloopt, volgde het antwoord dat het eigenlijk niet zo erg is als gedacht.

“Eigenlijk het douchen, want dat was mijn grootste angst. Dat samen douchen, dat er iets gebeurt in de douche. Of dat er iemand in uw cel komt als je slaapt.”
(respondent 7)

“[...] Ik had mij de gevangenis eigenlijk erger voorgesteld dan dat het daadwerkelijk is.”
(respondent 9)

Verder wordt het intreden in de gevangenis gekenmerkt door 'wachten'. Uit de verhalen van de respondenten heb ik kunnen afleiden dat er twee ruimtes zijn. De eerste is een wachtkamer, waarin binnenkomers moeten wachten, voordat ze kunnen worden ingeschreven bij de griffie. De tweede ruimte is een grotere ruimte, waar een foto en vingerafdrukken worden gemaakt, waar ze zich kunnen douchen, waar een inventarisatie wordt gemaakt van hun persoonlijke spullen en waar ze een *starter pack* van de gevangenis krijgen. De penitentiair bewakingsassistent (PBA) die hen begeleidt geeft voldoende uitleg bij de verschillende stappen van de procedure. De respondenten waarderen het rustige en kalme optreden van deze PBA'er, omdat ze op die manier min of meer weten wat ze kunnen verwachten tijdens deze fase van het intredingsproces.

“Anders smijten ze u hier binnen en ik wist nog niet eens de helft, maar die helpt al een beetje en die legt het zowat uit voor als we hier aankomen en dat vond ik wel iets heel goed.” (respondent 1)

Het *starter pack* bevat onder andere de **gevangenskledij**. De meningen over het dragen hiervan zijn erg uiteenlopend. Enerzijds zijn er geïnterviewden die er niet zwaar aan tillen en het dragen van een standaardtenue normaal vinden. Anderzijds zijn er respondenten die het er wel moeilijk mee hebben. De kleren zijn duidelijk gedragen: ze zijn versleten en hebben vlekken die er niet meer uit gaan. Enkele respondenten geven aan dat het dragen van eigen kledij ervoor zou kunnen zorgen dat ze niet constant herinnerd worden aan het feit dat ze in de gevangenis verblijven. Het afgeven van persoonlijke spullen valt samen met wat door Goffman (1961: 24-26, 30) wordt beschreven als *role stripping*. Er ontstaat een breuk met de buitenwereld en gedetineerden verliezen hierdoor een groot deel van hun eigenheid. Uiteindelijk zal enkel de rol van gedetineerde overblijven. Verder is het duidelijk dat artikel 43

van de Basiswet (2005) nog niet in voege is getreden in deze gevangenis. Daarin staat namelijk dat gedetineerden het recht hebben om hun eigen kledij te dragen, zolang deze voldoet aan enkele voorwaarden met betrekking tot hygiëne, welvoeglijkheid, orde en veiligheid¹⁶. Persoonlijke voorwerpen, zoals ringen, oorbellen en kettingen, mag men wel bijhouden, maar het dragen ervan gebeurt op eigen risico. Ook mag een gedetineerde zijn eigen schoenen, sokken en onderbroeken houden. Toch kan het dragen van eigen kledij ook nadelen hebben. Zo kan het dragen van merkkledij een bepaalde status met zich meebrengen, waardoor de hiërarchie en machtsstructuren tussen gedetineerden geïnstalleerd en/of versterkt kunnen worden (Beyens & Boone, 2013: 106-107).

“Het intreden, het ergste is eigenlijk dat je je kleren moet ingeven, dat is een stuk persoonlijkheid. Omdat je dan kleren moet dragen die iedereen draagt en dan zijn dat niet echt de... Ja, er zijn gaten in, verkleurd.” (respondent 4)

“Je ziet dat ook op tv, dat iedereen in de gevangenis bijna hetzelfde draagt. Op dat punt, ik weet dat niet, ik vind het niet meer als normaal.” (respondent 9)

“Waarom zou je je kleren moeten aandoen op jouw cel, want als je naar buiten gaat uit je cel, mag je dat niet aandoen. Oke, als je dan naar de wandeling en overal waar je gaat in je eigen kleren, zou dat oke zijn. Maar ik begrijp het, want dan is er geen verschil tussen de mensen.” (respondent 10)

Gedetineerden krijgen in hun *starter pack* eveneens een **brochure** met de regels, gebruiken en mogelijkheden, die ze hebben in de gevangenis. Ze krijgen hierover echter geen extra uitleg. Er wordt dus van hen verwacht dat ze dit lezen, maar niet iedereen doet dit. Bij vragen kunnen ze een PBA'er aanspreken, maar de respondenten geven aan dat deze niet altijd even bereid zijn om hen verder te helpen. Een respondent geeft ook aan dat de brochure die ze kregen duidelijk is, maar dat veel regels ondertussen veranderd zijn en dat het dus niet up-to-date is.

“Ze hebben een brochure, maar die ligt daar. Dus als je die niet leest, dan weet je helemaal van toeten of blazen” (respondent 2)

“Dat is teveel lezen, ik zie wel hoe het gaat. [...] Ik kijk wel soms als ik iets wil weten.” (respondent 6)

“De eerste dag heb ik dat vrij vluchtig gelezen [...]. Maar na een paar dagen, je hebt toch niets beters te doen, dus heb ik dat boekje eens een keer volledig gelezen.” (respondent 9)

¹⁶ Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

2. Regime

Na hun verschijning voor de raadkamer, worden sommige gedetineerden in voorlopige hechtenis overgeplaatst naar een andere **cel** dan voordien. Enkele respondenten verklaren dat dit zonder hun medeweten gebeurt. Ze kunnen terechtkomen in een cel van twee, vier, zes of acht personen. Een respondent getuigt dat hij terechtkwam in een cel voor twee personen, maar waar ze met drie zaten. Hij moest dus enkele nachten op een extra matras op de grond slapen. Ook een andere respondent zegt dat hij de hoogte is van dit fenomeen.

“Ik wist niet dat ik naar een kamer met 8 ging, ze staken mij daar binnen [...]”

(respondent 4)

“Ik ken ook mensen die op een cel van 2, dat is al moeilijk voor 2 personen, en die zitten daar met 3. Gewoon een matras op de grond. Je kan niet meer stappen tot die matras wordt opgeruimd.” (respondent 6)

Gedetineerden hebben de mogelijkheid om zelf te vragen om van cel te veranderen, maar dit wordt niet altijd toegestaan. Het viel mij tijdens de interviews op dat de geïnterviewden vaak naar hun cel verwijzen als ‘kamer’. Hierdoor zou men kunnen denken dat ze zich na enkele dagen min of meer op hun gemak beginnen te voelen, maar er werd hier in het interview niet dieper op ingegaan. Aanvragen binnen de gevangenis - voor eender wat - gebeuren via **rapportbriefjes**. Gedetineerden vullen in voor wie hun briefje bedoeld is en wat ze nodig hebben. Nadien is het wachten op een antwoord. Dit leidt soms tot frustratie, omdat het enkele dagen kan duren voordat er iemand reageert. Respondenten begrijpen het probleem van de overbevolking in de gevangenis, maar het zou volgens hen anders en/of beter georganiseerd kunnen worden.

“Dat gaat heel stroef, de elektronica is hier nog niet doorgedrongen.” (respondent 2)

“Ik zal maar zeggen als je al een briefje, een rapportbriefje hebt geschreven je al bijna 2 tot 3 dagen moet wachten voor ze er mee zijn, snap je, voor dat iets in orde komt. Op dat vlak duurt hier alles een beetje te lang.” (respondent 3)

“Het ergste? Het wachten op uw aanvragen.” (respondent 7)

Iemand vroeg zich af aan waarom er eigenlijk geen internet mogelijk is. Het gebruik hiervan mag voor hem zeker gecontroleerd worden, net zoals ze met brieven doen, maar op die manier zou men alles veel sneller kunnen laten verlopen. Toen hij dit zei, moest ik meteen denken aan PrisonCloud. PrisonCloud is een beveiligd, gebruiksvriendelijk en controleerbaar netwerk van diensten voor gedetineerden, waardoor telefonie- en internettoegang mogelijk is in de cel. Zo kunnen gedetineerden zelfstandig bepaalde handelingen uitvoeren (Beyens, 2015: 122; e-BO Enterprises, n.d.; Knight, 2015: 5). Hierdoor kan het gebruik ervan bijdragen aan de autonomie en re-integratie van gedetineerden, doordat gedetineerden zelfstandig

laagdrempelige contacten kunnen leggen met de buitenwereld, en andersom (Beyens, 2015: 123; Beyens, Gilbert & Devresse, 2012: 12; e-BO Enterprises, n.d.; Jewkes & Johnston, 2009: 135; Knight, 2015: 3). Aangezien internetgebruik in de buitenwereld volledig is ingeburgerd, lijkt het ontzeggen van de toegang ervan een vorm van sociale uitsluiting (Jewkes & Johnston, 2009: 137). Voor enkele gedetineerden uit het onderzoek van Jewkes (2002: 113) is het bannen van internet “*a form of censure that renders them second-class citizens in the information age*”. Zoals Steven Van De Steene¹⁷ aanhaalt, zal technologie de gevangenis niet ‘goed’ maken, maar kan het de werking ervan wel vergemakkelijken en verbeteren (Knight & Van De Steene, 2017: 29). Onderzoek moet echter nog uitwijzen in welke mate dit ook effectief het geval is.

Gedetineerden zitten zelden alleen op een cel. Hieruit volgt de vraag hoe het zit met **privacy**. Cellen van vier, zes of acht personen hebben een apart toilet. In een cel van twee personen daarentegen staat het toilet open en bloot in de hoek van de kamer. Er ligt wel een houten scherm op de kast, zodat gedetineerden de mogelijkheid hebben om zichzelf min of meer af te schermen van hun celgenoot. Douchen gebeurt in een afzonderlijke ruimte, buiten de cel, met douchehokjes per persoon. Geen enkele respondent beschrijft dat hij hier problemen mee heeft in tegenstelling tot wat sommigen verwachtten (zie eerder). Het delen van een cel met meerdere personen geeft enkele geïnterviewden een gevoel van veiligheid. Zo kunnen ze zich onder andere in groep voortbewegen op de wandeling. Voor anderen, die liever met minder op een cel zouden zitten, draagt het aantal personen in hun cel bij tot een negatieve ervaring op vlak van veiligheid. Een respondent geeft bijvoorbeeld aan dat hij bang is voor de reactie van zijn celgenoten als ze te weten komen dat hij lid is van de LGBTQI-gemeenschap¹⁸. In paragraaf 6 staat meer informatie over de respondenten en hun ervaring omtrent hun medegedetineerden.

“Ik bedoel, privacy heb je sowieso al niet in de gevangenis, vind ik dus.”
(respondent 9)

“Je hebt heel weinig privacy. Alles deel je eigenlijk.” (respondent 10)

Een volgend punt van het regime dat een bod kwam, is het **contact met de buitenwereld**. Verdachten hebben het recht om elke dag bezoek te ontvangen¹⁹. Toch hebben sommige respondenten enkel bezoek gehad van hun advocaat. Bij anderen zijn ook vrienden en/of familie langsgekomen. Enkele respondenten geven aan liever geen bezoek te ontvangen van familie. De redenen hiervoor zijn uiteenlopend, maar schaamte en angst spelen zeker mee.

¹⁷ Steven Van De Steene is expert/consulent in innovatie en technologie m.b.t. penitentiaire inrichtingen en is coördinator van de Technology Solutions Group van de International Prisons and Corrections Association ICPA.

¹⁸ LGBTQI staat voor “lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, intersex”.

¹⁹ Art. 58, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

Een van de opvallendste redenen was dat een geïnterviewde niet wilde dat zijn moeder op bezoek kwam uit schrik voor de gevolgen, moest hij ooit in conflict komen met andere gedetineerden. Hij wilde niet dat zijn moeder dan herkend en belaagd zou worden, omdat zij het nu al moeilijk heeft met het feit dat haar zoon in de gevangenis verblijft. Uit de gesprekken kan ik afleiden dat bloed- en aanverwanten in rechte lijn zoveel mogen komen als ze willen. Anderen moet een brief schrijven met daarin hun relatie tot de gedetineerde en de reden waarom ze hem willen zien. In dat laatste geval moet er een goedkeuring zijn van de gevangenisdirecteur. Dit deel is volledig overeenkomstig met hoe het wordt beschreven in de Basiswet (2005). Naast persoonlijke bezoeken, hebben gedetineerden ook recht op het gebruik van de telefoon en andere telecommunicatiemiddelen²⁰. Elke gedetineerde mag dagelijks telefoneren, maar de respondenten geven aan dat dit enorm duur is.

Dit brengt ons bij een volgend aspect, namelijk **geld**. Gedetineerden hebben niet het recht om cash geld te bezitten, maar ze mogen wel beschikken over een individuele rekening²¹. Geld is belangrijk om te kunnen (over)leven in de gevangenis, zeker voor iemand die in een aanvangsperiode zit en iedereen moet verwittigen en zaken moet regelen. Een respondent getuigt dat hij €5 kreeg van de gevangenis om te kunnen bellen binnen de eerste 48 uur dat hij daar was. Hij stootte echter op enkele moeilijkheden, want hoe kon hij iemand bellen om zaken te regelen als hij geen telefoonnummers had? Bijgevolg was deze €5 eigenlijk weggegooid geld, omdat hij hier niet tijdig gebruik van kon maken. Verschillende geïnterviewden geven aan dat ze bij hun arrestatie weinig tot geen geld op zak hadden. Ze moe(s)ten dus wachten tot hun geld wordt/werd gestort, maar dit duurt in de meeste gevallen enkele dagen. Als gevolg hiervan hebben ze geen mogelijkheden om zaken aan te kopen, want het voorschot dat ze krijgen vanuit de gevangenis is volgens hen veel te weinig om rond te komen. Dit voorschot bedraagt €6. Het is mij niet duidelijk geworden hoelang ze hiermee moeten toekomen, aangezien de ene respondent het had over een voorschot per week en de andere per maand²². Al bij al blijft het voor de respondenten belangrijk dat ze zelf bepaalde zaken kunnen aankopen, om hun tijd in de gevangenis wat draaglijker te maken.

“[...] , je kan niet leven zonder geld. Dat gaat niet. Iedereen weet dat hier.”
(respondent 6)

“Als je geen geld van buitenaf krijgt, zijn er momenten dat je gewoon letterlijk zonder iets zit. [...] . Zonder geld, je merkt dat ook, dat is niet te doen.” (respondent 10)

²⁰ Art. 64-65, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

²¹ Art. 46, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

²² Uit de interviews kwam uiteenlopende informatie naar boven met betrekking tot het bedrag en de periode waarin gedetineerden moeten rondkomen met het voorschot. Daar ik geen navraag heb gedaan bij de directie, moet ik afgaan op wat de respondenten mij vertellen. Echter, zo komt naar voren dat het ook voor de respondenten blijktbaar niet duidelijk is hoe lang ze moeten toekomen met het voorschot.

Een volgend element is de **daginvulling** van de respondenten. Gedetineerden hebben volgens de Basiswet (2005) recht op een dagelijkse wandeling van minstens één uur in de buitenlucht. Daarnaast heeft een gedetineerde wekelijks recht op minstens twee uur lichamelijke oefeningen en sport²³. Nochtans geeft elke respondent aan dat er te weinig activiteiten zijn. Ook onderzoek van Vandebosch (2002: 34) toont aan dat jonge gedetineerden - waaruit het merendeel van de steekproef van dit onderzoek bestaat - het moeilijk hebben met het gebrek aan bewegingsmogelijkheden. Verder maakt het gebrek aan tijdsbesef het voor veel van de respondenten in dit onderzoek erg zwaar. Ze vertellen dat ze nood hebben aan meer activiteiten, omdat de tijd die ze in hun cel spenderen niet voorbij lijkt te gaan. Dit stemt overeen met onderzoek van Jewkes (2002: 12): tijd verdrijven is één van de grootste problemen, waarmee gedetineerden geconfronteerd worden. Het verklaart eveneens waarom ze graag/liever buiten de cel zijn. 'Good time' is volgens haar onderzoek gevuld met activiteiten, ofwel in interactie met anderen, ofwel op zichzelf zoals bijvoorbeeld door te werken of te studeren. Op die manier gaat de tijd sneller voorbij (Jewkes, 2002: 101, 103, 111).

Respondenten delen mee dat ze dagelijks 1,5 uur buiten op wandeling mogen en dat ze één keer per week naar de bibliotheek of fitness mogen. Het voorstel om de wandeling op te splitsen in meerdere, maar kortere periodes komt enkele keren terug. Anderhalf uur is te lang, volgens hen. Geïnterviewden geven aan dat ze het na een kwartier hebben gezien en dat ze zich beginnen te vervelen, maar dat ze niet vroeger naar binnen mogen. Bijgevolg gaan sommigen gewoon niet meer naar buiten, omdat ze het gevoel hebben dat ze zich evengoed op hun cel kunnen blijven vervelen. In de PI Tilburg²⁴ werd er 'halve lucht' ingevoerd. Dit wil zeggen dat gedetineerden na de helft van de tijd terug naar hun cel kunnen (Beyens & Boone, 2013: 89). Dit zou volgens mij in de Belgische gevangenis eveneens een oplossing kunnen vormen. Hieronder volgt een lijstje van zaken die respondenten, behalve hun wandeling, nog doen om hun dag te vullen: sporten op cel (vooral pompen en buikspieroefeningen), kuisen, praten, lezen, verdediging (her)schrijven. Ook tv-kijken behoort standaard in hun lijstje. Zo zijn er naast enkele vaste posten, ook filmposten, waarvoor ze al dan niet moeten bijbetalen. De films die worden afgespeeld spelen in een lus, waardoor sommige respondenten zeggen dat ze één film soms drie keer op een dag zien.

"[...] maar er zitten mensen met ADHD in mijn kamer en die worden zot. Die zitten een hele dag zoals een leeuw in de dierentuin cirkeltjes te lopen door die energie."
(respondent 1)

²³ Art. 79, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

²⁴ Binnen de PI Tilburg gold tussen 2010 en 2016 een samenwerking tussen België en Nederland, om respectievelijk de overcapaciteit en ondercapaciteit aan gedetineerden in de gevangenissen op te lossen. Gedetineerden vanuit heel België werden hier samengebracht en voerden hun straf uit onder een Belgisch regime, met Nederlands personeel en een Belgisch-Nederlandse directie (Beyens & Boone, 2013: 1; Dienst Justitiële Inrichtingen, 2016).

“Als je 24u op 24 in dezelfde kamer zit en anderhalf uurtje buiten komt, dat is om gek te worden.” (respondent 4)

“Voor de rest heb je niet zoveel te doen, je zit 22,5 uur op een cel per dag.” (respondent 9)

Daarnaast is de kans groot dat je een gedetineerde al slapend aantreft op zijn cel. Respondenten vertellen hoe ze meerdere malen per dag proberen te **slapen**, om verschillende redenen. Ten eerste is 's nachts slapen voor hen geen evidentie. Er zijn constant geluiden van onder andere waterleidingen, maar ook van medegedetineerden die bijvoorbeeld op de deur kloppen of roepen om aandacht te krijgen. Ten tweede slapen ze om de dag sneller voorbij te laten gaan. Ze vervelen zich en hebben het gevoel dat ze moeten wachten op niets.

“Wat ik meestal doe, is slapen. Ja, ik slaap misschien 5, 6 keer per dag. [...]Maar verder kan je niets doen in een cel, je kan letterlijk niets doen. [...] Wanneer je echt in de cel zit, echt waar, soms denk ik als ik heb geslapen dat ik wel een paar uurtjes heb geslapen, maar dan heb ik maar een halfuur geslapen.” (respondent 5)

“Slaap is echt een groot ding overdag.” (respondent 10)

Als laatste werd het **eten** besproken. Gedetineerden kunnen 's morgens en 's avonds kiezen tussen wit of bruin brood, maar ze geven aan dat er qua beleg weinig variatie is. Hun *starter pack* bevat enkele potjes confituur en suiker, maar sommige respondenten vertellen dat ze dit snel beu zijn. 's Middags krijgen de gedetineerden warm eten, maar de meningen hierover zijn wederom erg verdeeld. Er zijn respondenten die het heel lekker vinden, anderen krijgen het zagezegd niet door hun keel. De meesten geven aan dat ze zeker en vast voldoende krijgen. Het valt op dat zij die het eten niet lekker vinden, aangeven dat ze het meestal te weinig vinden. Gedetineerden krijgen eveneens de mogelijkheid om via een kantenlijst zaken van buitenaf aan te kopen. Hier stuiten velen echter op het gebrek aan geld tijdens de eerste dagen. Zo is er ook een probleem voor mensen met een bepaalde allergie of voedingsintolerantie. Dit moet bevestigd worden door een gevangenisarts. Twee respondenten getuigden hierover en vertelden me dat ze dagen ziek zijn geweest, omdat het een hele tijd duurt voor het eten wordt aangepast aan hun specifieke noden. Daarbij komt dat zolang zij geen of onvoldoende geld hebben, zijzelf geen aangepast voedsel kunnen kopen en dus aangewezen zijn op dat wat ze vanuit de gevangenis krijgen. Ook Heleen de Waal (2011), auteur van 'Halve lucht', klaagt dit aan in haar boek. Ze beschrijft hoe haar dagen eruit zagen op een vrouwenafdeling in een Nederlandse gevangenis. Wat opvalt, is dat ook zij aangeeft dat het erg lang duurde vooraleer het eten werd aangepast aan haar glutenvrij dieet en dat ze veel zelf heeft moeten aankopen. Verder bestaat de groep geïnterviewden voor een groot deel uit moslims. Zij kunnen tijdens

het bad aangeven dat ze halal eten. Toch staan de islamitische respondenten nogal kritisch tegenover het vlees dat ze krijgen en vertrouwen ze het niet altijd.

"[...] , maar het ding is dat je al content mag zijn dat je al eten krijgt en hier niet moet zitten met brood en water." (respondent 3)

"Ik vind dat niet zo lekker eigenlijk, ik eet dat tegen mijn goesting, gewoon om mijn buik vol te maken. Maar voor de rest, ik bestel liever van de kantine." (respondent 5)

3. Eigen gedachten en gevoelens

De overgang van buiten naar binnen verloopt erg abrupt. Binnen een periode van 24 uur wordt iemand gearresteerd, voorgeleid bij de onderzoeksrechter en opgesloten in de gevangenis. Respondenten geven dan ook aan dat ze op dat moment met allerlei gevoelens zitten. De shock van opgesloten te zitten, is het grootst de **eerste uren en nacht** in de gevangenis. Respondenten ervaren stress, omdat ze dit nog nooit hebben meegemaakt en zich ook niet goed kunnen inbeelden wat hen te wachten staat. Het alleen zijn, niet naar buiten mogen en altijd in het oog gehouden worden, spelen mee vanaf het eerste moment. Er zijn ook respondenten die stilstaan bij praktische zaken, zoals: "Wie verzorgt nu mijn huisdieren? Wie helpt mijn moeder om haar rekeningen te betalen? Wie verwittigt de collega's dat ik niet naar die vergadering kan komen?".

"Die eerste uren, dat je zegt: "Allee, waar ben ik nu beland?". Dat is niet te vatten." (respondent 2)

"Dat is ineens: boem, bam, binnen." (respondent 5)

De **onwetendheid** over het verdere verloop van de detentieperiode zorgt er bij sommigen voor dat ze stilstaan bij hoe hun toekomst er vanaf nu kan uitzien. Dit stemt overeen met onderzoek van Harvey (2005: 240-242), waaruit voortkomt dat onzekerheid zich voordoet op vier vlakken: de gevangenis zelf, de familie/vrienden, de zaak en de toekomst. Zowel de periode in detentie als de mogelijkheid op een strafblad zorgen bij de respondenten voor twijfels. Iemand in voorhechtenis, kan niet gaan werken. Hierover maakt alvast één respondent zich zorgen: hoe langer hij zit, hoe groter de kans dat hij zijn job kwijt is en bijgevolg ook zijn huis, omdat hij het dan niet meer kan afbetalen. Ook één van de jongste respondenten maakt zich zorgen over zijn toekomst. Omwille van zijn buitenlandse naam had hij voor zijn detentie al problemen met het vinden van een job. Hij vraagt zich af hoe dit gaat zijn, als hier nog een strafblad bij komt. Toch wil hij de hoop niet opgeven, zoals duidelijk wordt uit volgend citaat:

"Dat strafblad, wat voor mij een mooie toekomst eigenlijk verpest. Want ik kan hoge studies aan en ik kan normaal gezien iets bereiken met mijn leven, [...]. Dat is iets waar ik tegen op kijk, maar iets dat ik wel wil proberen. Want ik geef het eerst een kans, vooraleer ik mijn conclusies ga trekken." (respondent 10)

“Dus dat hoop ik ook, dat deze fout niet de rest van mijn leven bepaalt.” (respondent 1)

Het **aanpassen** aan het leven in de gevangenis is dus erg moeilijk, omdat ze zelf niets hebben en niets weten. Respondenten geven aan dat ze van dag tot dag leven. De aanpassing is lastig voor iedereen, ook voor zij die weten dat ze iets hebben uitgestoken. Enkele zaken die de respondenten het meeste missen van buiten, komen overeen met wat Sykes (1970) beschrijft als de *pains of imprisonment*. Hij heeft het over het verlies van vrijheid, goederen en diensten, autonomie, veiligheid en normale relaties. Ook de respondenten geven aan dat ze, naast hun vrienden en familie, het missen om zelf te kunnen bepalen wat ze doen. Ze volgen immers de regels, wetten en orders, die worden vastgelegd door anderen. Verder komt ook het verlies aan veiligheid naar boven. Het meest ingrijpende verlies, is het verlies van vrijheid. Enkele respondenten verklaren hieromtrent dat ze aan alles merken dat hun vrijheid werd afgepakt.

“Ja, de wandeling, als je hier toekomt alleen, dan is het niet evident om u veilig te voelen.” (respondent 4)

“What the fuck, ik ben hier, opgesloten. Die hebben letterlijk en figuurlijk mijn vrijheid genomen. Dat is het enigste ding dat een mens heeft. Ja, de eerste dagen in de gevangenis, die waren moeilijk.” (respondent 5)

“Alles is van hen, niks van u.” (respondent 7)

Alle respondenten gaan op min of meer dezelfde manier om met hun **gevoelens**, of net niet, aangezien ze alles proberen weg te duwen. De eerste vijf dagen in de gevangenis worden gekenmerkt door stress, nadenken, huilen, zichzelf vragen stellen, panikeren en het aftellen van de dagen. Telkens wanneer ze zich neerleggen op hun bed, begint het mijmeren, waardoor ze zichzelf oppeppen en een lastig gevoel bezorgen. Op den duur wordt dit voor velen teveel, dus schakelen de meesten een knop om en proberen ze om er het beste van te maken. Een respondent geeft aan dat hij ervan uitgaat dat nog voordat hij het goed en wel beseft, zijn tijd in de gevangenis alweer voorbij zal zijn. Er valt volgens sommige geïnterviewden dan ook niet veel te doen dan wachten op wat ze vanuit justitie zeggen of van plan zijn. De enige manier om het daarom vol te kunnen houden, is volgens hen om niet te veel na denken, om alles blank te maken en om zich bezig te houden met andere zaken. Door hun gedachten op nul zetten, proberen ze om even niet te beseffen waar ze nu zitten in plaats van dat ze hun *kop* zot maken en de muren oplopen.

“Het enige dat hier helpt, is om er niet aan te denken, proberen jezelf bezig te houden en voort te gaan.” (respondent 1)

“Ik heb mij te trachten mijn gedachten wat op nul te zetten, anders is het geheel paniek en dan gaat het niet meer, dan kun je niet meer. Je kunt niet meer op een normale manier gaan denken. Op een gegeven moment begin je te overleven.” (respondent 4)

“Het enige dat je kan doen, is alleen maar volhouden en niet teveel nadenken. [...] Je bent binnen, vergeet gewoon alles. [...], niet laten zien wat je voelt. Gewoon, hou dat voor jezelf.” (respondent 5)

“In slaap vallen, wakker worden en hopen dat ik er niet meer aan denk.” (respondent 10)

Anderen **praten** met hun celgenoten of gedetineerden op de wandeling om bepaalde zaken te vergeten en zich beter te voelen (zie ook punt 6). De wandeling is voor enkelen onder hen eveneens een mogelijkheid om te kunnen ventileren. De beweging en buitenlucht zorgen ervoor dat ze zich fysiek en mentaal toch nog goed kunnen blijven voelen. Nog anderen gebruiken hun emoties, en dan vooral het verdriet naar huis, net om te vergeten dat ze in de gevangenis zijn. Een respondent getuigt dat hij soms scenario's verzint en probeert om daaraan te blijven denken, zodat hij zijn huidige situatie even vergeet en in slaap kan vallen.

Verschillende respondenten geven aan dat ze niet 100% zichzelf kunnen zijn in de gevangenis en dan vooral tegenover medegedetineerden. Volgens zij die dit zeiden, zijn ze buiten altijd redelijk sociaal en kunnen ze snel contact maken met anderen. Binnen de muren zijn ze echter meer ingetogen en neutraler dan normaal. Ze geven weinig informatie vrij en zijn meer op hun hoede dan normaal. Ze proberen dan ook om uit anderen hun buurt te blijven en zorgen ervoor dat ze niet opvallen. Het conformeren aan een groep van mensen, waarmee men verplicht moet samenleven, kan namelijk stress met zich meebrengen (Beyens & Boone, 2013: 166). Gedetineerden houden dus een bepaalde afstand van elkaar door een gebrek aan onderling vertrouwen (zie ook Beyens & Boone, 2013: 138). Men zou dus kunnen stellen dat ze een **masker** dragen: ze laten niet altijd zien hoe ze zich echt voelen, verbergen hun emoties voor anderen en bijten op hun tanden om het vol te houden. Andere geïnterviewden getuigen het tegenovergestelde: ze doen zich nooit anders voor dan zichzelf en zeggen het gewoon als er iets scheelt. Als anderen hier een probleem mee hebben, is dat volgens hen niet iets waar zij rekening mee moeten houden.

“Buiten ben ik een sociaal persoon, maar vanaf dat je hier, dan verander je wel.[...]. Je ziet hoe mensen worden, je ziet hoe mensen zijn.” (respondent 7)

“Ik gedraag mij echt niet anders. Ik ben gewoon rustig en ik zorg er gewoon voor dat ik niet veel opval.” (respondent 10)

Enkele gedetineerden halen aan dat het de eerste en meteen ook de laatste keer is dat ze in de gevangenis zullen terechtkomen. Ze beseffen dat waar ze mee bezig zijn/waren niet de moeite waard is. Nu hebben ze alle tijd om rustig na te denken over de feiten en over eventuele gevoelens van spijt. Ze worden zich bewust van wat er aan de hand is/was en hoe ze dit in de toekomst kunnen aanpakken. Anderen hebben dan weer het gevoel dat ze hun tijd verspillen.

“Ik zit gewoon mijn tijd, dan terug naar buiten. [...]. Ik ga niet depressief doen, want dan gaat de tijd veel te traag.” (respondent 6)

“Ik heb dat gevoel ook echt, dat ik hier gewoon voor niks ben. Dat ik hier gewoon mijn tijd verspil hier voor niks, terwijl ik andere dingen kan doen.” (respondent 8)

Er zijn slechts een paar respondenten, die aangeven dat ze nood hebben aan een **gesprek** met een professionele hulpverlener. Er is echter sprake van een zekere drempel om hieraan te beginnen. Zo verklaart iemand dat hij telkens een balans opmaakt: is het de moeite om iemand anders hiermee te belasten of kan ik het zelf nog verwerken? Andere geïnterviewden geven aan veel meer te hebben aan een gesprek met vrienden of familie. Dat naast een belangrijke bron zijn van praktische en emotionele steun komt ook uit eerder onderzoek naar boven (zie o.a.: Harvey, 2005: 245). Een ander aspect is dat bijna alle respondenten vertellen dat ze graag met iemand op de cel willen zitten, waarmee het klikt en/of die ze reeds kennen van buiten (zie ook paragraaf 6). Op die manier kunnen ze makkelijker vertellen wat er op hun lever ligt en kunnen ze, indien nodig, toch gevoelens van spijt, onzekerheid en frustratie uiten.

4. Penitentiair bewakingsassistenten

Er werd tijdens het interview gepolst naar de ervaringen die de respondenten hebben met de PBA's. Er werden kenmerken bevraagd die betrekking hebben op legitimiteit of het aanvaarden van gezag, meer bepaald procedurele en distributieve eerlijkheid. Procedurele rechtvaardigheid werd eerder al beschreven als de benadering en wijze van contact door de PBA's tegenover de gedetineerden (Tyler, 2011: 257). Het werd door Skogan en Frydl (2004: 304) verder geoperationaliseerd aan de hand van neutraliteit, participatie, respect en motivering van beslissingen. De distributieve eerlijkheid heeft als kenmerk dat actoren zich rechtvaardig gedragen en iedereen op dezelfde manier behandelen (Tankebe, 2012: 111). Over het algemeen hebben de respondenten goede ervaringen met het gevangenispersoneel. Vooral de PBA'er, die dienst doet aan het bad wordt door iedereen positief beoordeeld, omwille van zijn kalme uitstraling en de manier waarop hij hen te woord stond.

“Over het algemeen heb ik weinig problemen gehad, tenzij dat het druk wordt, dan voel je het wel.” (respondent 4)

“Als je vriendelijk bent met hen en je geeft hen respect, dan geeft die respect terug.” (respondent 8)

Na het doorvragen over de benadering en wijze waarop gedetineerden en PBA's elkaar aanspreken, komt snel naar boven dat **wederzijds respect** belangrijk is (zie ook o.a.: Beyens & Boone, 2013: 121). Respondenten verklaren dat zij de PBA's altijd beleefd aanspreken met 'meneer' of 'mevrouw'. Ook 'chef' is een veelgebruikte term om hen aan te spreken. Respondenten vinden het belangrijk dat ook zichzelf op een correcte en vriendelijke manier worden aangesproken. PBA's en gedetineerden hebben elkaar nodig om de gevangenis humaan te houden (Liebling, 2000: 338; Coyle, 2005: 86). Ook dit wordt duidelijk tijdens de interviews, aangezien enkele geïnterviewden aanhalen dat ze de PBA's gebruiken om zaken geregeld te krijgen. PBA's nemen namelijk een belangrijke positie in als **gatekeeper** tussen gedetineerden en hun noden (Liebling, 2000: 347).

"Ik moet zeggen: ik zie ze niet echt als bewakers, ik zie ze meer als loopjongen. Die moeten lopen, ons komen halen, brengen, eten brengen." (respondent 1)

"[...], maar je moet de kloten aan uw lijf hebben om tegen een wachter te spreken en het te vragen. Maar blijf gewoon beleefd, want er zijn er hier bij die in het begin als ze binnenkomen, beginnen blaffen en bijten. Dat heeft niemand graag, die mensen zitten hier om hun werk te doen en gebruik hen in de juiste zin en dan heb je met niemand ambras." (respondent 2)

Verder vinden de respondenten het positief dat de meeste cipers een klein woordje uitleg geven als een rapportbriefje negatief terugkomt of als ze vragen stellen. Toch merken ze **verschillen** op tussen de PBA's (zie ook Beyens & Boone, 2013: 169-171). Zo is er volgens hen een groot verschil tussen de cipers op het gelijkvloers, waar de binnenkomers de eerste vijf dagen verblijven, en de cipers op de bovenverdieping, waar velen van hen naar worden overgeplaatst na het verschijnen voor de raadkamer. De cipers zouden beneden strenger zijn, waardoor iedereen meer op zichzelf blijft. Boven heerst er daarentegen meer een groepsdynamiek met PBA's die lossier zijn in de omgang. Volgens de respondenten is een mogelijke verklaring hiervoor het feit dat de PBA's op de bovenverdieping de kans krijgen om de gedetineerden te leren kennen en omgekeerd. Op die manier kunnen ze eens een babbeltje doen, vragen ze hoe het is, hoe ze hebben geslapen en kunnen ze samen lachen en grapjes maken. Langs de andere kant zijn er, volgens de geïnterviewden, nog steeds cipers die minder geneigd zijn om hen te helpen en altijd gehaast de deur toegooien, van zodra ze hun vraag hebben gesteld. Zo hebben de gedetineerden na een tijd door aan wie ze een vraag kunnen stellen en aan wie beter niet. Hierdoor komt echter de distributieve eerlijkheid waarover Tankebe (2012: 111) het heeft in gedrang. Onderzoek van Tournel (2015: 221-239) (h)erkent eveneens dat er verschillen zijn tussen de bewaarders en/of afdelingen binnen een zelfde gevangenis. Het luisteren naar en praten met gedetineerden is anders op afdelingen voor kortgestraften en beklagden dan op afdelingen voor langgestraften. Bij deze laatste groep

wordt meer stilgestaan, ook al schuilen hierachter vooral instrumentele redenen, zoals bijvoorbeeld het voorkomen van incidenten (Tournel, 2015: 227-228).

Respondenten bevestigen elkaar wanneer ze aanhalen dat ze, ondanks de positieve contacten, het gevoel krijgen dat ze behandeld worden als een echte crimineel. Sommigen hebben het gevoel dat ze beoordeeld worden door de PBA's, die hen behandelen alsof ze reeds schuldig zijn bevonden. Als de PBA's echt met dit idee de gedetineerden behandelen, worden belangrijke artikels uit de Basiswet (2005) met betrekking tot het vermoeden van onschuld geschonden²⁵.

“Ik heb een fout gedaan, maar je moet mij ook niet zo vies aankijken. Ik ben nog altijd een mens.” (respondent 5)

“Je weet dat je dingen soms niet mag of niet kan doen en daar willen die soms de nadruk echt op leggen.” (respondent 10)

Tijdens de gesprekken werd ook meteen duidelijk dat de respondenten niet het gevoel hebben dat iedereen op dezelfde manier behandeld wordt. De manier waarop een PBA'er een gedetineerde behandelt, hangt grotendeels af van hoe de gedetineerde zich gedraagt. PBA's verwachten een zekere vorm van **medewerking**, anders kan een gevangenis niet werken. Als ze dan zien dat gedetineerden niets verkeerd doen, wordt dit - volgens de respondenten - soms beloond met bijvoorbeeld een extra brood of een extra zakje met confituurpotjes. Het valt hen eveneens op dat hoe langer iemand in de gevangenis zit, hoe beter de PBA's de gedetineerde kennen en hoe meer ze toelaten. Ander onderzoek toont dit gunstensysteem ook aan. PBA's en gedetineerden proberen op die manier tot een *modus vivendi* te komen met voordelen voor beide partijen (Crewe, 2011b: 456-457; Snacken et al., 2017: 299-300; Tournel & Kennes, 2011: 31; Tournel, 2015: 236). Ondanks het feit dat de PBA's soms iemand voortrekken, blijft het voor de respondenten wel duidelijk dat iedereen in de ogen van een PBA'er een gedetineerde blijft.

“Want iedereen is hier anders, maar iedereen voor hen is ook hetzelfde.” (respondent 7)

“Er zijn sommige mensen, die hier al een langere tijd verblijven, en met die hebben ze een betere band en die laten die meer toe dan iemand die nieuw is. Dus dan merk je wel degelijk het verschil.” (respondent 10)

²⁵ Art. 10 en art. 13, Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

De respondenten erkennen dat het beroep van PBA'er niet makkelijk is, maar stellen zich ook enkele vragen op vlak van hun eigen **veiligheid**. Zo getuigt een respondent dat er tijdens de wandeling geen enkele cipier (zichtbaar) aanwezig is en dat het soms lang duurt, voordat er iemand tussenkomt bij conflicten en problemen. Dit geeft hem een onveilig gevoel.

5. Hulpverlening in de gevangenis: Psychosociale Dienst - Justitieel Welzijnswerk

Over de **psychosociale dienst** (PSD) kan ik kort zijn: geen enkele respondent heeft een gesprek gehad met één van de medewerkers. Toch heeft de PSD een belangrijke onthaalfunctie: elke nieuw binnengekomen gedetineerde zou binnen de 48 uur of binnen de vier werkdagen op gesprek moeten komen (Storme & Boelaert, 2012: 263-264).

Later las ik op een flyer, die nieuwe gedetineerden krijgen in de wachtkamer, dat ze een gesprek krijgen met ofwel de PSD ofwel het **justitieel welzijnswerk** (JWW) (Gevangenis van X, n.d). Uit de gesprekken werd snel duidelijk dat deze laatste wel een eerste onthaalgesprek deed. Het onthaal vanuit het JWW vertrekt vanuit een proactieve aanpak, waarbij de trajectbegeleider bepaalde informatie en adviezen meegeeft. Tijdens dit eerste gesprek wordt er nog geen effectieve begeleiding opgestart (Van Campfort et al., 2009: Deel 1, 2, pp. 4-6). Dit werd ook duidelijk uit de interviews. Verschillende respondenten vertellen dat er niet echt sprake was van een echt gesprek: de medewerker van het JWW deed zijn/haar uitleg en zichzelf luisterden. Het gesprek ging op dat moment vooral over praktische hulp en over wat het JWW op dat moment voor de gedetineerden kon doen naar buiten toe. Daarnaast werd ook aangegeven welke mogelijkheden er zijn in de gevangenis, zoals bijvoorbeeld begeleiding van de VDAB en onderwijsvoorzieningen. Er werd eveneens aangegeven dat psychologische hulp mogelijk is.

Toch staan de meeste respondenten nogal twijfelachtig tegenover deze dienst(en) en de steun die ze van hen kunnen verwachten. Enkelen geven aan dat ze geen nood hebben aan een gesprek met professionele hulpverleners en dat ze eerder geneigd zijn om hun problemen te bespreken met familie en vrienden. Van zij, die wel aangeven een gesprek te willen, is één persoon al gestart met een begeleiding, terwijl anderen de boot afhouden en dus nog wat afwachten.

“Als het nodig is ja, maar ik denk dat ik meer nut heb aan dat uur bezoek, een goede vriend of zo dan dat ik met zo iemand zou praten.” (respondent 9)

“In het begin komen die dat wel allemaal vertellen, maar je ziet er daarna niets meer van.” (respondent 10)

6. Medegedetineerden

Het valt op dat veel respondenten zeggen dat ze verschillende medegedetineerden al kennen van buiten de gevangenis. Enkele onder hen zouden daarom graag met hun **vrienden/kennissen** op een cel zitten. De meest voorkomende reden hiervoor is dat ze graag met iemand op de cel zitten waarmee het klikt en die min of meer gelijkgezind is (zie ook eerder). Dit fenomeen komt ook terug in het onderzoek van Beyens en Boone (2013: 84-85, 131) in de PI Tilburg: een cel delen met een gelijkgezinde vergemakkelijkt het samenleven, net zoals met personen met gelijkaardige culturele achtergronden of personen die dezelfde taal spreken.

Een babbel begint vaak over iets stom, maar bij iemand waar de respondenten zich goed voelen, hebben sommigen het gevoel dat ze de mogelijkheid hebben om serieuze babbels te doen in plaats van enkel oppervlakkige gesprekken. Anderen hebben hier geen nood aan. Zij zijn van mening dat ze gewoon kunnen zeggen wat er scheelt, zonder dat daar een heel gesprek uit moet voortvloeien. Doordat gedetineerden elkaar leren kennen, worden er tijdens de wandeling **groepjes** gevormd. Deze bestaan uit personen, die elkaar kennen van zowel binnen als buiten de gevangensmuren. Binnen de muren is iedereen zagezegd gelijk, maar toch heeft iedereen bepaalde ideeën over de ander. Beyens en Boone (2013: 135, 138) ondervonden eveneens dat gedetineerden weinig onderling vertrouwen hebben en ze goed beseffen dat ze binnen de gevangenis beter geen vrienden maken.

“Nee, iedereen bekritiseert iedereen hier [...]. Iedereen heeft hier zijn vooroordelen. Iedereen vindt altijd dat iemand anders zijn misdaad erger is dan zijn eigen misdaad.”
(respondent 1)

“Want ik kom hier niet om vrienden te maken, ik kom hier gewoon om mijn tijd uit te zitten en naar buiten te gaan en het weer beter te maken.” (respondent 10)

Iedereen heeft dus zijn eigen groepje en niemand wordt volledig buitengesloten. Nochtans krijgen sommige geïnterviewden het gevoel dat anderen hen raar aankijken. Op de wandeling zorgt dit soms voor **confrontaties**, omdat gedetineerden indruk willen maken op elkaar. Er waren hierbij twee respondenten, die een volledig andere ervaring hadden met hun eerste keer op de wandeling (zie quotes van respondent 4 en 5). Naar een grotere cel verhuizen, is daarom voor sommigen een voordeel. Hierdoor kunnen ze namelijk in groep in plaats van alleen de wandeling op en dat geeft hen een geruststellend gevoel. Ondanks alles blijven ze op hun hoede en proberen ze niet te veel te vertellen (zie ook eerder).

“Ik ben altijd ook bij de groep gebleven voor het u eigen gemakkelijk te maken, dat je met die anderen niet te veel in verkeerd contact komt.” (respondent 3)

“Die kwamen mij uitlachen, omdat ik klein ben. En ze fixeren iemand en dat is meestal iemand dat nieuw is.” (respondent 4)

“Vriendelijk! Iedereen samen eigenlijk. [...] Ik denk niet dat er iemand mij zomaar komt beledigen of zo.” (respondent 5)

Medegedetineerden vormen eveneens een bron van **sociaal leren**. Ze leggen uit hoe de gevangenis werkt, door bijvoorbeeld te verduidelijken hoe de nieuwkomers zaken kunnen aanvragen via rapportbriefjes. Daarnaast stellen de gedetineerden onderling regels op om het leven op cel vlot te laten verlopen. De sfeer op een cel maken ze uiteraard zelf. Naast positieve stemming, is er een soms ook sprake van frustratie. Zeker bij gedetineerden die al langer opgesloten zitten in een kleine ruimte en/of zonder concrete vooruitzichten. Beyens en Boone (2013: 87) halen eveneens aan dat er afspraken worden gemaakt over de organisatie van het leven op een groepsceel.

“Je zit hier samen, dus je kunt beter samen leven dan alleen.” (respondent 7)

Verder geven verschillende respondenten aan dat de gevangenis **overvol** zit. Mensen die verdacht worden van kleine feiten zitten gemengd met veroordeelde daders, die een jarenlange gevangenisstraf hebben gekregen. Met andere woorden komen ze in contact met mensen die voor zwaardere feiten zitten dan zichzelf en hier staan de meesten nogal dubbel tegenover. Ook binnen de gevangenis worden er ‘feiten’ gepleegd. Gedetineerden maken onderling veel connecties, dus is het niet voor iedereen even simpel om volledig uit de criminaliteit te stappen. Zo getuigt een respondent dat er enorm veel **drugs** zijn binnen de gevangenis muren. Hij begrijpt niet dat de PBA's hier zo weinig aan doen, want hij is ervan overtuigd dat zij hier zeker van op de hoogte zijn. Het druggebruik is eveneens een grote bron van conflicten en frustraties, zowel bij zij die gebruiken als zij die er tegen zijn. Ook Snacken (2005: 324-326) beschrijft het effect dat druggebruik binnen de gevangenis kan hebben. Zij bespreekt problemen zoals afhankelijkheid, afpersing en geweld tussen gedetineerden.

“Voor mij is dit een fout en als ik hier buiten kom, is dat gedaan voor mij ook, maar er zijn hier mensen, dat is hun levenswerk. Die zijn hierbinnen ook met dinges bezig.” (respondent 1)

“Hier zitten mensen ook echt voor domme redenen, [...]” (respondent 5)

“En als je hoort waarvoor bepaalde mensen hier zitten op deze sectie, dan ga je daar niet graag rond willen lopen.” (respondent 10)

Hoofdstuk 4: Besluit

Dit empirisch onderzoek onderzocht de ervaringen van personen in voorlopige hechtenis. De verhalen van de tien respondenten werden samengevoegd op basis van elementen, die bij elk van hen terugkomen. Het valt op dat de bestaande literatuur, die zich vooral baseert op veroordeelden, grotendeels ook van toepassing is op beklaagden. Waar mogelijk, heb ik dan ook een link gelegd met de bestaande literatuur. Ik ben mij er eveneens van bewust dat dit onderzoek niet alle aspecten van een voorlopige hechtenis heeft aangehaald. Verder onderzoek omtrent deze materie is dan ook ten zeerste aan te raden.

Besluitend kan ik stellen dat het opvallend is dat, als het gaat over de politie, hun gedrag beduidend anders wordt omschreven dan dat van de PBA's. De arrestatie door de politie verloopt in veel gevallen nogal ruig en soms zelfs met overdreven geweld. Ondanks dat verdachten tijdens het verhoor recht hebben op bijstand van een advocaat naar keuze, kreeg niet iedere geïnterviewde de kans om een advocaat te spreken. Het doorbrengen van een nacht in de politiecel is voor veel van de respondenten enorm zwaar, vooral omdat er weinig echte slaap aan te pas komt. Daarbij komt dat men 's morgensvroeg wordt overgeplaatst naar het cellencomplex van het justitiepaleis, dat op veel vlakken erger is dan een politiecel.

Uit de verhalen van de gedetineerden kan ik opmaken dat de cellen in de kelder van het justitiepaleis vuil en koud zijn. Verdachten worden er verplicht uren te wachten voor ze op gesprek kunnen met de onderzoeksrechter. Tijdens dit gesprek krijgt niet iedereen de mogelijkheid om zijn kant van het verhaal te laten horen. Elke respondent had een advocaat ter beschikking, maar niet iedereen heeft deze vooraf kunnen spreken. De onderzoeksrechter houdt - volgens de respondenten - weinig rekening met hun ideeën en gevoelens. Hij vormt zijn eigen idee, doet zijn uitspraak op een kille manier en verdachten krijgen niet meer de mogelijkheid om voor zichzelf op te komen. De criteria met betrekking tot hun aanhouding zijn dan ook niet voor iedereen even duidelijk. Elke verdachte in dit onderzoek verliet het kantoor van de onderzoeksrechter dan ook met een onaangenaam gevoel.

Het derde deel over het intreden in de gevangenis werd geanalyseerd op basis van zes thema's. Het bad wordt voornamelijk gekenmerkt door 'wachten'. Binnenkomers krijgen een *starter pack* toegewezen met onder andere hun gevangenskledij, een brochure over de regels en een zakje met confituur en suiker. Het recht om eigen kledij te dragen, wordt in de gevangenis nog niet in uitvoering gebracht. Wat opvalt is dat de meningen omtrent het dragen van gevangenskledij enorm verdeeld zijn en dat sommige antwoorden zich bevinden op de uiteinden van een continuüm.

Een belangrijk aspect binnen het leven in de gevangenis, is het regime dat wordt gehanteerd. Alles gebeurt via rapportbriefjes, dat bij verschillende gedetineerden voor frustraties zorgt,

daar ze soms enkele dagen moeten wachten op een antwoord. Het voorstel van een geïnterviewde om internet hiervoor te gebruiken, lijkt een oplossing, al zal dit eerst een grote investering vragen. Privacy blijft voor iedereen een moeilijk punt. Gedetineerden op grote cellen stellen regels op met betrekking tot het gebruik van sanitair en kantine materiaal. Toch lijken gedetineerden op een tweepersoonscel het moeilijker te hebben met het gebruik van het toilet, aangezien dit zichtbaar in hun cel staat. Wat mij eveneens verwondert, is dat ondanks het recht op dagelijks bezoek, sommige respondenten liever geen bezoek ontvangen.

Een volgend punt waar veel gedetineerden het moeilijk mee hebben, is hun daginvulling. Naast de dagelijkse wandeling, is er volgens de geïnterviewden weinig te doen, behalve slapen en tv-kijken. Ik stel me hierbij de vraag waaraan dit zou kunnen liggen: is er zo weinig aanbod in de gevangenis? Of zijn de respondenten hier niet (voldoende) van op de hoogte? Of doen ze er geen beroep op, omdat het hen niet interesseert? Of zijn er enkel voor personen in voorlopige hechtenis minder mogelijkheden, daar hun tijd in de gevangenis nog onbepaald is? Dit zijn zeker vragen die men kan opnemen in verder onderzoek. De abrupte overgang en de aanpassing van buiten naar binnen verloopt voor iedereen moeizaam. Gedetineerden stellen zich vragen over praktische problemen, maar denken ook na over hun toekomst. Gevoelens zoals onzekerheid, verdriet en stress worden over het algemeen verdrongen. Slechts een kleine groep respondenten praat hierover met celgenoten. Verder komen ook de *pains of imprisonment*, die Sykes in de jaren '70 beschreef, aan bod.

De relatie tussen PBA's en gedetineerden speelt een grote rol om het leven in een gevangenis vol te houden. Respect vormt hierbij de basis. Verder wordt duidelijk dat niet elke PBA'er de gedetineerden op dezelfde manier behandelt. Verschillen zitten voornamelijk in de manier waarop PBA's de gedetineerden, die reeds langere tijd zitten, behandelen tegenover de nieuwkomers. Ondanks de overwegend positieve ervaringen van de respondenten, geven ze aan het gevoel te hebben dat ze één van de zovelen zijn.

Geen enkele respondent heeft een gesprek gehad met de PSD, ondanks de onthaalfunctie van deze dienst. Het gesprek werd in zeker mate overgenomen door medewerkers van het JWW. Toch geven respondenten aan dat dit naar hun gevoel geen echt gesprek was, omdat het voornamelijk om praktische zaken ging.

Als laatste punt zijn er de medegedetineerden. Velen kennen elkaar van buiten de gevangensmuren. Groepjesvorming is bijgevolg onvermijdelijk, wat soms leidt tot vooroordelen en confrontaties met anderen. Medegedetineerden zijn eveneens belangrijk om te leren hoe de gevangenis ineen zit. De combinatie van verdachten en langgestraften, geeft sommige gedetineerden een ambigu gevoel op vlak van veiligheid.

De beleving van een eerste intrede in de gevangenis: een conclusie

Voorlopig gehechten of beklaagden vormen een speciale groep binnen de gevangenis, aangezien deze gedetineerden nog niet veroordeeld zijn en hun schuld dus nog niet bewezen is. Ook zij ondervinden verschillende problemen en moeilijkheden, die te maken hebben met en/of het gevolg zijn van hun detentie. Literatuur over detentiebeleving legt echter vaak de nadruk op veroordeelden, waardoor ik ben gaan kijken in welke mate dit ook toegepast kon worden op beklaagden. Deze masterproef behandelt daarom ook de vraag hoe personen in voorlopige hechtenis het proces met betrekking tot hun intrede in de gevangenis ervaren. Daaruit volgden drie deelvragen met betrekking tot de ervaringen met de arrestatie door de politie, de aanhouding door de onderzoeksrechter en de indrukken die ze krijgen van de betreffende gevangenis.

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag werden tien interviews afgenomen met gedetineerden uit een Vlaamse gevangenis. Onderzoek doen in de gevangenis is niet evident. Verschillende actoren spelen hierin mee. Ten eerste, ikzelf. Als beginnend onderzoeker is het niet eenvoudig om objectief interviews af te nemen en om geen suggestieve vragen te stellen. Dit heb ik proberen op te lossen door de respondenten telkens een concreet voorbeeld te laten geven van hun eigen situatie. Ten tweede was ik in dit onderzoek volledig afhankelijk van de vrijwilligheid van de respondenten. Als student was ik niet in de mogelijkheid om hen iets te bieden in ruil voor hun medewerking. Dit zou een reden kunnen zijn voor de uitval van kandidaat-respondenten, die niet wilden deelnemen aan het onderzoek. Een derde belangrijke speler is de gevangenisdirecteur. De adviseur-directeur van de gevangenis vormde steeds een tussenschakel in het contact met de gedetineerden en was dus op de hoogte van alle kandidaten. Het is daarom enorm belangrijk om de anonimiteit van de deelnemende respondenten te beschermen. Ik ben er mij van bewust dat ik in dit onderzoek niet alle aspecten van een voorlopige hechtenis heb kunnen aankaarten. Verder onderzoek naar deze materie is dan ook ten zeerste aan te raden.

Elke respondent/gedetineerde heeft dezelfde procedures moeten doorlopen en kwam in contact met dezelfde soort penale actoren. Er zijn daarom verschillende gemeenschappelijke thema's vooropgesteld, die in elk interview werden besproken. Toch hebben de tien respondenten elk hun eigen verhaal verteld. Hierbij waren er dus geen juiste of foute antwoorden: de respondenten zelf zijn deskundige in hun situatie. Ik vond het dan ook zeer interessant om te horen waar de gelijkenissen en de verschillen precies zaten. Het werd meteen duidelijk dat ze niet allemaal in dezelfde mate de effecten van een opsluiting ervaren.

Na het beschrijven van de belangrijkste resultaten, zal ik mogelijke oplossingen suggereren voor enkele klachten van de respondenten en aanbevelingen doen voor verder onderzoek.

Belangrijkste resultaten uit het onderzoek

De ervaringen met betrekking tot de arrestatie door de politie zijn over het algemeen niet zo positief. Opvallend is dat verschillende respondenten aangeven dat ze werden gearresteerd door erg veel politiemensen en dat dit er dan bruut aan toe kan gaan. Arrestanten krijgen weinig tot geen uitleg van de politie over wat hen te wachten staat, terwijl hun huis wordt doorzocht en terwijl ze nadien worden overgebracht naar het politiebureau. Het doorbrengen van een nacht in de politiecel is voor velen enorm zwaar, vooral omdat er weinig echte slaap aan te pas komt en omdat er al erg vroeg een transfer plaatsvindt naar het cellencomplex van justitie.

Verdachten worden verplicht uren te wachten in een vuile en koude cel, voor ze op gesprek kunnen gaan met de onderzoeksrechter. Men kan zich hierbij afvragen waarom verdachten zo vroeg overgebracht worden van het politiebureau naar het cellencomplex van het justitiehuis, waar er niets te doen is. De respondenten zijn het met elkaar eens als het gaat over het gedrag van de onderzoeksrechter tijdens hun gesprek: men vindt de onderzoeksrechter kil in zijn beoordeling, men vindt dat hij geen rekening houdt met hun kant van het verhaal en dat hij hun woorden soms verdraait om tegen hen te gebruiken. Ik kan dus stellen dat verdachten het bureau van de onderzoeksrechter verlaten met een onaangenaam gevoel, waarbij teleurstelling, verontwaardiging, ongeloof en schaamte zeker meespelen.

De derde deelvraag met betrekking tot de ervaringen met het leven in de gevangenis werd bevraagd en geanalyseerd aan de hand van zes thema's: het bad, het regime, eigen gevoelens en gedachten, de penitentiair bewakingsassistenten, hulpverlening binnen de gevangenis en de medege-detineerden. Ik wil hierbij focussen op de zaken, die mij opvielen doordat ze bijvoorbeeld anders zijn dan dat ik had verwacht vanuit de literatuur. Ik kan alvast mededelen dat de bekende theorieën over het gevangeniswezen vandaag nog steeds van toepassing zijn binnen deze Vlaamse gevangenis. Sykes (1970) beschrijft de *five pains of imprisonment*, die tijdens de interviews allemaal aan bod zijn gekomen. Goffman (1961) beschrijft het proces van *role stripping* en ook dit werd besproken.

Over dit proces van *role stripping*: gedetineerden krijgen in hun *starter pack* een standaardtenue, die ze moeten dragen, omdat ze hun eigen persoonlijke spullen moeten afgeven. Ze verliezen hierdoor een groot deel van hun eigen identiteit, waardoor ik had verwacht dat het dragen van deze kledij lastig zou zijn voor hen. De gevangenskledij is versleten, heeft vlekken die er niet uitgaan en is dus duidelijk (af)gedragen. Toch geeft het merendeel van de respondenten aan dat ze hier weinig problemen mee hebben: ze zien het op tv en vinden het normaal. Belangrijk om mee te geven, is dat er ook respondenten zijn die duidelijk aangeven dat ze het dragen van deze kledij wel moeilijk vinden.

Verder is geld belangrijk om te kunnen (over)leven in de gevangenis, zeker voor iemand die in een aanvangsperiode zit. Velen bevinden zich op dit vlak in een onzekere situatie. Zij die weinig geld op zak hebben tijdens hun arrestatie, moeten wachten tot hun geld wordt gestort. Dit duurt echter enkele dagen. Tot dan is het voor hen bijna niet mogelijk om mensen te verwittigen, zaken te regelen of iets in de kantine te kopen, omdat het voorschot dat ze krijgen vanuit de gevangenis volgens hen veel te laag is.

Eerder onderzoek toonde al aan dat tijd verdrijven en het gebrek aan bewegingsmogelijkheden grote problemen zijn bij gedetineerden (Jewkes, 2002; Vandebosch, 2002). Ook binnen deze gevangenis is 'wachten' het kernwoord. Elke respondent geeft aan dat hij de dag zo snel mogelijk rond willen hebben. Het gebrek aan activiteiten heeft een negatieve invloed op hun persoonlijke ontwikkeling en welzijn. Stilstaan bij wat er allemaal zou kunnen gebeuren, zorgt ervoor dat ze gek worden en zichzelf verliezen in de situatie. Respondenten geven aan dat ze zich vervelen, dat ze bezig willen zijn en dat ze nood hebben aan beweging.

Het werd tijdens de interviews al snel duidelijk dat vrienden maken in de gevangenis voor de meeste respondenten geen optie is. Toch verbaasde het me hoe erg sommigen zich in zichzelf terugtrekken, anderen uit de weg gaan en niet spreken over wat ze meemaken. Onderzoek van onder andere Beyens en Boone (2013) toonde eerder ook al aan dat gedetineerden weinig onderling vertrouwen hebben. Ze dragen een masker om hun emoties te verbergen, bijten op hun tanden en proberen er het beste van te maken. Echter, de eerste uren, nachten en zelfs dagen en soms weken in de gevangenis worden gekenmerkt door stress, onwetendheid, paniek en verdriet. Volhouden doen ze door niet na te denken, een knop om te draaien en hun gevoelens weg te duwen. De ervaringen over het leven in een groepsceel zijn dan ook erg uiteenlopend. Enerzijds zijn er gedetineerden, die dit leuk vinden. Tijd doorbrengen met anderen kan ervoor zorgen dat de dag sneller voorbij gaat. Anderzijds zijn er respondenten die zich onveilig voelen. Het onveiligheidsgevoel is sowieso het grootst bij zij, die net aankomen in de gevangenis (Sykes, 1970; Vandebosch, 2002). Daarnaast zorgt het gebrek aan privacy op deze cellen ervoor dat ze nergens kunnen 'ontsnappen' en constant geconfronteerd worden met anderen.

Vanuit de literatuur kreeg ik het idee dat de PBA's een grote rol vervullen in de detentiebeleving (zie o.a.: Arnold, 2005; Coyle, 2005; Liebling, 2000; Liebling et al., 2011). Daarom heb ik hier ook lang bij stil gestaan in de literatuurstudie. Toch kwam dit naar mijn gevoel tijdens de interviews minder aan bod dan dat ik had verwacht. De mogelijkheid bestaat natuurlijk dat ik niet voldoende heb doorgevraagd. Over het algemeen hebben de respondenten goede ervaringen met het gevangenis personeel. Een eerlijke behandeling, het geven van uitleg bij beslissingen en het vervullen van beloften zorgen ervoor dat gedetineerden een PBA'er bestempelen als een goede PBA'er. Deze zaken werden door Skogan en Frydl (2004)

beschreven als elementen van procedurele eerlijkheid (Tyler, 2011). Toch zijn er ook verschillen merkbaar tussen de PBA's van verschillende afdelingen binnen deze gevangenis (zie o.a.: Tournel, 2015). Gedetineerden leren al snel aan wie ze iets kunnen vragen, wie er tijd voor hen wil vrij maken en met wie ze al eens een grapje kunnen maken. Ik kan dus stellen dat de PBA's hoger scoren op procedurele dan op distributieve eerlijkheid. Met andere woorden: niet iedereen wordt op dezelfde manier behandeld. De gedetineerden op de bovenverdieping krijgen namelijk meer mogelijkheden tot het opbouwen van een relatie met de PBA's, waardoor ze ook meer mogelijkheden krijgen tot een betere band en bijkomende voordelen in de vorm van bepaalde gunsten (Crewe, 2011b).

Een laatste opmerkelijk punt uit de interviews is dat geen enkele gedetineerde de PSD heeft gesproken, maar wel kort het JWW. De rol van deze diensten binnen de aanvangsperiode blijkt dus eveneens beperkter dan dat de literatuur deed uitschijnen (Storme & Boelaert, 2012; Ouald Chaib, 2005; Van Campfort et al., 2009). Het gevaar waarvoor Decoene (2017: 589) waarschuwt, namelijk dat de aandacht in een gevangenis voor zowel veroordeelden als beklaagden vooral naar de eerste groep gaat, lijkt zich in deze gevangenis voor te doen. Als verdachten zelf niet aangeven dat ze op gesprek willen, is de kans klein dat dit gebeurt.

Mogelijke oplossingen en aanbevelingen

Samen met de respondenten heb ik tijdens de interviews gereflecteerd over mogelijke oplossingen voor enkele ongemakken, die ze nu ondervinden. Enkele van de aangehaalde minpunten zijn volgens mij met wat goede wil van zowel gedetineerden als gevangenis op te lossen. Om het verlies aan identiteit (deels) tegen te gaan, zou het een oplossing kunnen zijn om eigen kledij te dragen in de cel, maar een vorm van herkenning, zoals een fluohesje, buiten de cel (bijvoorbeeld tijdens de wandeling of het bezoek). Deze mogelijkheid wordt ook aangehaald in artikel 43, §3 van de Basiswet (2005). Verder werkt de gevangenis reeds met een leensysteem. Daarom lijkt het mij een simpele oplossing om het voorschot te verhogen, aangezien de gedetineerden dit sowieso moeten terugbetalen. Zij, die er nood aan hebben, krijgen op die manier de mogelijkheid om extra zaken aan te kopen. Ik denk hierbij vooral aan de gedetineerden, die getuigden over hun allergie of voedingsintolerantie.

Andere klachten zijn moeilijker op te lossen, zoals het meerdere keren luchten per dag, voldoende tijdsbesteding en de overbevolking. Hier botsen we op de gekende problemen: het tekort aan financiële middelen en personeel. De behoefte aan een aangepaste en modernere, gevangenis werd eveneens duidelijk. Is het wel verstandig om beklaagden en veroordeelden bij elkaar te zetten? Respondenten geven namelijk aan dat dit voor een slechte invloed en een onveilig gevoel kan zorgen.

Verder wil ik ook nog enkele aanbevelingen doen voor verder onderzoek, aangezien er binnen dit onderzoek enkel werd geluisterd naar de kant van de gedetineerden. Hiervoor werd bewust gekozen om hen een stem te geven, maar toch kan het ook interessant zijn om andere penale actoren aan het woord te laten. Ik denk hierbij het volgende:

- Wat krijgt de politie als orders bij het arresteren van een verdachte? Krijgen ze speciale trainingen hiervoor? Wat gaat er om in het hoofd van de onderzoeksrechter tijdens het verhoren van verdachten? Hoe ervaren zij het om binnen 24 uur te moeten beslissen over iemands toekomst? Hoe beleven de PBA's in een arresthuis de gedetineerden? Ervaren zij een verschil tussen beklaagden en veroordeelden?

- Respondenten geven aan dat ze te weinig te doen hebben om hun tijd zinvol door te brengen. Verder onderzoek zou zich daarom kunnen richten op mogelijke oorzaken van het tekort aan "actief bezig zijn", zoals onder andere het aanbod aan activiteiten in de gevangenis, de kennis van de gedetineerden omtrent dit aanbod en de interesse van de gedetineerden in dit aanbod.

- Enkele respondenten vertellen dat ze geen nood hebben aan een gesprek met professionele hulpverleners en dat ze eerder geneigd zijn om hun problemen te bespreken met familie en vrienden. Een specifieke reden is hiervoor niet gegeven. Ander onderzoek zou daarom kunnen nagaan hoe beklaagden het onthaalgesprek hebben ervaren, hoe de boodschap van deze diensten bij hen overkomt en waarom ze er al dan niet een beroep op willen doen.

De onderzoeksvraag van deze masterproef luidde: *"Hoe ervaren personen in voorlopige hechtenis het proces met betrekking tot hun intrede in de gevangenis?"*. Al bij al komt het gevangeniswezen er volgens de respondenten niet al te negatief uit, in tegenstelling tot de houding van de politie en de onderzoeksrechter. Belangrijk binnen een juridische context en dat spreekt vanzelf volgens mij, is dat wie respect vraagt ook anderen moet respecteren. Laat het evenwel net hier zijn dat het schoentje soms wringt.

Na analyse van de resultaten, kan ik eveneens voorzichtig besluiten dat in veel gevallen de bestaande literatuur over veroordeelden uitgebreid kan worden naar de groep van beklaagden. De ervaringen van personen in voorlopige hechtenis lijken weinig of niet te verschillen van de ervaringen van veroordeelden. Hierdoor zou men zich de vraag kunnen stellen, waar net het verschil zit tussen de ervaringen van een beklaagde en die van een veroordeelde. Om hierin nuances te ontdekken, is verder onderzoek nodig. De detentiebeleving bij beklaagden vormt binnen onderzoek naar het gevangeniswezen namelijk een nog redelijk onbekend terrein.

Referentielijst

Wetenschappelijke bronnen

- Arnold, H. (2005). The effects of prison work. In A. Liebling & S. Maruna (Eds.), *The effects of Imprisonment* (pp. 391-420). Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Arnold, H., Liebling, A. & Tait, S. (2007). Prison officers and prison culture. In Y. Jewkes (Ed.), *Handbook on Prisons* (pp. 471-495). Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Beetham, D. (2013). *The Legitimation of Power* (2nd Edition). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Beyens, K. (2015). PrisonCloud. Een ICT platform voor Belgische gevangenen. *Panopticon*, 36 (2), 122-126.
- Beyens, K. & Boone, M. (2013). *'Zeg maar Henk tegen de chef': Ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Beyens, K., Gilbert, E. & Devresse, M. S. (2012). Architecturale behoeften van gevangenisbewoners en -gebruikers. *Fatik*, (133), 5-16.
- Beyens, K., Kennes, P. & Tournel, H. (2016). Mijnwerkers of ontdekkingsreizigers? Het kwalitatieve interview. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.) *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp. 187-222). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Blommaert, J. & Verfaillie, K. (2016). Discoursanalyse. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pg. 321-347). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Burssens, D., Tange, C. & Maes, E. (2015). *Op zoek naar determinanten van de toepassing en de duur van de voorlopige hechtenis. À la recherche de déterminants du recours à la détention préventive et de sa durée*. Brussel: Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie.
- Cambré, B. & Waege, H. (2013). Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews. In J. Billiet & H. Waege (Eds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek* (pp. 315-342). Berchem: Uitgeverij De Boeck.
- Chantraine, G. (2004). *Par-delà les murs. Expériences et trajectoires en maison d'arrêt*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Coyle, A. (2005). *Understanding prisons: Keys issues in policy and practice*. Berkshire: Open University Press.
- Crewe, B. (2011a). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society*, 13 (5), 509-229. DOI: 10.1177/1462474511422172

- Crewe, B. (2011b). Soft power in prison: Implications for staff– prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8 (6), 455-468. DOI: 10.1177/1477370811413805
- Decoene, S. (2017). De Psychosociale Dienst. Op zoek naar een rehabilitatief project. In K. Beyens & S. Snacken (Eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief* (pp. 583-602). Antwerpen: Maklu.
- Decorte, T. (2016). Kwalitatieve data-analyse. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp. 463-512). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Franssens, M., Put, J. & Deklerck, J. (2010). *Het beleid van de jeugdmagistraat*. Leuven: Universitaire Pers.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Londen: Penguin Books.
- Harvey, J. (2005). Crossing the boundary: the transition of young adults into prison. In A. Liebling & S. Maruna (Eds.), *The Effects of Imprisonment* (pp. 232-254). Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Hinds, L. (2007). Building police-youth relationships: the importance of procedural justice. *Youth justice*, 7 (3), 195-209. DOI: 10.1177/1473225407082510
- Jewkes, Y. (2002). *Captive Audience: Media, masculinity and power in prisons*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Jewkes, Y. & Johnston, H. (2009). 'Cavemen in an Era of Speed-of-Light Technology': Historical and Contemporary Perspectives on Communication within Prisons. *The Howard Journal*, 48 (2), 132–143. DOI: 10.1111/j.1468-2311.2009.00559.x
- Knight, V. (2015). Some observations on the digital landscape of prisons today. *Prison Service Journal*, (220), 3-9.
- Knight, V. & Van De Steene, S. (2017). Digitalizing the prison: The light and dark future. *Prison Service Journal*, (231), 22-30.
- Kraus, J. (1978). Remand in custody as a deterrent in juvenile jurisdiction. *British Journal of Criminology*, 18 (3), 285-289.
- Liebling, A. (2000). Prison officers, policing and the use of discretion. *Theoretical Criminology*, 4 (3), 333-357.
- Liebling, A. (2011). Distinctions and distinctiveness in the work of prison officers: Legitimacy and authority revisited. *European Journal of Criminology*, 8 (6), 484-499. DOI: 10.1177/1477370811413807

- Liebling, A. & Ludlow, A. (2016). Suicide, distress and the quality of prison life. In Y. Jewkes, B. Crewe & J. Bennett (Eds.), *Handbook on prisons* (pp. 224-245). Londen: Routledge.
- Liebling, A., Price, D. & Shefer, G. (2011). *The Prison Officer* (2nd edition). Oxon: Willan Publishing.
- Maes, E. & Jonckheere, A. (2017). Quo vadis? Dilemma's rond alternatieven voor voorlopige hechtenis. *Panopticon*, 38 (6), 401-411.
- Maes, E., Jonckheere, A., Deblock, M. & Hovine, M. (2016). *DETOUR – Towards Pre-trial Detention as Ultima Ratio*. Geraadpleegd op 05/04/2016 via <https://nicc.fgov.be>
- Maes, E., Mine, B., De Man, C. & Van Brakel, R. (2011). Naar elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis? Waarom de invoering ervan, vanuit het oogpunt van een vermindering van de gevangenispopulatie, misschien toch niet meteen de meest aangewezen strategie is. *Fatik: Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen*, 29 (129), 6-14.
- Maesschalck, J. (2016). Methodologische kwaliteit in het kwalitatief onderzoek. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp. 131-160). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Moerings, M., Boone, M., & Franken, A.A. (2008). *Meningen van gedetineerden – Vijftig jaar later*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Molleman, T., Leeuw, F. L. & Bogaerts, S. (2012). Bejegeningstijl en ervaren detentieomstandigheden. *Sancties: Tijdschrift over straffen en maatregelen*, 5, 242-249.
- Mortelmans, D. (2016). Het kwalitatief onderzoeksdesign. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp.81-130). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Murphy, K. & Gaylor, A. (2010). *Policing youth: Can procedural justice nurture youth cooperation with police?*. Deakin: Alfred Deakin Research Institute – University.
- Ouald Chaib, L. (2005). Ook ten dienste van gedetineerden?. *Alert*, 31(2), 60-68.
- Schliehe, A., Mjåland, K. & Laursen, J. (2017). *The pains of prison entry – spaces and practices of entering custody in the UK and Norway*. Presentation at the 2nd International Carceral Geography Conference, Birmingham. Geraadpleegd op 11/07/2018 via <https://carceralgeography.com>
- Skogan, W. G. & Frydl, K. (2004). *Fairness and Effectiveness in Policing: The Evidence*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Snacken, S. (2005). Forms of violence and regimes in prison: report of research in Belgian prisons. In A. Liebling & S. Maruna (Eds.), *The effects of imprisonment* (pp. 306-339). Cullompton, Devon: Willan Publishing.

- Snacken, S., Casier, I. & Devynck, C. (2017). Psychologische gevolgen van vrijheidsberoving voor gedetineerden. In K. Beyens & S. Snacken (Eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief* (pp. 295-321). Antwerpen: Maklu.
- Staring, R. & van Swaaningen, R. (2016). Kwalitatief onderzoek en criminologische theorie. Over de relatie tussen theorie, onderzoeksvragen en methode. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp. 33-80). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Storme, I. (2008). De eigenheid van het werken binnen de psychosociale dienst van de gevangenen. In F. Declercq (Ed.), *Seksuele, geweld- en levensdelicten. Psychopathologie van daders* (pp. 237-277). Leuven: Acco.
- Storme, I. & Boelaert, A. (2012). De Psychosociale Dienst. In R. Roose, F. Vander Laenen, I. Aertsen & L. van Garsse (Eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk: ontwikkeling, beleid, organisatie & praktijk* (pp. 259-283). Gent: Academia Press.
- Sykes, G. M. (1970). *The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tait, S. (2011). A typology of prison officer approaches to care. *European Journal of Criminology*, 8 (6), 440-454. DOI: 10.1177/1477370811413804
- Tankebe, J. (2012). Viewing things differently: The dimensions of public perceptions of police legitimacy. *Criminology*, 51 (1), 103-135. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2012.00291.x
- Tournel, H. (2015). *De gevangenisbewaarder. Het professioneel leven in beeld*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- Tournel, H. & Kennes, P. (2011). De dilemma's van dynamische veiligheid voor bewaarders. *Panopticon*, 32 (3), 21-36.
- Tyler, T. R. (2006). *Why do people obey the law?* (Afterword). Princeton, New Jersey/Oxford: Princeton University Press.
- Tyler, T. R. (2011). Trust and legitimacy: Policing in the USA and Europe. *European Journal of Criminology*, 8 (4), 254-266. DOI: 10.1177/1477370811411462
- Vandebosch, H. (2002). De invloed van persoonlijke achtergrondkenmerken en gevangenisfactoren op de probleemervaring en de aanpassingswijze van Nederlandstalige veroordeelden: een studie in vijf Vlaamse strafinrichtingen. *Panopticon*, 23 (1), 22-43.
- Vandenbroucke, M. (2005). De opdrachten en de methodologie van de Psychosociale Dienst, F.O.D. Justitie, Directoraat-Generaal uitvoering van Straffen en Maatregelen. *Panopticon*, 26 (1), 81-91.

Vander Laenen, F. & O’Gorman, A. (2016). Ethische aspecten van het kwalitatief onderzoek. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp. 555-586). Leuven: Uitgeverij Acco.

van Gemert, F. (2016). Biografie en levensverhaal. In T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pg. 349-378). Leuven: Uitgeverij Acco.

Vanhout, W. (2012). Het beleid in de Psychosociale Dienst. In R. Roose, F. Vander Laenen, I. Aertsen & L. van Garsse (Eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk: ontwikkeling, beleid, organisatie & praktijk* (pp. 125-136). Gent: Academia Press.

Verwee, I. & Demarée, C. (2016). De relatie bevolking – politie. In S. De Kimpe (ed.). *Polititionele organisatie en politiebeleid* [onuitgegeven cursusmateriaal]. Geraadpleegd op 05/11/2017 via <https://pointcarre.vub.ac.be>

Zedner, L. (2016). Penal subversions: When is a punishment not punishment, who decides and on what grounds?. *Theoretical Criminology*, 20 (1), 3-20. DOI: 10.1177/1362480615598830

Niet-wetenschappelijke bronnen

Belgische Federale Overheidsdiensten (2017). *Gevangenis van X*. Geraadpleegd op 04/09/2017 via <https://justitie.belgium.be>

Bergeron, J. (2017). *Verslag over penitentiaire systemen en de omstandigheden in de gevangenis (2015/2062(INI))*. Europees Parlement.

de Waal, H. (2011). *Halve lucht. Hoe een AIVD’er door de eigen dienst werd veroordeeld*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Dienst Justitiële Inrichtingen (2016). *Laatste vier Belgische gedetineerden vertrokken uit PI Tilburg*. Geraadpleegd op 29/07/2018 via <https://www.dji.nl>

e-BO Enterprises (n.d.). *PrisonCloud*. Geraadpleegd op 26/06/2018 via <https://www.ebo-enterprises.com>

ECWS (2003). Procesevaluatie van het implementatieproces van het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden [eindrapport]. In L. Ouald Chaib (2005). Ook ten dienste van gedetineerden?. *Alert*, 31(2), 60-68.

European Commission (2011). *Strengthening mutual trust in the European judicial area – A Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of detention*. Brussels: Europese commissie.

Gevangenis van X (n.d.). *Wegwijzer voor je inschrijving* (folder).

Programma MGW (2009). *Strategisch kader Modernisering Gevangeniswezen*. Den Haag: Dienst Justitiële Inrichtingen.

Strategisch plan (2015). *Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden*. Geraadpleegd op 15/09/2017 via <https://www.departementwvg.be>

Van Campfort, S., Demeersman T. & Nuyts, K. (2009). *Hulpverlening in detentiecontext: Methodisch kader voor trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk*. Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.

Juridische bronnen

Ministeriële omzendbrief nr. ET/SE n°3 (2014). Bevel tot aanhouding uitgevoerd onder elektronisch toezicht. Geraadpleegd op 05/04/2018 via <http://www.ordeexpress.be>

Wet 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis, *BS* 14 augustus 1990.

Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *BS* 1 februari 2005.

Wet 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, *BS* 15 juni 2006.

Wet 21 november 2016 betreffende bepaalde rechten van personen die worden verhoord, *BS* 24 november 2016

Bijlagen

Bijlage 1: Topiclijst (NL)

DEMOGRAFISCHE GEGEVENS

- voornaam (omzetten in nummer of initialen)
- leeftijd
- woonplaats
- beroep
- gezinssamenstelling
- feit(en) (moet niet, mag wel als ze dit willen)
- hoe lang in gevangenis op dit moment

ARRESTATIE DOOR DE POLITIE

- 1^e confrontatie met vrijheidsberoving:
 - omstandigheden: waar (thuis, straat, werk) en op welk moment? (vb: bijzijn familie)
 - gedrag van de politie → gedrag, behandeling, wat doen ze, wat zeggen ze?
 - gedrag van de verdachte → shock of zien aankomen?
- transport (politie en gevangenis): alleen of met anderen? Omstandigheden? (materiële staat v/d bus)
- contact met advocaat: wanneer, hoe lang, tijdens verhoor aanwezig? Pro deo advocaat of eigen?
- verloop van het verhoor: hoeveel inspecteurs/rechercheurs, hoe lang, wat voor ruimte?
- nacht in de politiecel doorgebracht?
 - basisbehoeften: bad, bed, brood
 - contact met familieleden

AANHOUDING DOOR DE ONDERZOEKSRECHTER

- criteria m.b.t. aanhouding: correctionele gevangenisstraf van minstens één jaar, noodzakelijk voor OO + recidivegevaar, onttrekkingsgevaar, collusiegevaar of gevaar voor het verduisteren van bewijzen
 - is men hiervan op de hoogte? zo ja, welke zijn van toepassing?
- contact met advocaat: wanneer, hoe lang, tijdens verhoor aanwezig?
- verloop van het verhoor:
 - aangeven dat VH een mogelijkheid is + eigen idee over VH?
 - GPS als alternatief aan bod gekomen?
 - heeft de advocaat alternatieven gevraagd
- gevoel na aanhouding
 - shock, schaamte, schuld? → hoe gaat men hiermee om op dat moment?
 - contact met familieleden: wanneer en hoe lang?

INTREDE IN DE GEVANGENIS: VOORLOPIGE HECHTENIS

Intrede = zogenaamde "bad"

- wat waren de verwachtingen voor de intrede ⇔ wat is er juist gebeurd?
- hoe werd dit ervaren? vielen er zaken op? (indruk over sfeer en stemming)
- fouilleren: door wie (1 PBA aanwezig of meerdere)? hoe werd dit ervaren?
- 'role stripping' → mortificatieprocessen:
 - eigen kleren inleveren?
 - persoonlijke spullen afgeven?
 - hoe wordt men aangesproken?
- toelichting over regels en mogelijkheden binnen de gevangenis gekregen?
 - hoe (mondeling/schriftelijk) en door wie?

Vb: psychosociale ondersteuning, mogelijkheid tot bijscholing, mogelijkheid tot uitvoeren van bepaalde taken, werk in de gevangenis, ontspanning

- wat was het ergste aan dit proces ⇔ zijn er ook positieve elementen?
 - wat kan er verbeterd worden? alternatieven?

Regime in VH (Basiswet)

- samenstelling van de cel: aantal personen, douche/wc, bureau aanwezig?
- bezoek en contacten met de buitenwereld: dagelijks (= basisrecht), met wie, aanvraagprocedure?
- eten: wat, hoeveel, aangepast aan specifieke noden?
- hoe vullen ze hun dagen? → idee van doelloos tijd doorbrengen en wachten?

Eigen gedachten en gevoelens

- overgang van buiten naar binnen → aanpassen aan het leven in de gevangenis
- pains of imprisonment = vrijheid, veiligheid, normale relaties, goederen/diensten & autonomie
 - wat wordt er het meeste gemist?
 - geconfronteerd met zichzelf? harder en/of 'afgestompt' geworden?
 - hoe gaat men om met gevoelens van schuld en schaamte?
 - hoe gaat men om met stress?
 - hoe gaat men om met onzekerheid?
- kan men met iemand hierover praten? Zo ja, met wie?
- waar putten ze kracht uit om door te gaan?
- toekomstperspectieven en wensen?

Penitentiair bewakingsassistenten: ervaringen en relaties mbt legitimiteit (= aanvaarden van gezag)

- distributieve eerlijkheid: idee dat iedereen op dezelfde manier behandeld wordt?
- procedurele eerlijkheid: benadering en wijze van contact
- = neutraliteit (onpartijdigheid), participatie (weerwoord), respect, redenering (uitleg geven)
 - worden deze zaken ervaren? of is het net denigrerend (afkeurend, respectloos)?
 - gevoel van erkenning als persoon?
 - gevoel van reeds op voorhand schuldig te zijn bevonden?
- hoe willen ze worden aangesproken? (chef)
- wat kan er verbeterd worden? alternatieven?

Psychosociale dienst

- al een eerste gesprek gehad?
 - verloop: wanneer, hoe lang, waar?
 - inhoud: informatie geven en krijgen → waarover? papier meekregen om na te lezen?
 - welk gevoel hield men hieraan over? idee dat men op hen kan steunen?
- wat kan er verbeterd worden? alternatieven?

Medegedetineerden: ervaringen en relaties

- hoe omgaan met privacy? (cel delen, douchen)
- welke activiteiten kunnen ze doen?
- gevoel om zich te moeten aanpassen of om een masker op te zetten ⇔ gevoel van verbondenheid?
 - bedreigend, amicaal, afstandelijk, neutraal, ...?
- wat kan er verbeterd worden? alternatieven?

ANDERE

- aanvullingen en zaken die niet aan bod zijn gekomen, maar die men wel wil bespreken

